

KIRGIZISTAN-TÜRKİYE MANAS ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

KAZAKLARDA BOY TEŞKİLATLANMASI VE ÖZELLİKLERİ

ONUR AKKOÇ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MAYIS-2025

KIRGIZİSTAN-TÜRKİYE MANAS ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

KAZAKLARDA BOY TEŞKİLATLANMASI VE ÖZELLİKLERİ

HAZIRLAYAN
ONUR AKKOÇ

DANIŞMAN
PROF. DR. CENGİZ BUYAR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MAYIS-2025

KABUL VE ONAY

Prof. Dr. Cengiz BUYAR'ın danışmanlığında Onur AKKOÇ tarafından hazırlanan “**Kazalarda Boy Teşkilatlanması ve Özellikleri**” adlı bu çalışma, jürimiz tarafından Kırgızistan- Türkiye Manas Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü **Tarih** Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak **OYBİRLİĞİ** ile kabul edilmiştir.

...../...../.....

Jüri	Unvanı, Adı Soyadı	Kurumu	Onay	İmza
Başkan				
Üye (Danışman)				
Üye				
Üye				
Üye				

ONAY

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun tarih ve sayılı kararı ile onaylanmıştır.

...../...../.....

.....

Enstitü Müdürü

ETİK BEYAN

Tez içindeki tüm verilerin akademik kurallar çerçevesinde elde edildiğini, görsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçların akademik ve etik kurallara uygun olarak sunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, yararlanılan eserlere eksiksiz atıf yapıldığını, tezde yer alan verilerin hiçbir üniversitede herhangi bir tez çalışmasında kullanılmadığını ve tez yazım kurallarına uygun hazırlandığını beyan ederim.

(İmza)

Onur AKKOÇ

ÖN SÖZ

Tez çalışmamda, Orta Asya'nın geniş bozkırlarından Tanrı Dağları'na ve Hazar kıyılarına uzanan Kazak boylarının teşkilatlanmasını ve özelliklerini incelemek amacıyla hazırlanmıştır. Türkistan coğrafyasının önemli bir bölümünü kapsayan Kazaklar, 15. yüzyılın ikinci yarısında Altın Orda Devleti'nin dağılmasıyla tarih sahnesine çıkmışlardır. Kazak toplumunun, tek bir etnik yapıdan ziyade birçok Türk boyunun birleşmesiyle oluşan bir konfederasyon niteliği taşıdığı göz önünde bulundurulduğunda, bu çalışmada söz konusu boyların teşkilatlanma süreci, siyasi, idari ve sosyal yapıları detaylı bir şekilde ele alınmıştır.

Öncelikle, tez sürecimin her aşamasında bilgi birikimi, tecrübesi ve değerli fikirleriyle bana yol gösteren, aynı zamanda manevi desteğiyle motivasyonumu yüksek tutan kıymetli tez danışmanım Prof. Dr. Cengiz BUYAR'a derin şükranlarımı sunarım. Onun rehberliği, sabrı ve ilgisi bu çalışmanın şekillenmesinde en büyük paya sahiptir.

Tez çalışmamın hazırlanmasında, bana ilham veren ve desteklerini esirgemeyen değerli dostlarım Barış Gölcü, Mustafa Çelik, Sena Kılıçkaya, Asil Ceylan ve Osman Yılmaz, başta olmak üzere herkese en içten teşekkürlerimi sunmak isterim.

Son olarak, hayatımın her anında bana sevgi, güven ve destek aşılayan aileme sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Eğitim hayatım boyunca maddi ve manevi fedakârlıklarıyla beni bugünlere taşıyan, her zaman en büyük motivasyon kaynağım olan anneme, babama ve tüm aileme derin sevgi ve saygılarımı ifade etmek isterim. Bu tez, onların emeğinin ve sevgisinin bir yansımasıdır.

Onur AKKOÇ

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	i
İÇİNDEKİLER	ii
TABLolar LİSTESİ	iv
ÖZET	1
SUMMARY	3
АННОТАЦИЯ.....	5
КЫСКАЧА МАЗМУНУ.....	7
GİRİŞ	20
BİRİNCİ BÖLÜM	
KAZAKLARIN TARİHSEL ORTAYA ÇIKIŞI	23
1.1. Altın Orda Devleti'nin Parçalanma Süreci (1428-1466)	23
1.2. Kazak Boy Konfederasyonu'nun Oluşumu.....	25
1.2.1. Kazak Adının Kökeni ve Anlamı.....	26
1.2.2. Kazak Hanlığının Kuruluşu (1465-1466).....	27
1.3. İlk Kazak Hanları: Kerey ve Janibek	28
1.4. Rus İlhakı ve Sonuçları (1847).....	30
İKİNCİ BÖLÜM	
KAZAK BOY TEŞKİLATLANMASI.....	33
2.1. Kazak Boylarının Genel Yapısı	33
2.2. Kazak Cüz Yapılanması ve Boy Grupları	34
2.2.1 Ulu Cüz.....	36
2.2.1.1. Dulat Boyu	39
2.2.1.2. Alban Boyu	41
2.2.1.3. Suan Boyu.....	43
2.2.1.4. Şapraştı Boyu	45
2.2.1.5. İstı Boyu	47
2.2.1.5.1. Boy Yapılanması ve Kolları	47
2.2.1.5.2. Yerleşim Alanları.....	48
2.2.1.5.3. Sosyo-Ekonomik Yapı	48
2.2.1.6. Celayir Boyu	48
2.2.1.7. Kanglı Boyu	50
2.2.2. Orta Cüz	51
2.2.2.1. Ekonomik ve Askerî Yapı	52

2.2.2.1. Orta Cüz'ün Tarihsel Gelişimi (18.-20. Yüzyıl).....	52
2.2.2.2. Orta Cüz Boy Yapısı.....	54
2.2.2.3. Kerey Boyları	54
2.2.2.4. Argın Boyu.....	55
2.2.2.6. Kıpçak Boyu	58
2.2.2.7. Kerey Boyu	60
2.2.2.8. Wak (Uak) Boyu.....	62
2.2.3.9. Konırat Boyu	64
2.2.4. Küçük Cüz	65
2.2.3.1. Kaynaklar Arasında Tutarsızlıklar ve Yorumlar.....	66
2.2.3.2. Etnik Köken Tartışmaları.....	67
2.2.3.3. Alimulu Birliği.....	67
2.2.3.4. Bayulu Birliği	69
2.2.3.5. Jetiuru Birliği	70
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM73	
KAZAK BOY TEŞKİLATLANMASININ ÖZELLİKLERİ	73
3.1. Konfederatif Yapının Tarihsel ve Siyasi Esnekliği.....	74
3.2. Kültürel Mirasın Kimlik Oluşumundaki Rolü	76
3.3. Rus İlhakının Etkileri ve Modern Yansımalar	78
SONUÇ	81
KAYNAKLAR	83
ÖZGEÇMİŞ	

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 2.1	Kazak Cüz Yapısı ve Boyları.....	36
------------------	----------------------------------	----

ÖZET

KAZAKLARDA BOY TEŞKİLATLANMASI VE ÖZELLİKLERİ

Bu çalışma, Kazak halkının tarihsel kökenlerini ve Kazak Hanlığının kuruluş sürecini, Altın Orda Devleti'nin çözülme döneminden itibaren ele almaktadır. Cengiz Han sonrası Orta Asya'daki siyasi yapıların dağılması, bölgedeki Türk ve Moğol kökenli boyların yeni kimlikler ve devlet yapıları oluşturmaya olanak sağlamıştır. Bu bağlamda, Kazak boy konfederasyonunun oluşumu ve Kazak Hanlığının ortaya çıkışı, siyasi ve sosyo-kültürel boyutlarıyla ayrıntılı olarak incelenmiştir.

Altın Orda Devleti, Batu Han tarafından Deşt-i Kıpçak'ta kurulmuş ve Özbek Han döneminde en güçlü dönemini yaşamıştır. Ancak, Özbek Han'ın ölümüyle başlayan iç çatışmalar ve Timur'un saldırıları, devletin zayıflamasına ve parçalanmasına yol açmıştır. Özellikle Toktamış Han ile Timur arasındaki 1391 ve 1395 savaşları, Altın Orda'nın merkezî otoritesini çökertmiş; bu süreç, hanlığın Kırım, Kazan, Hacı Tarhan, Özbek ve Kazak hanlıkları gibi yeni siyasi birimlere bölünmesiyle sonuçlanmıştır.

Bu dönemde, Şiban Han soyundan Ebul Hayr Han'ın 1428'de kurduğu Özbek Hanlığı, doğu Deşt-i Kıpçak'ta etkili olmuş, ancak Sıgnak Savaşı'nda Kalmuklara yenilmesi, boylar arasında memnuniyetsizliğe neden olmuştur. Bu hoşnutsuzluk, Barak Han soyundan Janibek ve Kerey liderliğinde boyların Doğu Çağatay Hanlığı topraklarına göç etmesine yol açmış ve "Kazak" (bağımsız, başına buyruk) kimliğiyle yeni bir siyasi oluşum ortaya çıkmıştır. "Kazak" adının etimolojisi, "hür, yiğit" gibi anlamlar taşıdığı belirtilerek, A. Zeki Velidi Togan ve Abdurrahmanov gibi tarihçilerin yorumlarıyla analiz edilmiştir. Bu isim, yalnızca etnik bir kimliği değil, aynı zamanda siyasi bağımsızlık arzusunu ifade etmiştir.

Kazak Hanlığı, 1465-1466 yıllarında Janibek ve Kerey'in liderliğinde kurulmuş; Kerey Han, hanlığın kurumsallaşmasını sağlarken, Janibek Han sınırları genişletmiş ve Sır Derya bölgesinde etkinlik kazanmıştır. Hanlık, göçebe boyları merkezi bir otorite altında birleştirerek savunma mekanizmaları oluşturmuştur. Kasım Han (1511-1523) ve Haknazar Han (1538-1580) dönemlerinde hanlık, nüfus, askeri güç ve diplomatik ilişkiler açısından güçlenerek Ural'dan Balkaş Gölü'ne uzanan geniş bir coğrafyada egemenlik

kurmuştur. Cüz sistemine dayalı idari yapı, bölgesel beyler aracılığıyla merkezi yönetime bağlanan boyların etkin yönetimini sağlamıştır.

18.ve 19. yüzyıllarda Cungan saldırıları ve Çarlık Rusya'nın yayılmacı politikaları, hanlığın zayıflamasına neden olmuştur. 1837'de Kenesarı Han'ın Rus işgaline karşı başlattığı direniş, 1847'de öldürölmesiyle başarısız olmuş ve Kazak Hanlığının siyasi bağımsızlığı sona ermiştir. Bu süreç, hanlığın yerel yönetim sisteminin Rus idaresine entegre edilmesi ve Kazak halkının kültürel özerkliğinin azalmasıyla sonuçlanmıştır.

Sonuç olarak, bu çalışma, Kazak halkının tarihsel gelişimini, Altın Orda'nın çözölmesinden Kazak Hanlığının kuruluşuna ve Rus işgaline kadar olan süreçte, tarihsel belgeler, sözlü gelenekler ve etnografik veriler ışığında incelemektedir. Kazak boylarının siyasi, kültürel ve toplumsal örgütlenmeleri ile hanlık sisteminin evrimi, çalışmanın temel odak noktalarını oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kazaklar, Kazak Boyları, Kazak Hanlığı, Teşkilatlanma, Rus İlhakı

SUMMARY

TRIBAL ORGANIZATION AND CHARACTERISTIC OF KAZAKH

This study examines the historical origins of the Kazakh people and the establishment process of the Kazakh Khanate, starting from the dissolution period of the Golden Horde. The disintegration of political structures in Central Asia following Genghis Khan provided the groundwork for various Turkic and Mongol-origin tribes to form new identities and state structures. Within this context, the formation of the Kazakh tribal confederation and the emergence of the Kazakh Khanate are analyzed in detail from both political and socio-cultural perspectives.

The Golden Horde, founded by Batu Khan in the Dasht-i Kipchak region, reached its zenith during the reign of Özbek Khan. However, internal conflicts following Özbek Khan's death and Timur's invasions led to the state's weakening and eventual fragmentation. The conflicts between Toktamış Khan and Timur, particularly the wars of 1391 and 1395, undermined the central authority of the Golden Horde, resulting in its division into new political entities such as the Khanates of Crimea, Kazan, Hacı Tarhan, Özbek, and Kazakh.

During this period, the Özbek Khanate, established by Ebul Hayr Khan of the Shibaniid lineage in 1428, became influential in eastern Dasht-i Kipchak. However, Ebul Hayr Khan's defeat by the Kalmyks in the Battle of Sighnaq caused discontent among the tribes. This dissatisfaction prompted tribes led by Janibek and Kerey, descendants of Barak Khan, to migrate to the territories of the Eastern Chagatai Khanate, giving rise to a new political formation under the "Kazakh" identity, meaning "independent" or "free-spirited." The etymology of the term "Kazakh," associated with meanings such as "free" and "brave," is analyzed with reference to interpretations by historians like A. Zeki Velidi Togan and Abdurrahmanov. The term is shown to represent not only an ethnic identity but also a aspiration for political independence.

The Kazakh Khanate was established in 1465–1466 under the leadership of Janibek and Kerey. Kerey Khan institutionalized the khanate, while Janibek Khan expanded its borders and gained influence in the Syr Darya region. The khanate unified nomadic tribes under a central authority and developed defense mechanisms. During the reigns of Kasım Khan (1511–1523) and Haknazar Khan (1538–1580), the khanate strengthened in terms of population, military capacity, and diplomatic relations, establishing dominance over a

vast region from the Urals to Lake Balkhash. The administrative structure based on the “jüz” system ensured effective governance by connecting tribes to the central authority through regional beys.

In the 18th and 19th centuries, Cungar invasions and the expansionist policies of Tsarist Russia led to the weakening of the khanate. The resistance against Russian occupation, initiated by Kenesari Khan in 1837, ended with his death in 1847, marking the end of the Kazakh Khanate’s political independence. This process resulted in the integration of the khanate’s local governance system into Russian administration and the erosion of the Kazakh people’s cultural autonomy.

In conclusion, this study traces the historical development of the Kazakh people from the dissolution of the Golden Horde to the establishment of the Kazakh Khanate and its eventual subjugation by Russian occupation, utilizing historical documents, oral traditions, and ethnographic data. The political, cultural, and social organization of Kazakh tribes and the evolution of the khanate system constitute the core focus of the study.

Keywords: Kazakhs, Kazakh Tribes, Kazakh Khanate, Organization, Russian Annexation

АННОТАЦИЯ

ФОРМИРОВАНИЕ КАЗАХСКИХ ПЛЕМЕН И ИХ ОСОБЕННОСТИ

Данное исследование рассматривает исторические корни казахского народа и процесс формирования Казахского ханства, начиная с периода распада Золотой Орды. Дезинтеграция политических структур в Центральной Азии после Чингисхана создала условия для формирования новыми идентичностей и государственных структур различными тюркскими и монгольскими племенами. В этом контексте формирование казахской племенной конфедерации и возникновение Казахского ханства подробно анализируются с политической и социокультурной точек зрения.

Золотая Орда, основанная Бату-ханом в Дешт-и-Кипчаке, достигла своего расцвета в период правления Узбек-хана. Однако внутренние конфликты после смерти Узбек-хана и вторжения Тимура привели к ослаблению и последующему распаду государства. Конфликты между Тохтамыш-ханом и Тимуром, особенно войны 1391 и 1395 годов, подорвали центральную власть Золотой Орды, что привело к ее разделению на новые политические образования, такие как Крымское, Казанское, Хаджи-Тарханское, Узбекское и Казахское ханства.

В этот период Узбекское ханство, основанное в 1428 году Эбул Хаир-ханом из рода Шибанидов, стало влиятельным в восточном Дешт-и-Кипчаке. Однако поражение Эбул Хаир-хана от калмыков в битве при Сыгнаке вызвало недовольство среди племен. Это недовольство привело к миграции племен под руководством Жанибека и Керей, потомков Барак-хана, на земли Восточного Чагатайского ханства, что положило начало новому политическому образованию под идентичностью «казак», означающей «независимый» или «вольный». Этимология термина «казак», связанная с такими значениями, как «свободный» и «храбрый», анализируется с учетом интерпретаций таких историков, как А. Зеки Валиди Тоган и Абдурахманов. Установлено, что этот термин отражает не только этническую идентичность, но и стремление к политической независимости.

Казахское ханство было основано в 1465–1466 годах под руководством Жанибека и Керей. Керей-хан заложил основы институционализации ханства, в то время как Жанибек-хан расширил его границы и укрепил влияние в районе Сырдарьи. Ханство объединило кочевые племена под централизованной властью и

разработало механизмы защиты. В период правления Касым-хана (1511–1523) и Хакназар-хана (1538–1580) ханство укрепилось в плане численности населения, военной мощи и дипломатических связей, установив господство на обширной территории от Урала до озера Балхаш. Административная структура, основанная на системе «жуз», обеспечивала эффективное управление, связывая племена с центральной властью через региональных беев.

В 13 и 19 веках вторжения джунгаров и экспансионистская политика Российской империи привели к ослаблению ханства. Соппротивление российскому захвату, начатое Кенесары-ханом в 1837 году, завершилось его гибелью в 1847 году, что ознаменовало конец политической независимости Казахского ханства. Этот процесс привел к интеграции местной системы управления ханства в российскую администрацию и ослаблению культурной автономии казахского народа.

В заключение, данное исследование прослеживает историческое развитие казахского народа от распада Золотой Орды до основания Казахского ханства и его последующего подчинения Российской империи, опираясь на исторические документы, устные традиции и этнографические данные. Политическая, культурная и социальная организация казахских племен, а также эволюция системы ханства составляют основные направления исследования.

Ключевые слова: Казахи, Казахские племена, Казахское ханство, Организация, Российская аннексия

КЫСКАЧА МАЗМУНУ

КАЗАК УРУУЛАРЫНЫН ТУЗУЛУШУ ЖАНА ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ

Бул изилдөө казак урууларынын түзүлүшүнүн тарыхый тамырларын, жүз системасынын татаал түзүлүшүн жана казак улуттук иденттүүлүгүнүн калыптанышындагы көп кырдуу ролун терең талдайт. Казактардын Алтын Ордо мамлекетинин кулашынан Казак хандыгынын түзүлүшүнө, Орус аннексиясына, Совет дооруна жана азыркы Казакстандагы чагылдырылышына чейинки узак тарыхый жолу конфедеративдик түзүлүштүн ийкемдүүлүгү, маданий мурастын иденттүүлүктү калыптандыруудагы туруктуу таасири, тышкы кийлигишүүлөрдүн өзгөртүүчү натыйжалары жана заманбап улут-мамлекет куруудагы ролу аркылуу кеңири каралат. Изилдөө казак коомунун көчмөн жашоо образына негизделген саясий, социалдык, маданий жана экономикалык динамикасын ачып, бул түзүлүштүн тарыхый процесстеги эволюциясын жана заманбап контекстте кандай негиз түзгөнүн баалайт.

1. Казактардын тарыхый пайда болушу

1.1. Алтын Ордо мамлекетинин өсүшү жана ыдырашы (13-кылым-1428)

Казактардын тарыхый тамырлары 13-кылымда Чыңгыз хан негиздеген Монгол империясына барып такалат. Чыңгыз хан 1227-жылы каза болоор алдында империясын уулдарынын арасына бөлүп берген; улуу уулу Жучиге Идил-Урал аймагы жана Дешт-и-Кыпчак (Кыпчак талаалары) мурас болгон. Жучинин уулу Бату хан 1236–1242-жылдары Алтын Ордону түзүп, бул аймактарда саясий биримдикти орноткон. Алтын Ордо Берке хан (1257–1266) жана Өзбек хан (1313–1341) мезгилдеринде алтын доорун жашаган; Жибек Жолу соодасында стратегиялык борборго айланып, Исламды расмий дин катары кабыл алган. Бирок, Өзбек хандын өлүмүнөн кийин башталган фетрет мезгили мамлекеттин алсырашына алып келген.

Тохтамыш хан 1378-жылы Амир Тимурдун колдоосу менен такка отуруп, тартипти калыбына келтирүүгө аракет кылган, бирок Тимур менен болгон чатактары (1391-жылдагы Кундузча жана 1395-жылдагы Терек дарыясынын салгылашуулары) Алтын Ордонун ыдырашын тездеткен. Тохтамыштын жеңилиши Тимурдун Алтын Ордо шаарларын (Сарай, Хаджи-Тархан) талкалашына жана мамлекеттин

экономикалык-аракеттүү күчүнүн кыйрашына алып келген. 1397-жылы Тохтамыш тактан түшүрүлгөндөн кийин Тимур Кутлук хан (1397–1400) жана кыска мөөнөттүү хандыктар доору башталган. 1419-жылы Улуг Мухаммед хандын такка отурушу бир аз туруктуулук алып келсе да, 1436-жылы Кичүү Мухаммед тарабынан жеңилип, Алтын Ордонун кыйрашы аяктаган.

Бул процессте Алтын Ордонун мурасынын негизинде жаңы хандыктар түзүлгөн:

Казан хандыгы(1438): Идил-Урал аймагында түзүлүп, орусдар менен кагылышкан.

Крым хандыгы (1440): Осмон империясынын вассалы катары күч алган.

Өзбек хандыгы (1428): Шибан хан тукумунан Абу-л-Хайр тарабынан түзүлүп, казактардын калыптанышында маанилүү роль ойногон.

Хаджи-Тархан хандыгы: Астрахань борборлуу соода мамлекети катары кыска убакыт жашаган.

1428-жылы Абу-л-Хайрдын Өзбек хандыгын түзүшү казак уруу конфедерациясынын калыптанышына негиз түзгөн. Алтын Ордонун кулашы Орто Азияда саясий картанын кайрадан түзүлүшүнө жана казактардын көз карандысыз иденттүүлүк калыптандыруусуна мүмкүнчүлүк берген.

1.2. Казак уруу конфедерациясынын түзүлүшү

Өзбек хандыгында Абу-л-Хайр хандын басымдуу саясаты, оор салыктары жана 1456–1457-жылдары Калмактарга каршы Сыгнак жакынкы Нуртогайдагы жеңилиши уруулар арасында олуттуу нааразычылык жараткан. Бул жеңилиш Абу-л-Хайрдын авторитетин алсыраткан; Жанибек жана Керей жетектеген уруулар Өзбек хандыгынан бөлүнүп, Чыгыш Чагатай хандыгына көчүп кетишкен. II Эсенбука хандын колдоосунда Чу дарыясынын аймагына отурукташкан бул уруулар “казак” деген атты кабыл алышкан.

“Казак” термини этимологиялык жактан талаштуу жана ар кандай маанилерди камтыйт: “эркин, көз карандысыз, эр жүрөк, кайраттуу, өз алдынча”. Түрк тарыхчысы А. Зеки Валиди Тоган бул термин башында султандарга тиешелүү болгон, бирок кийинчерээк бир коомду билдирген деп белгилейт. Башка теорияларда “Каз+Ак” (Ак Каз), “Каспи” (Каспий деңизи), “Сак” (Скифтер), “Хазарлар” же “Косогдор” сыяктуу түпкүлүктөр бар. Казак тарыхчысы

Абдурахманов “Каз+Ог” (Каз уруусу) түпкүлүгүн жактайт, ал эми орус тарыхчылары термин 11-кылымда этникалык мааниге ээ болгон деп эсептешет. Казактар өздөрүн “Алшын” же “Казак түрктөрү” деп аташы иденттүүлүк сезими эрте калыптанганын көрсөтөт.

Бул көчүү Жалайыр, Канглы, Найман, Кыргыз, Карлук, Кыпчак, Уйсун сыяктуу түрк урууларынын биригиши менен казак уруу конфедерациясынын негизин түзгөн. Казактар көчмөн Кыпчак түрктөрүнүн бир бутагы катары Өзбек хандыгынын саясий жана социалдык түзүлүшүнөн бөлүнүп, жаңы иденттүүлүк калыптандырышкан. Бул процесс казактардын улуттук аң-сезиминин калыптанышынын биринчи кадамы болгон.

1.3. Казак хандыгынын түзүлүшү (1465–1466)

1465–1466-жылдары Керей жана Жанибектин жетекчилигинде Казак хандыгы түзүлгөн. Биринчи хан Керей уруулар арасындагы координацияны күчөтүп, борборлоштурулган бийликти институтташтырган; көчмөн жашоо образына ылайык административдик жана аскердик түзүлүш түзгөн. Чу жана Талас дарыяларынын айланасындагы жайыттар хандыктын экономикалык негизин түзгөн; көчмөн мал чарбачылыгы (ат, кой, төө) жана кербен соодасы хандыктын гүлдөп-өнүгүшүн колдогон. 1474-жылы Керей хандын өлүмүнөн кийин хандыкты Жанибек хан кабыл алып, Сырдарыя аймагында таасирин арттырып, стратегиялык альянстар менен хандыктын чек араларын кеңейткен.

Абу-л-Хайр хандын 1468-жылы өлүмү Өзбек хандыгында ички чыр-чатактарга алып келген; бул абал көптөгөн уруулардын Казак хандыгына кошулуусуна жана хандыктын аскердик-экономикалык күчүнүн өсүшүнө себеп болгон. Дулат уруусунан Мухаммед Хайдар Дулатинин “Тарих-и Рашиди” аттуу эмгеги хандыктын түзүлүшүн 1466-жылга белгилейт жана казактардын саясий күч катары өсүшүн документтештирет. Хандык көчмөн түрк урууларын (Жалайыр, Канглы, Найман, Кыпчак ж.б.) бириктирип, конфедеративдик түзүлүш түзгөн; бул түзүлүш жергиликтүү автономияны сактап, борбордук бийликке баш ийүүнү тең салмакташтырган.

1.4. Казак хандыгынын кеңейиши жана күчтөнүшү

Казак хандыгы Касым хан (1511–1523), Хакназар хан (1538–1580) жана Тауке хан (1680–1718) мезгилдеринде саясий, аскердик жана экономикалык жактан күчтөнгөн.

Касым хан мезгили: Касым хан хандыктын чек араларын Урал дарыясынан Балхаш көлүнө чейин кеңейткен; Ногай Ордасы жана Бухара хандыгы менен альянстар түзүп, эл аралык таанылууга жетишкен. Казакча булактарга ылайык, бул мезгилде хандык болжол менен 1 миллион кишилик калкка жеткен жана көчмөн уруулардын биримдигин камсыз кылууда маанилүү роль ойногон. Орус тарыхчысы Н.А. Аристов Касым хандын ийгиликтерин хандыктын атчан аскерлеринин күчү жана көчмөн жашоо образына ылайык ийкемдүү башкаруусу менен байланыштырат. Сырдарыя жана Чу дарыяларынын айланасындагы шаарлар (Сыгнак, Сузак) хандыктын соода борборлоруна айланган.

Хакназар хан мезгили: Хакназар хан жүз системасын (Улуу, Орто, Кичүү жүздөр) институтташтырып, административдик түзүлүштү бекемдеген. Жүз системасы жергиликтүү лидерлер (бейлер) аркылуу борбордук бийликке байланган; ар бир жүз географиялык жана экономикалык өзгөчөлүктөрүнө жараша уюштурулган. Хакназар Жоңгарларга каршы чыгыш чек араларын коргогон, Ногай Ордасы жана Бухара хандыгы менен соода байланыштарын өнүктүргөн; Сибирь хандыгына каршы жортуулдарды уюштурган. Хандыктын экономикасы көчмөн мал чарбачылыгы жана Жибек Жолундагы стратегиялык жайгашуусу менен колдоого алынган.

Тауке хан мезгили: Тауке хан “Жети Жаргы” (Жети мыйзам) аттуу юридикалык системаны түзүп, административдик тартипти бекемдеген. Бул мыйзамдар көчмөн коомдун муктаждыктарына ылайык мурас, нике, кылмыш жана соода эрежелерин жөнгө салган. Тауке хан Жетиуру биримдигин түзүп, Кичүү жүздү күчтөндүргөн; Жоңгар басып алууларына каршы уруулар арасында биримдикти камсыз кылууга аракет кылган.

Хандыктын экономикасы көчмөн мал чарбачылыгы (ат, кой, төө) жана Жибек Жолундагы стратегиялык жайгашуусу менен колдоого алынган. Сырдарыя, Чу жана Иртыш дарыяларынын айланасындагы жайыттар экономикалык гүлдөп-

өнүгүүнүн негизин түзгөн; кербен соодасы Бухара, Самарканд жана Кытай базарлары менен байланышты камсыз кылган.

1.5. Жоңгар басып алуулары жана ички туруксуздуктар

18-кылымда Жоңгар басып алуулары Казак хандыгын катуу алсыраткан. Жоңгарлардын чыгыштан келген кысымы Улуу жана Орто жүздөрдүн жайыттарына коркунуч туудурган; көчмөн экономика зыян тарткан. Ички туруксуздуктар, хандар арасындагы так талашуулар жана жергиликтүү бейлердин автономия талаптары биримдикти бузган. Айрым уруулар Жоңгар кысымынан кутулуу үчүн Падышачыл Орусияга баш калкалаган; бул абал орус таасиринин өсүшүнө алып келген. 1718-жылы Тауке хандын өлүмү хандыкта лидерлик кризиске алып келген; бул мезгилде жүздөр көз карандысыз иш алып барууга өткөн.

1.6. Орус аннексиясы жана анын кесепеттери (1847)

Жоңгар басып алуулары алсыраткан Казак хандыгы 19-кылымда Падышачыл Орусиянын аннексиясына каршы тура алган эмес. 1837-жылы Кенесары жетектеген көтөрүлүш Улуу, Орто жана Кичүү жүздөрдөн урууларды бириктирип, казак автономиясын коргогон. Кенесары уруулар арасында биримдикти камсыз кылып, Падышачыл Орусияга каршы маанилүү ийгиликтерге жетишкен; бирок 1847-жылы Ысык-Көл жакында кыргыздар тарабынан өлтүрүлүшү менен көтөрүлүш аяктап, Казак хандыгы орус бийлигине өткөн.

Орус бийлиги жүз системасын жана көчмөн жашоо образын жок кылган; казак жерлери Оренбург губерниясына жана Түркстан генерал-губернаторлугуна кошулган. Отурукташтыруу саясаты, оор салыктар жана жерди жоготуулар көчмөн экономиканы кыйраткан; ассимиляция саясаты казак тилин жана маданиятын басмырлаган. Орус отурукташкандарынын казак жерлерине жайгаштырылышы жергиликтүү калктын демографиялык түзүлүшүн өзгөртүп, коомдук теңсиздикти арттырган. Билим берүү жана саламаттык сактоо кызматтарына жетүүнүн чектелүүсү коомдук өнүгүүгө тоскоол болгон. Бирок, шежире жазуулары, дастандар (Кобланды Батыр, Алпамыш) жана оозеки салттар казак иденттүүлүгүн ассимиляцияга каршы сактоодо туруктуулук элементи болгон.

Англиялык окумуштуу Жу-Юп Ли 1847-жылдагы аннексия Чыңгызид мурасынын аяктаган чегин билдиргенин, бирок Кенесарынын көтөрүлүшү заманбап казак

улутчулдугунун негиздерин түптөгөнүн белгилейт. 19-кылымдын аягында казак интеллигенциясынын (Чокан Валиханов, Абай Кунанбаев) пайда болушу маданий туруктуулукту күчөткөн; бул интеллигенция казак тилин жана тарыхын заманбап контекстте кайра чечмелеген.

2. Казак урууларынын түзүлүшү

2.1. Жалпы түзүлүш

Казак урууларынын түзүлүшү Улуу, Орто жана Кичүү жүздөр аркылуу уюшулган. Бул система Алтын Ордонун административдик мурасынан өнүккөн; географиялык, экономикалык жана аскердик факторлорго жараша калыптанган. Жүздөр жергиликтүү автономияны сактап, борбордук бийликке байланган конфедеративдик түзүлүштү сунуштайт. Ар бир жүз өзүнүн лидерлик түзүлүштөрү (бейлер, аксакалдар), шежире жазуулары жана маданий салттары менен аныкталат. “Казак шежиреси” сыяктуу эмгектер уруулардын түпкү тегин, туугандык байланыштарын жана аймактык айырмачылыктарын документтештирип, иденттүүлүктүн туруктуулугун камсыз кылат. Дастандар, оозеки салттар (айттыш, домбра музыкасы) жана салттуу иш-чаралар (Навруз, ат оюндары) уруулар арасындагы тилектештикти жана маданий биримдикти күчөтөт.

Жүз системасы көчмөн жашоонун динамикалык шарттарына ыңгайлашып, казактардын улуттук мамлекеттик түзүлүшкө өтүшүндө негизги таш болгон. Ар бир жүз өзүнүн географиялык аймагында экономикалык жана саясий автономияга ээ болгон; бирок кризис мезгилдеринде (Жоңгар басып алуулары, Орус аннексиясы) борбордук бийликтин айланасында бириккен. Шежире жазуулары уруулардын Алтын Ордо, Караханиддер жана башка түрк мамлекеттери менен байланыштарын документтештирип, тарыхый легитимдүүлүктү камсыз кылат.

2.2. Жүз түзүлүшү жана уруу топтору

2.2.1. Улуу жүз

Улуу жүз Казакстандын түштүк-чыгышындагы Жети-Суу (Жети дарыя) аймагында жайгашкан жана Дулат, Албан, Суан, Шапрашты, Канглы, Жалайыр, Сары Уйсун, Сыргели, Ысты сыяктуу урууларды камтыйт. Чу, Или жана Талас дарыялары сугарган жемиштүү өрөөндөр жарым көчмөн экономиканы (мал чарбачылыгы, айыл чарбасы, кербен соодасы) өнүктүргөн. Аймактын Караханиддер, Монголдор,

Чагатайлар жана Тимуриддер сыяктуу мамлекеттердин таасиринде калышы Улуу жүздүн татаал тарыхый мураска ээ болушун камсыз кылган.

Дулат уруусу: Улуу жүздүн эң таасирдүү урууларынын бири, 1917-жылга карата 460,000 калкка ээ. Кытай булактарында “Дулу”, парсы тексттеринде “Дуглат” деп аталат; түпкү теги б.з.ч. 2-кылымга чейин жетет. Дулат Ботбай, Шымыр, Сыкым жана Жаныс бутактарына бөлүнөт. Мухаммед Хайдар Дулатинин “Тарих-и Рашиди” эмгеги уруунун маданий жана саясий мурасын чагылдырат. Дулаттар Чымкент, Тараз, Алматы жана Бишкек сыяктуу аймактарда жайгашкан. Шежире жазуулары Дулаттын Байдибек Атадан таралганын белгилейт.

Албан уруусу: Байдибек Атадан таралган; Дулат жана Суан менен тууган. Шыбыл жана Сары бутактарына бөлүнөт; Жети-Суунун тоолуу өрөөндөрүндө жарым отурукташкан жашоо өткөрөт. 19-кылымдын аягында 15,500 үй-бүлө калкка ээ. Албандар айыл чарбасы жана мал чарбачылыгы менен жан багат; Или дарыясынын айланасында жайгашкан.

Суан уруусу: Дулат жана Албан менен бир атанын тукуму; Токаристан жана Байтөгей бутактарына бөлүнөт. Жаркент, Или дарыясы жана Жоңгар Алатоосунун айланасында жайгашкан; 1917-жылы 40,000 калкка жеткен. Суандар жарым көчмөн жашоо образы менен белгилүү.

Шапрашты уруусу: Уйсун уруулар биримдигине кийин кошулган; Экей уругуна таандык. Малдысык, Экей жана Эмил бутактарына бөлүнөт. Шапраштылар Хоканд хандыгы менен соода байланыштарын өнүктүргөн.

Канглы уруусу: Түрк-монгол түпкү теги бар, Сырдарыя жана Чу өрөөндөрүндө жайгашкан. Канглылар дастандары жана жоокердик руху менен белгилүү.

Улуу жүз Калмактар, Хоканд хандыгы жана Кытай Цин династиясы сыяктуу тышкы коркунучтарга каршы буфердик аймак катары кызмат кылган; жергиликтүү бейлердин автономиясы саясий түзүлүштү бөлүнгөн, бирок ийкемдүү кылган. Шежире жазуулары, Накшибанди суфи таасириндеги жазма салт жана дастандар (Кобланды Батыр) Улуу жүздүн маданий туруктуулугун колдогон. Аймактын Жибек Жолундагы жайгашуусу экономикалык жана дипломатиялык маанисин арттырган. Улуу жүздүн медресе билими жазма маданияттын өнүгүшүн колдогон; диний ырлар жана вазъ адабияты маданий атмосфераны калыптандырган.

2.2.2. Орто жүз

Орто жүз Чу жана Иртыш өрөөндөрүндө жайгашкан жана Аргын, Керей, Найман, Кобырат, Кыпчак, Уак сыяктуу урууларды камтыйт. Аскердик күчү жана соода жолдорундагы активдүүлүгү менен белгилүү. Аймактын пасторалдык экономикасы көчмөн мал чарбачылыгы (ат, кой) жана соода менен колдоого алынат.

Аргын уруусу: Орто жүздүн эң көп сандагы уруусу, лидерлик ролдордо болгон. Жоңгар басып алууларына каршы биргелешкен коргонууларды уюштурган; саясий жана аскердик таасири менен өзгөчөлөнгөн. Аргындар “Эр Төштүк” дастанында жоокердик рухун чагылдырат. 1917-жылы 500,000 калкка жеткен.

Найман уруусу: Дастандары жана маданий мурасы менен көңүл бурат; аскердик тартип жана коомдук биримдик темаларын даңазалайт. Жоңгарларга каршы Аргын менен биргелешкен коргонууларды уюштурган. Наймандар Иртыш жана Чу өрөөндөрүндө жайгашкан.

Кобырат уруусу: Монгол-түрк өз ара аракеттешүүсүнөн келип чыккан; “Алпамыш” дастанында уруунун маданий эс тутуму чагылдырылат. Сырдарыя жаа Арыс дарыяларынын айланасында жайгашкан; диний жана символикалык борборлор (Арстан Баба күмбөзү) этникалык эс тутумду күчөтөт.

Керей уруусу: Уак менен жакын байланыштарга ээ; Иртыш дарыясы жана Тарбагатай тоолорунун айланасында жайгашкан. 18-кылымда Ералы Султан сыяктуу лидерлер орусдар менен дипломатиялык мамилелерде роль ойногон.

Уак уруусу: Керейдин суб-бутагы катары пайда болгон; Ор, Ыргыз жана Иртыш дарыяларынын айланасында жайгашкан. Жаубасар аттуу легендарлуу атага таандык.

Кыпчак уруусу: Дешт-и-Кыпчак түпкү теги бар, көчмөн жашоо образы менен белгилүү. Кыпчактар аскердик күчтөрү менен Орто жүздүн коргонуусунда маанилүү роль ойногон.

Орто жүз Жоңгар басып алууларына каршы биргелешкен коргонууларды уюштурган; Аргын жана Найман уруулары конфедеративдик биримдиктин кризис учурундагы эффективдүүлүгүн көрсөткөн. Жибек Жолу соодасы жана көчмөн мал чарбачылыгы экономикалык негизин түзгөн. Орто жүздүн дастандары баатырдык

жана тилектештик темаларын баса белгилейт; айттыш салты маданий биримдикти бекемдейт.

2.2.3. Кичүү жүз

Кичүү жүз Каспий деңизи, Урал дарыясы жана Арал көлүнүн айланасындагы талаа жана жарым чөл аймактарда жайгашкан; Алим улуу, Бай улуу жана Жети уру биримдиктерин камтыйт. А.И. Тевкелевдин 1748-жылдагы отчету Кичүү жүздүн түзүлүшүн деталдаштырат.

Алим улуу биримдиги: Шекти, Кара кесек, Шөмекей, Төрткара, Кара кете, Карасакал урууларын камтыйт. Сырдарыя, Арал көлү жана Мангишлак жарым аралында жайгашкан; мал чарбачылыгы, балык уулоо жана чектелген айыл чарбасы менен жан багат. Шекти жана Кара кесек “Кобланды Батыр” дастанында жоокердик рухун чагылдырат. Алим улуу орусдар менен эрте дипломатиялык мамилелерди түзгөн.

Бай улуу биримдиги: Адай, Жаппас, Аша, Байбакты, Бериш, Маскар, Таздар, Эсентемир, Алтын, Шык, Шеркеш, Тана, Кызыл курт урууларын камтыйт. Каспий деңизи жана Урал дарыясынын айланасында жайгашкан; төө, ат чарбачылыгы жана деңиз соодасы менен белгилүү. Адай жана Бериш “Алпамыш” дастанында маданий мурасын чагылдырат.

Жети уру биримдиги: Тауке хан мезгилинде (1680–1718) түзүлгөн биримдик, Табын, Тама, Кердери, Кереит, Жагалбайлы, Телеу, Рамазан урууларын бириктирет. Урал дарыясы жана Орск чебинде жайгашкан; көчмөн мал чарбачылыгы жана кербен соодасы менен жан багат. Табын жана Тама “Эр Төштүк” дастанында жоокердик рухун чагылдырат.

Кичүү жүз 18-кылымда орусдар менен эрте дипломатиялык мамилелерди түзгөн; жергиликтүү бейлердин автономиясы саясий түзүлүштү ийкемдүү кылган. Навруз, ат оюндары (көк бөрү, аудрыспак), килем токуу жана кийиз искусствосу социалдык түзүлүштү күчөтөт. Кичүү жүздүн Каспий деңизине жакындыгы деңиз соодасын жана балык уулоону экономикалык ар түрдүүлүккө кошкон.

3. Казак урууларынын түзүлүшүнүн өзгөчөлүктөрү

3.1. Конфедеративдик түзүлүштүн тарыхый жана саясий ийкемдүүлүгү

Казак урууларынын түзүлүшүнүн конфедеративдик түзүлүшү Алтын Ордонун административдик мурасынан келип чыгат жана Казак хандыгынын кеңири географиясында саясий биримдикти камсыз кылууда негизги роль ойнойт. Жүз системасы жергиликтүү автономияны борбордук бийлик менен тең салмакташтырган; Хакназар хандын институтташтыруусу менен хандыктын Урал дарыясынан Балхаш көлүнө чейинки таасири күчөгөн. Жоңгар басып алуулары сыяктуу кризисдерде Аргын жана Найман урууларынын биргелешкен коргонуулары конфедеративдик биримдиктин туруктуулугун көрсөткөн. Кичүү жүздүн орусдар менен дипломатиялык мамилелери (А.И. Тевкелев, 1748) жергиликтүү бейлердин прагматикалык тең салмактуулугун чагылдырат. Ногай Ордасы, Бухара хандыгы жана Осмон империясы менен альянстар казактардын геосаясий маневр аянтын кеңейткен.

А. Зеки Валиди Тоган казак мамлекеттик түшүнүгү “эркиндик” жана “көз карандысыздык” түшүнүктөрү менен байланышканын белгилейт; бул конфедеративдик түзүлүштүн идеологиялык алкагын түзөт. Бирок, борбордук бийликтин алсыз болгон мезгилдеринде жергиликтүү бейлердин автономиясы биримдикти бузган. Мисалы, Улуу жүздүн 18-кылымда Калмак кысымы астында бөлүнүшү бул морттукту көрсөтөт. Ошого карабастан, конфедеративдик модель Казак хандыгынын узак убакыт бою туруштук беришин камсыз кылган жана заманбап Казакстанда көп иденттүүлүктүү коомдун тарыхый негизин түзгөн.

3.2. Маданий мурастын иденттүүлүктү калыптандыруудагы ролу

Маданий мурас казак иденттүүлүгүнүн бириктирүүчү элементи болуп саналат. “Кобланды Батыр”, “Алпамыш” жана “Эр Төштүк” дастандары уруулар арасындагы жалпы баалуулуктарды (баатырдык, берилгендик, тилектештик) күчөтөт; Аргын, Найман жана Алим улуу уруулары арасында бөлүшүлгөн бул аңгемелер жалпы тарыхый аң-сезимди колдойт. Шежире жазуулары Дулат, Албан жана Алим улуу сыяктуу уруулардын Алтын Ордо, Караханиддер жана башка түрк мамлекеттери менен байланыштарын документтештирип, коллективдүү эс тутумду сактайт. “Казак шежиреси Жакинда” сыяктуу эмгектер уруу тукумдарын иретке келтирип, хандык масштабында бириккен иденттүүлүктү сунуштайт.

Навруз, домбра музыкасы, айттыш салты жана салттуу спорт иш-чаралары (көк бөрү, аудрыспак) казак иденттүүлүгүн коңшу өзбек, калмак жана кыргыз коомдоруна айырмалайт. Накшибанди суфи таасириндеги жазма салт, айрыкча Улуу жүздө медресе билими аркылуу институтташтырылган; диний ырлар, вазь адабияты жана агиографиялар маданий атмосфераны калыптандырган. Орус аннексиясы учурунда шежире жазуулары жана оозеки салттар ассимиляцияга каршы туруктуулук көрсөткөн; Жамбыл Жабаев сыяктуу акындар салттуу аңгемени заманбап чечмелөөлөр менен айкалыштырып, улуттук иденттүүлүктүн кайра жаралышына салым кошкон.

Советтен кийинки мезгилде Казакстандын көз карандысыздыгы (1991) маданий мурасты кайра жандандыруу процессин баштаган. Навруз улуттук майрам катары белгиленип, домбра улуттук символго айланган жана шежире салты кайра курулган, бул маданий мурастын заманбап иденттүүлүктү калыптандыруудагы ролун көрсөтөт. Казактардын салттуу фестивалдары (Алматыдагы Навруз майрамдары, Астанадагы ат оюндары) маданий мурасты жандуу сактайт жана улуттук биримдикти бекемдейт. Жүз иденттүүлүктөрү аймактык ар түрдүүлүктү улуттук биримдик менен тең салмакташтырган көпүрө ролун аткарат; мисалы, Улуу жүздүн Жети-Суу мурасы заманбап Казакстандын маданий иденттүүлүгүндө таасирдүү болгон.

3.3. Орус аннексиясынын таасирлери жана заманбап чагылдырылыштар

1847-жылдагы орус аннексиясы казак урууларынын түзүлүшүнүн салттуу түзүлүшүн түп-тамырынан өзгөрткөн. Жүз системасы жана көчмөн жашоо образы жок кылынган; казак жерлери Оренбург губерниясына жана Түркстан генерал-губернаторлугуна кошулган. Отурукташтыруу саясаты, оор салыктар жана жерди жоготуулар көчмөн экономиканы кыйраткан; ассимиляция саясаты казак тилин жана маданиятын басмырлаган. Орус отурукташкандарынын казак жерлерине жайгаштырылышы жергиликтүү калктын демографиялык түзүлүшүн өзгөртүп, коомдук теңсиздикти арттырган. Билим берүү жана саламаттык сактоо кызматтарына жетүүнүн чектелүүсү коомдук өнүгүүгө тоскоол болгон.

1830-жана 1840-жылдары Кенесары жетектеген көтөрүлүш жүздөр арасындагы биримдикти символдоштурган; Улуу, Орто жана Кичүү жүздөрдөн урууларды бириктирип, казак автономиясын коргогон. Бирок, кыймылдын ийгиликсиздиги

орус аскердик жана административдик үстөмдүгүн көрсөткөн. Жу-Юп Ли аннексия Чыңгызид салттарынын аяктаган чегин билдиргенин, бирок Кенесарынын көтөрүлүшү заманбап казак улутчулдугунун негиздерин түптөгөнүн белгилейт. Шежире жазуулары жана оозеки аңгемелер маданий туруктуулуктун алып жүрүүчүсү болгон; 19-кылымдын аягында Чокан Валиханов, Абай Кунанбаев жана Алихан Бокейханов сыяктуу казак интеллигенциясынын пайда болушу бул мураска таянган.

Совет мезгилинде (1920–1991) казак маданияты катуу басымга кабылган; коллективизация, ачарчылык (1931–1933) жана сүргүндөр коомдук түзүлүштү солкулдаткан. Бирок, казак интеллигенциясынын аракеттери жана оозеки салттардын туруктуулугу иденттүүлүктү сактоодо эффективдүү болгон. Казакстандын көз карандысыздыгы (1991) маданий мурасты кайра жандандыруу процессин баштаган. Казак тили расмий тил статусуна ээ болгон; Навруз, домбра жана шежире салты улуттук иденттүүлүктүн күчөшүн камсыз кылган. Жүз иденттүүлүктөрү аймактык ар түрдүүлүктү улуттук биримдик менен тең салмакташтырган; мисалы, Орто жүздүн Аргын уруусу улуттук саясатта өкүлчүлүк күчү менен өзгөчөлөнгөн.

Заманбап Казакстан көп маданияттуулукту жана аймактык ар түрдүүлүктү чогуу жашаткан модель катары көңүл бурат. Орус аннексиясынын кыйратуучу таасирлерине карабастан, казак урууларынын түзүлүшүнүн мурасы заманбап улут-мамлекет иденттүүлүгүндө бириктирүүчү роль ойнойт. Жүз иденттүүлүктөрү аймактык таандыктыкты күчөтсө, Навруз, домбра жана ат оюндары сыяктуу маданий элементтер улуттук биримдикти бекемдейт. Казакстандын 21-кылымдагы маданий саясаты бул мурасты глобалдык контекстте таанытууга багытталган; мисалы, ЮНЕСКОнун материалдык эмес маданий мурас тизмесине кирген домбра жана айттыш казак иденттүүлүгүнүн эл аралык таанылышын арттырган.

Жыйынтык

Казак урууларынын түзүлүшү Алтын Ордонун кулашынан Казак хандыгынын түзүлүшүнө, Орус аннексиясына, Совет дооруна жана заманбап Казакстанга чейинки процессте конфедеративдик түзүлүштүн ийкемдүүлүгү жана маданий мурастын туруктуулугу менен калыптанган. Улуу, Орто жана Кичүү жүздөр жергиликтүү автономияны жана борбордук бийликти тең салмакташтырган

моделди сунуштаган; “Кобланды Батыр”, “Алпамыш” жана “Эр Төштүк” сыяктуу дастандар, шежире жазуулары жана салттуу практикалар казак иденттүүлүгүн бекемдеген. Орус аннексиясы жана Совет саясаты салттуу түзүлүштү солкулдаткан; бирок Кенесарынын көтөрүлүшү, казак интеллигенциясынын аракеттери жана маданий туруктуулук улуттук аң-сезимдин негиздерин түптөгөн.

Заманбап Казакстанда жүз иденттүүлүктөрү жана маданий мурас аймактык ар түрдүүлүктү улуттук биримдик менен тең салмакташтырган көпүрө ролун аткарат. Казак урууларынын түзүлүшү көчмөн коомдордун саясий жана маданий уюшулушуна мүнөздүү моделди сунуштайт; бул мурас заманбап Казакстандын көп иденттүүлүктүү коомдук түзүлүшүнүн негизин түзөт. Келечектеги изилдөөлөр казак урууларынын түзүлүшүнүн заманбап социо-саясий динамикага тийгизген таасирин, көчмөн коомдордун глобалдык мурасы менен салыштырмалуу анализдерди жана маданий мурастын санарип доорундагы трансформациясын тереңдете алат. Бул изилдөө казак тарыхынын жана иденттүүлүгүнүн түшүнүлүшүнө салым кошуп, Орто Азиядагы көчмөн коомдордун мурасынын кеңири перспективада каралышына негиз түзөт.

Ачкыч сөздөр: Казактар, Казак уруулары, Казак хандыгы, Түзүлүш, Орус аннексиясы

GİRİŞ

Kazak boy teşkilatlanması, Orta Asya'nın göçebe toplumlarının siyasi, sosyal ve kültürel dinamiklerini anlamak için özgün bir örnek sunmaktadır. Altın Orda Devleti'nin 15. yüzyıldaki çöküşünden sonra başlayan ve yeni hanlıkların kuruluşuyla şekillenen bu süreç, Kazak ulusal kimliğinin oluşumunda temel bir rol oynamıştır. Kazak boyları, Ulu, Orta ve Küçük Cüz'ler şeklinde üç merkezli bir konfederatif yapı altında örgütlenmiş; bu yapı, coğrafi, ekonomik ve kültürel farklılıklara rağmen toplumsal dayanışmayı ve siyasi esnekliği sağlamıştır. Özbek Hanlığı içerisinde ayrılarak Kerey ve Janibek liderliğinde örgütlenen Türk boylarınca kurulan Kazak Hanlığı (1465), göçebe yaşam tarzına uygun idari ve askeri düzenlemelerle kısa sürede bölgesel bir güç haline gelmiştir. Ancak, 18. yüzyıldaki Cıngar istilaları ve 1847'de tamamlanan Rus ilhakı, hanlığın geleneksel özerk yapısını sona erdirmiş, Kazak toplumunu derin bir şekilde etkilemiştir. Bu çalışma, Kazak boy teşkilatlanmasının tarihsel evrimini, cüz sisteminin sosyo-politik ve kültürel işlevlerini ve Rus ilhakının etkilerini analiz ederek, bu yapının Kazak kimliğinin oluşumundaki rolünü ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Kazak boy teşkilatlanması, yalnızca bir idari düzen değil, aynı zamanda ulusal kimliğin inşasında birleştirici bir unsur olarak işlev görmüştür. Cüz sistemi, Altın Orda'nın idari mirasından evrilerek, Kazak toplumunun geniş coğrafyada birliğini sağlamış; destanlar, şecere kayıtları ve ritüeller, bu birliğin kültürel temelini oluşturmuştur. Özellikle Koblandı Batır, Alpamış ve Er Töştük gibi destanlar, boy kimliklerini yücelterek ortak bir tarih bilinci yaratmıştır. Rus ilhakı, göçebe yaşam tarzını ve cüz sistemini büyük ölçüde etkilemiş, ancak şecere ve sözlü gelenekler, kültürel direnişin taşıyıcıları olarak 20. yüzyıl aydınlanma sürecine kaynaklık etmiştir. Modern Kazakistan'da, cüz ve boy kimlikleri, bölgesel çeşitliliği ulusal birlikle dengeleyen bir unsur olarak yeniden önem kazanmış; Nevruz gibi kültürel pratikler, bu mirasın çağdaş kimlik oluşumuna katkısını göstermiştir.

Çalışmanın Amacı ve Kapsamı

Bu tez, Kazak boy teşkilatlanmasının tarihsel, sosyal ve kültürel boyutlarını inceleyerek, bu yapının Kazak ulusal kimliğinin oluşumundaki rolünü detaylı bir şekilde ortaya koymayı hedefler. Çalışma, Altın Orda'nın çöküşünden (1428-1466) Kazak Hanlığının Rus ilhakıyla sona erdiği 1847 yılına kadar olan süreci kapsar. Bu bağlamda, Kazak boylarının konfederatif yapısı, cüz sisteminin sosyo-politik işlevleri, kültürel mirasın kimlik oluşturmadaki etkisi ve Rus ilhakının dönüştürücü yansımaları analiz

edilmektedir. Çalışma, Kazak toplumunun özgün yapısını ve tarihsel sürekliliğini anlamaya katkıda bulunmayı amaçlarken, Orta Asya tarihi ve Türk dünyası çalışmalarına mikro (boy kimlikleri) ve makro (Türk tarihi) ölçekte bir perspektif sunmaktadır.

Araştırma Yöntemi ve Literatür Taraması

Bu çalışma, tarihsel ve etnografik araştırma yöntemlerine dayalı olarak hem birincil hem de ikincil kaynakların analitik değerlendirmesini içermektedir. Özellikle birincil kaynaklar arasında, 1748 yılında A.I. Tevkelev tarafından hazırlanan saha raporları ile çeşitli Rus arşiv belgeleri öne çıkmaktadır. Bu belgeler, Kazak boylarının sosyo-politik yapıları ve Altın Orda sonrası dönemdeki konumları hakkında doğrudan gözlem ve değerlendirmeler içermesi bakımından özgün niteliktedir. Geleneksel tarih anlatılarından Kazak Şeceresi de bu belgelerle birlikte kapsamlı bir biçimde ele alınmıştır. İkincil kaynaklar kapsamında, Mukhtar Tynyshbaev, V. V. Bartold, N.A. Aristov ve A. Zeki Velidi Togan gibi önemli tarihçilerin çalışmaları dikkate alınmıştır. Bu kaynaklar, Kazak toplumunun tarihsel gelişimini, Altın Orda mirası ekseninde inceleyen bilimsel bir perspektif sunmaktadır. Çalışmada ayrıca Türkçe, Kazakça, Rusça ve İngilizce literatürün yanı sıra, sözlü gelenek unsurları olan destanlar ve şecereler de değerlendirilmiş; böylece Kazak boy teşkilatlanmasının tarihsel sürekliliği ve dönüşüm dinamikleri çok yönlü bir biçimde analiz edilmiştir. Nitel araştırma yöntemine dayanan bu çalışma, tarihsel olayların ve etnografik verilerin bütüncül bir yorumuyla, Kazak boylarının konfederatif yapısının esnekliğini ve kültürel mirasın sürekliliğini ortaya koymayı hedeflemektedir.

Tezin Yapısı ve Hipotezi

Tez, üç ana bölüm ve bir sonuç kısmından oluşmaktadır. Birinci bölüm, Kazakların tarihsel ortaya çıkışını, Altın Orda'nın çöküşünden Kazak Hanlığının kuruluşuna (1465) kadar olan süreci ve Rus ilhakının (1847) etkilerini incelemektedir. İkinci bölüm, Kazak boy teşkilatlanmasının genel yapısını ve cüz sistemini (Ulu, Orta, Küçük Cüz'ler) detaylı bir şekilde analiz eder; her cüzün boy gruplarını, coğrafi yerleşimlerini ve sosyo-kültürel özelliklerini ele almaktadır. Üçüncü bölüm, Kazak boy teşkilatlanmasının konfederatif yapısının tarihsel ve siyasi esnekliğini, kültürel mirasının kimlik oluşturmadaki rolünü ve Rus ilhakının dönüştürücü etkilerini yorumlayıcı bir perspektifle değerlendirmektedir. Sonuç bölümü, tezin bulgularını özetleyerek, çalışmanın Orta Asya tarihi ve Türk dünyası çalışmalarına katkısını tartışmakta ve gelecek araştırmalar için öneriler sunmaktadır.

Tezin ana hipotezi, Kazak boy teşkilatlanmasının siyasi, sosyal ve kültürel dinamiklerle bağlantılı olduğu ve her boyun özgün iç dinamikleriyle bu yapıya katkıda bulunduğu savına dayanmaktadır. Bu hipotez, cüz sisteminin esnekliği, kültürel mirasın birleştirici rolü ve Rus ilhakının dönüştürücü etkileri üzerinden test edilmektedir. Çalışma, Kazak boy teşkilatlanmasının, göçebe toplumların siyasi organizasyonlarına özgü bir model olarak, yalnızca Kazak tarihinde değil, Orta Asya'nın daha geniş tarihsel bağlamında da örnek teşkil ettiğini savunmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAZAKLARIN TARİHSEL ORTAYA ÇIKIŞI

1.1. Altın Orda Devleti'nin Parçalanma Süreci (1428-1466)

Çalışmanın ana konusunu oluşturan Kazak boy konfederasyonu ve Kazak Hanlığı'nın oluşum süreci incelenirken, Cengiz Han sonrası döneme de değinilmesi gerekmektedir. 13. yüzyılda Moğollar arasında siyasi birliği sağlayarak tüm Moğolistan'ı birleştiren Cengiz Han, Orta Asya'yı ele geçirerek kendi adını taşıyan bir imparatorluk kurmuştur. Cengiz Han, 1227 yılında hayatını kaybedene kadar, gelenek gereği topraklarını oğulları arasında bölüştürmüştür.¹ Bu paylaşım sonucunda, Cengiz Han'ın büyük oğlu Cuci'ye (literatürde *Jochi* olarak da anılır) evlatlarıyla birlikte İdil-Ural toprakları ve atlarının ayak bastığı her yer, Moğolca “Atsın gürün” (atını sürdüğü yere kadar) ifadesiyle miras bırakılmıştır.² Cuci'nin oğlu Batu tarafından Dest-i Kıpçak bölgesinde kurulan Altın Orda Devleti, kısa süre içinde iç çekişmeler yaşamış ve parçalanma sürecine girmiştir. Bu süreçte beş yeni hanlık ile Özbekler ve Kazaklar gibi yeni boy konfederasyonları ortaya çıkmıştır.

Batu Han'ın Altın Orda Devleti'ni kurmasından sonraki süreçte, önce Berke Han ve ardından Özbek Han dönemlerinde devlet, altın çağını yaşamıştır. Ancak Özbek Han'ın vefatının ardından, uzun süren fetret dönemleri başlamıştır. Yaşanan iç çekişmeler, Toktamış Han'ın tahta geçmesiyle sona ermiştir. Toktamış Han döneminde devlet yeniden güç kazanmaya başlamış, dış siyasette de etkinliğini artırma çabalarına girişilmiştir. Bu doğrultuda Toktamış Han, dönemin önde gelen siyasi figürü Emir Timur'u bertaraf ederek dış politikada hâkimiyet kurmayı amaçlamıştır. Tahta çıkmadan önce Emir Timur ile dostane ilişkiler geliştiren Toktamış Han, Timur'un desteğiyle Altın Orda tahtına oturmuştur.

Toktamış Han, Timur'un desteğiyle tahta oturduktan sonra devlet otoritesini yeniden tesis etmeyi başarmış ve aynı zamanda sınırlarını genişletmeyi hedeflemiştir. Her ne kadar Toktamış Han, Timur'un desteğiyle iktidara gelmiş olsa da, Timurlu Devleti'nin etkin dış politikasını zayıflatmak ve Altın Orda üzerindeki nüfuzundan kurtulmak istemiştir. Bu doğrultuda, Toktamış Han Timurluların kontrolündeki Azerbaycan'a seferler düzenlemiş

¹ W. De Tiesenhauen, *Altın Ordu Devleti Tarihine Ait Metinler*, çev. İsmail Hakkı İzmirli (İstanbul, 1941), 394.

² İlyas Kemaloğlu, *Altın Orda ve Rusya* (İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2014), 68–69.

ve bu seferler sonucunda bölgenin önemli şehirlerinden biri olan Tebriz kuşatılmıştır. Tebriz halkıyla varılan anlaşma neticesinde, şehirden 250 tümen altın vergi alınmıştır.³ Ancak alınan vergiye rağmen şehrin yağmalanması, Emir Timur'un büyük tepkisini çekmiş ve bu durum Timurlu Devleti ile Altın Orda Devleti arasında savaşa yol açmıştır.⁴ İki devlet arasında 1391 yılında Kundurca'da ve 1395 yılında Terek Irmağı kıyısında gerçekleşen savaşlar sonucunda Toktamış Han mağlup olmuştur. Bu yenilgiler, Emir Timur'un Altın Orda topraklarını yağmalamasına ve devletin parçalanma sürecine girmesine neden olmuştur.⁵

Toktamış Han, aldığı mağlubiyetlerin ardından tahttan indirilmiş; yerine, Emir Timur ile Altın Orda ileri gelenlerinden Edigü Bey'in desteğiyle Timur Kutluk Han (1397–1400) tahta geçirilmiştir. Timur Kutluk Han'dan sonra tahta çıkan hanların hükümlerlikleri kısa süreli olmuş, bu durum devlet otoritesinin zayıflamasına neden olarak yeni bir fetret döneminin yaşanmasına yol açmıştır. Timur Kutluk Han'ın 1400 yılında vefatının ardından, 1419 yılında Uluğ Muhammet Han'ın tahta çıkışına kadar kısa süreli hanlık dönemleri görülmüştür.

1419 yılında Kadir Berdi Han'ın ölümünün ardından, devletin ileri gelenleri Toktamış Han'ın oğullarından tahta geçebilecek birini bulamayınca, Toktamış Han'ın amca çocuklarından İçkili Hasan'ın oğlu Uluğ Muhammet'i han ilan etmişlerdir. Uluğ Muhammet Han, 1419'dan 1436 yılına kadar uzun süren bir hanlık dönemi geçirmiştir. Ancak hanlığının son döneminde, Cuci soyundan gelen Küçük Muhammet ile mücadeleye girmiş ve bu mücadele sonucunda mağlup olmuştur.

Bu mağlubiyetin ardından, Uluğ Muhammet Saray şehrinden ayrılarak Kazan'a gidip kendisini yeniden Han ilan etmiş ve Kazan Hanlığı'nı kurmuştur. Bunu takiben, 1440 yılında Kırım'da Hacı Giray, Kırım Hanlığı'nı kurarak hanlığını ilan etmiştir. Daha sonra sırasıyla Özbek ve Hacı-Tarhan (As-Tarhan) hanlıkları kurulmuş; bu gelişmeler Altın Orda Devleti'nin somut olarak parçalanma sürecini tamamlamasına yol açmıştır.

1428 yılı itibarıyla Doğu Deşt-i Kıpçak (Ak Orda) bölgesinde, "Özbek" veya "Özbekiyanlar" adıyla anılan Şiban Han neslinden gelen Ebu'l-Hayr, hanlığını ilan ederek

³İlyas Kemaloğlu, "Toktamış Han", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/toktamis-han> (20.11.2023).

⁴A. Yu. Yakubovski, *Altın Ordu ve Çöküşü* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basım Evi, 1992), 154.

⁵ Mustafa Kafalı, "Altın Orda Hanlığı," *Türkler*, c. 8 (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2014), 406.

Özbek Hanlığı'nı kurmuştur.⁶ Daha sonraki süreçte ise, bu hanlık içerisindeki boylar, Doğu Çağatay devletine göç ederek “Kazak” adı altında birleşmiş ve Kazak Hanlığını oluşturmuşlardır.

Altın Orda Devleti'nden ayrılarak yeni kurulan Özbek (Ebul Hayr) hanlığı, çalışmamızın ana konusu olan Kazak boy konfederasyonunun oluşumunda izlediği politikalar ve iç dinamikler üzerinde doğrudan etkili olmaktadır. Buna göre bir sonraki başlığımızda Özbek Hanlığının dış siyaseti ve bunun sonucunda Kazak Boy konfederasyonunun oluşumunu ele alacağız.

1.2. Kazak Boy Konfederasyonu'nun Oluşumu

Özbek Hanlığının kurucusu olarak bilinen ve bazı kaynaklarda kendi adıyla anılan devletin ilk hanı Ebul Hayr Han'ın dönemi, hanlığın kuruluşu itibari ile en parlak ve aynı zamanda izlediği politikalarla çöküşe götürecek bir dönüm olmuştur. Ebul Hayr Han döneminde, Özbek hanlığının doğu sınırlarında Moğol kökenli Oyrat ve Kalmukların güçlenmesi ve saldırgan politikaları hanlık için önemli bir tehdit oluşturmuştur. Bu tehdit karşısında önlemler almak isteyen Ebul Hayr Han, 1456–1457 yıllarında Sıgnak yakınlarındaki, *Nurtogay* olarak adlandırılan bölgede Kalmuk ve oyratlara karşı savaşa girişmiş; ancak bu savaşta yenilgiye uğramıştır. Uğradığı yenilgi sonrasında, Ebul Hayr Han ve kuvvetleri, Ceyhun Nehri boyundaki yerleşim yerlerinin yağmalanmasına göz yummak zorunda kalarak geri çekilmiştir. Çekilme sonrasında hanlık içerisinde Kalmuk kırımına uğrayan boylar tepki göstermiş ve Ebul Hayr Han'ın devleti üzerindeki egemenliği zayıflatmıştır.⁷

Meydana gelen hadiseler sonrasında, Özbek Hanlığı içerisinde yer alan boylar, Barak Han'ın (1425-1427 Altın Orda Han'ıdır) soyunda gelen şehzadeler Janibek ve Kerey etrafında toplanmıştır. Janibek ve Kerey etrafında toplanan boylar, Doğu Çağatay Hanlığı topraklarına göç etmiş ve Doğu Çağatay Hanı II. Esenbuka'nın egemenliği altına girmiştir. II. Esenbuka, boyunduruğu altına giren boyları Çu Irmağı boyuna yerleştirmiştir.⁸ Buraya yerleşen boylar, daha sonrasında genel kabulde “*hür, müstakil*,

⁶ Abdullah Gündoğdu, “Şiban Han Sülalesi ve Özbek Ulusunun Teşekkülü,” *Türkler*, c. 8 (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2014), 608.

⁷ Gündoğdu, “Şiban Han Sülalesi ve Özbek Ulusunun Teşekkülü,” 608.

⁸ Dana Molabaeva, “Kazak Hanlığının Kuruluşu,” *Türkler*, c. 8 (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2014), 641.

mert, yiğit, cesur, asker, kendi başına hareket eden, başına buyruk” ve “*emir dinlemeyen*” anlamlarını gelen “*Kazak*” adıyla anılmıştır.⁹

1.2.1. Kazak Adının Kökeni ve Anlamı

Bir önceki başlıkta da değinildiği üzere, “*Kazak*” adının genel kabul gören anlamı; “*hür, müstakil, mert, yiğit, cesur, asker, kendi başına hareket eden, başına buyruk*” şeklindedir. Ancak, Kazak kelimesinin kökeni konusunda çeşitli görüş ayrıkları mevcut olmaktadır. Kimi araştırmacılar, Kazak sözcüğün “*Kaspi*”, “*Kay*” veya “*Sak*” kelimelerinden türediğini ileri sürerken, diğer araştırmacılar ise “*Kosoglar*” veya “*Hazarlar*” gibi boylardan süre geldiğini belirtmektedir. Bir başka iddiaya göre ise Kazak adı, Türkçe “*Kaz*” ve “*Ak*” sözcüklerinin birleşiminden oluşarak “*Ak Kaz* ya da *Kaz-Ak*” şeklinde telaffuz edilmiş ve halkın benliğini oluşturan bir isim haline gelmiştir.¹⁰

*Kazak tarihçi Abdurrahmanov, Kazak kelimesinin kökenini “Kaz” ve “Og” sözcüklerine dayandırmakta; eski Türklerde “Og” (ya da “Ok”) kelimesinin “Uruğ” veya “Boy” anlamına geldiğini, buna bağlı olarak “Kazog” kelimesinin Kazak adını temsil ettiğini ifade etmektedir.*¹¹

Türk tarihçi A. Zeki Velidi Togan’a göre ise, Kazak adı ilk başlarda yalnızca sultanlara mahsusken, daha sonra tek bir kişiyi değil, bir topluluğu ya da kurumu ifade etmeye başlamış; bu nedenle, başlangıçta bir boy ya da devlet olarak kullanılmıştır.¹² Ayrıca, Orta Asya’nın karışık dönemlerinde “*derbeder, serseri, harami, haydut*” anlamlarında da kullanıldığı belirtilmektedir.¹³

Türkçe tarihi kaynaklarda, “*Kazak*” sözcüğüne ilk olarak 9. yüzyıldan itibaren rastlanmakta olup; *hür, yiğit, mert, cesur* ve *serbest* gibi anlamlar yüklenmiştir. Bununla birlikte, bazı Rus tarihçiler bu terimi 11. yüzyıla indirgeseler de kelimenin tek başına etnik bir anlam ifade etmeye başlaması, yukarıda bahsedilen 15. yüzyılda Çu ırmağı boyunca yapılan göçle ilişkilendirilir.¹⁴

⁹ Ferhat Tamir, “Kazak Hanlığı,” *Türkler*, c. 8 (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 115.

¹⁰ Abdül Kayyum Kesici, “Kazakistan’ın Etnik Yapısı, Bu Etnik Yapının Siyasal Örgütlere Etkisi” (Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, 1999), 5.

¹¹ Yerkinay Maukhara, “Siyasî ve Kültürel Açıdan Kazak Hanlığı (1456-1731)” (Yüksek Lisans Tezi, Konya Selçuk Üniversitesi, 2011), 17.

¹² A. Zeki Velidi Togan, *Bugünkü Türk İli ve Yakın Tarihi* (İstanbul: Enderun, 1981), 37.

¹³ Orhan Doğan, “Kazak Adının Menşei, Kazak Halkının ve Hanlığının Oluşumu ve Faaliyetleri (XVI. Yüzyıla Kadar),” *Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi* 1, no. 1 (2019): 18.

¹⁴ Özkan Nalbant Bilge, “Tarihi Kaynaklarda Kazak Adı ve Anlamı,” *Kazakistan: Tarih-Toplum-Ekonomi-Siyaset*. Editör: Cengiz Buyar, (Byr Publishing House, Bışkek, 2021), 12.

1.2.2. Kazak Hanlığının Kuruluşu (1465-1466)

Özbek Hanlığının hükümdarı Ebul Hayr Han'ın uyguladığı politikalar sonucunda, hanlık içerisinde bazı halk kesimleri kırılma yaşamış ve yalnızlık hissi içine düşmüştür. Tarih boyunca, Türk soylu halklar, güçlü ve karizmatik liderler etrafında örgütlenerek güven ve refah sağladıkları dönemlerde, bu liderlerin önderliğinde toplanmışlardır. Bu durumun bir sonucu olarak, daha önce bahsedilen Janibek ve Kerey şehzadeleri etrafında toplanan gruplar, göç hareketlerine yönelmişlerdir.

Göçebe Kıpçak Türkleri arasında yaşanan iç çekişmeler sonucunda, bu topluluklar Doğu Çağatay topraklarına göç ederek, yeni bir isim ve kimlik kazanmaya başlamış; böylece "Kazak" adını benimsemişlerdir. Bu halklar, yüzyıllardır Orta Asya ve Türkistan bölgesinde yaşayan, Calayir, Kanglı, Nayman, Kırgız, Karluk vb. adlarla anılan boylardan başkası olmamıştır. Bu sebeple, yaşanan olaylar çerçevesinde bir Kazak boy federasyonu teşekkül etmiş; zamanla bu yapı, ulusal kimlik kazanarak Türk dünyası ve Türkistan coğrafyasının kalbine yerleşmiştir.

Kazakların ortaya çıkışı hakkında kesin bir görüş birliği olmamakla birlikte, birçok tarihçiye göre, Kazakların kökeni 15. yüzyılın ortalarında, Deşti-Kıpçak yani Kıpçak Bozkırları'ndaki Türk kavimleri arasındaki iç çekişmeler sonucunda meydana gelmiştir. Göçebe Kıpçak Türklerinin hanı, Ebul Hayr Han'ın hakimiyetini tanımayan Urus Han'ın¹⁵ torunları olan Janibek ve Kerey Sultan, Aral Bölgesi'ndeki yurtlarını terk ederek, kendilerine bağlı boylarla birlikte Çu ve Talas ırmakları arasında kalan bozkır bölgesine göç etmiş; burada Kazak Hanlığı'nı kurmuşlardır.¹⁶

Özbek Hanlığından ayrılan boyların, karizmatik liderler etrafında yeniden örgütlenerek kurdukları bu yeni devlet, Ebul Hayr Han ve onun uyguladığı politikalar için doğal bir tehdit oluşturmuştur. Çünkü, Özbek Hanlığı içinde yaşayan boyların yeni göç hareketleriyle, hanlığın insan gücünün Kazak Hanlığına kayacağı düşüncesi de ortaya çıkmıştır. Bu yeni tehdit karşısında, Ebul Hayr Han vakit kaybetmeden tedbirler alarak Kazak Hanlığı'na yönelik seferlere girişmiş; ancak bu sefer sırasında hastalanarak hayatını kaybetmiş ve girişimi sonuçsuz kalmıştır. Ebul Hayr Han'ın vefatı sonrasında, Özbek Hanlığı'nda yaşanan iç kargaşa ve siyasi iktidarsızlık neticesinde, Özbek Hanlığı

¹⁵ Altın Orda İmparatorluğunun doğu kısmını oluşturan Ak Orda'nın hanıdır.

¹⁶ Kesici, "Kazakistan'ın Etnik Yapısı," 4.

kısa sürede çöküşe uğramış; bu durum, Kazak Hanlığı'nın meşruiyetinin kısa sürede sağlanmasına zemin hazırlamıştır.

1.3.İlk Kazak Hanları: Kerey ve Janibek

Doğu Çağatay Devletine doğru yapılan göçten sonra 1465-1466 yıllarında Kerey ve Janibek 'in liderliğinde Kazak Hanlığı kurulmuştur. Hanlığın kuruluşunun ardından Kazak Hanlığı'nın ilk hanı Kerey Han olmuştur. Kerey Han'ın liderliğinde hanlık, siyasi istikrar kazanmış ve bölgedeki diğer güçlerle rekabet etmeye başlamıştır. Kerey Han, hanlığın idari yapısını güçlendirmek için boylar arası koordinasyonu artırmış ve merkezi otoriteyi kurumsallaştırmaya yönelik adımlar atmıştır. Kerey Han'ın 1474'te vefat etmesinden sonra hanlığı Janibek devralmıştır. Janibek Han'ın döneminde Kazak Hanlığı, sınırlarını genişletmek için stratejik ittifaklar kurmuş ve Sır Derya bölgesinde etkisini artırmıştır. Janibek Han, göçebe yaşam tarzına uygun bir idari ve askeri düzen oluşturmuş; Moğol ve Türk geleneklerinden esinlenen adil bir yönetim anlayışıyla boylar arasındaki iç çekişmeleri en aza indirmiştir.¹⁷

Ebul Hayr Han'ın 1468'deki ölümü, Özbek Ulusu'nda iç karışıklıkları tetiklemiş; bu durum, birçok boyun Kazak Hanlığı'na katılmasına neden olmuştur. Tarihi kaynaklar, bu geçişin Kazak Hanlığı'nın askeri ve ekonomik gücünü artırması yönünde önemli bir gelişme olduğunu söylemektedir. Kazak Hanlığı'nın hızla yükselişi, hanlığa komşu olan devletlerin tepkisini çekmiş; Timurlular ve Moğol kökenli gruplar, bu yeni gücü tehdit olarak algılamışlardır¹⁸. Duğlat kabilesinin Doğu Türkistanlı tanınmış tarihçisi Muhammed Haydar Tarih-i Reşidi adlı eserinde Kazak Hanlığının kuruluşunu 1466 senesine tarihlendirmiştir.¹⁹

Kerey ve Janibek Hanların liderliği, Kazak Hanlığı'nın kuruluşunu mümkün kılmış ve hanlık, kısa sürede Orta Asya'da önemli bir siyasi güç haline gelmiştir. Ebul Hayr'ın baskıcı politikaları, göçebe boyların birleşmesine yol açmış; bu birleşme, bağımsız bir Kazak devletinin temelini atmıştır.²⁰ Hanlık, göçebe topluluklar için yeni bir siyasi

¹⁷ B. Kumekov, "Kazak Devletinin Oluşumu," *Kazakistan Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2007), 59-60.

¹⁸ Abdül Kayum Kesici, "Kazakistan'ın Etnik Yapısı, Bu Etnik Yapının Siyasal Örgütlenmelere Etkisi" (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1999), 15.

¹⁹ Kumekov, "Kazak Devletinin Oluşumu," 60.

²⁰ Kesici, "Kazakistan'ın Etnik Yapısı, Bu Etnik Yapının Siyasal Örgütlenmelere Etkisi," 14.

düzenin başlangıcı olmuş ve ilerleyen dönemlerde güçlenerek Orta Asya tarihindeki yerini pekiştirmiştir.

1.3.1. Kazak Hanlığı'nın Genişlemesi ve Güçlenmesi

Kazak Hanlığı, bir önceki başlıkta da belirtmiş olduğumuz üzere kuruluşunun ardından hızla genişleyerek Orta Asya'daki güç dengelerini değiştirmiştir. Bu süreç, özellikle Kasım Han (1511-1523) ve Haknazar Han (1538-1580) dönemlerinde ivme kazanmış; hanlığın askeri kapasitesi, siyasi yapısı ve ekonomik kaynaklarının kontrolü giderek güçlenmiştir.

Hanlığın yükseliş dönemi Kasım Han zamanında gerçekleşmiştir. Kazak Hanlığı, Kasım Han döneminde önemli bir askeri ve siyasi güç haline gelmiştir. 1511'de yönetimi devralan Kasım Han, hanlığın sınırlarını batıda Ural Nehri'nden doğuda Balkaş Gölü'ne kadar genişletmiş; boylar arasındaki merkezi otoriteyi güçlendirmiştir. Kazakça kaynaklara göre, Kasım Han'ın liderliğinde hanlık, yaklaşık 1 milyon kişilik bir nüfusa ulaşmış ve göçebe boyların birliğini sağlamada kritik bir rol oynamıştır. Diplomatik ilişkiler yoluyla Nogay Ordası ve Buhara Hanlığı ile ittifaklar kurmuş; bu sayede Kazak Hanlığı, uluslararası alanda tanınan bir aktör haline gelmiştir. Rus tarihçi N.A. Aristov, Kasım Han'ın bu başarılarını, hanlığın süvari gücüne ve göçebe yaşam tarzına uygun esnek yönetimine bağlar.²¹

Haknazar Han döneminde (1538-1580) ise hanlık, genişleme politikalarını daha doğrudan uygulamış ve bölgesel etkisini artırmıştır. Haknazar, Nogay Ordası ile ittifaklarını güçlendirmiş, Buhara Hanlığı ile ticari ilişkiler geliştirmiş; aynı zamanda Sibir Hanlığı ve Cungarlara karşı askeri seferler düzenlemiştir. Haknazar Han Cungarlarla mücadelesinde hanlığın doğu sınırlarını korumuş ve olası büyük tehlikelerin önüne geçmiştir.²²

Haknazar Han döneminde devlet teşkilatlanmasında da yenilikler yapılarak cüz sistemi daha sistematik bir hale getirilmiştir. Büyük (Ulu), Orta ve Küçük Cüzler üzerinden idari teşkilatlanma sağlanmış ve böylece hanlığın genişleyen toprakları daha etkin bir şekilde yönetilebilmiştir. Haknazar Han'ın dönemindeki güçlü yönetim anlayışı, boylar arasındaki etkileşimi ve birliği sağlamış ve hanlığın iç siyasetteki istikrarını artırmıştır.²³

²¹ Aristov, *Türk Halklarının Etnik Yapısı*, 109.

²² Kesici, "Kazakistan'ın Etnik Yapısı, Bu Etnik Yapının Siyasal Örgütlenmelere Etkisi," 37.

²³ Maukhara, "Siyasî ve Kültürel Açından Kazak Hanlığı (1456-1731), 35-37.

Kazak Hanlığın hızla güçlenmesi, yalnızca askeri zaferlerle sınırlı kalmamış aynı zamanda iç yönetimde yapılan düzenlemeler de güç kazanma sürecinde önemli bir rol oynamıştır. Kazak Hanlığının geleneksel bozkır yönetim anlayışına dayalı cüz sistemi, artan nüfus ve toprakların kontrolünü kolaylaştırmıştır. Her cüz, yerel liderler olan *Beyler* aracılığıyla merkezi otoriteye bağlanmıştır. Cüz yapısı, hanlığın siyasi esnekliğini hem de dayanıklılığını artırmıştır.²⁴ Ekonomik olarak ise hanlık, göçebe hayvancılık ve ticaret yollarının kontrolüne dayanmıştır; Sır Derya ve İrtiş nehirleri çevresindeki meralar ile İpek Yolu üzerindeki stratejik konumu, hanlığın refahını desteklemiştir.

Genişleme süreci, dış politikada da hanlığın etkinliğini artırmıştır. Buhara ve Hive hanlıklarıyla yaşanan sınır çatışmaları, Kazakların batıya yayılmasını zaman zaman yavaşlatmış; boylar arası rekabetler ve iç çekişmeler de bu süreci sekteye uğratmıştır. Ancak Kasım ve Haknazar dönemlerinde hanlık, askeri gücünü koruyarak bölgesel hâkimiyetini pekiştirmiştir.

1.4.Rus İlhakı ve Sonuçları (1847)

Kazak Hanlığının kuruluş, güçlenme ve genişleme evrelerinden sonra hanlık gerek iç politikada yaşanan istikrarsızlık gerekse de dış mücadelelerde gelen yenilgilerle zayıflamaya başlamış ve giderek güç kaybetmiştir. Hanlık dışta Cungarlarla olan mücadelelerde giderek güç kaybetmiş ve bazı cüz ve boy beyleri Çarlık Rusya himayesine girerek Cungar baskısından kurtulmayı hedeflemişlerdir. Başlarda himaye sadece koruma maksatlı olsa da durum Çarlık Rusya'nın işgal ve ele geçirme politikasına dönüşerek Kazak Hanlığı için ileri derece bir tehdit oluşturmuştur. Bu işgal hareketlerine karşı yerel beyler ve boylarda karşı direniş hareketleri olmuşsa da ne yazık ki başarılı olamamıştır. 1837 yılına gelindiğinde Kenesarı Kazak boylarını bir araya toplamayı başarmış ve Çarlık Rusya'sına karşı büyük başarılar elde ettiği bir direniş hareketi meydana getirmiştir. Bu direniş hareketi büyük oranda başarılı olmuş ancak Çarlığın düzenli birlikler ve sistematik saldırıları sonrası etkisini yitirmiş Kenesarı'nın Isık Göl civarında Kırgızlara sığınmasına yol açan bir çekilmeye dönüşmüştür. Kenesarı'nın burada Kırgızlar tarafından himaye edilmeyip 1847 yılında öldürülmesi ile direniş hareketi sona ermiştir.²⁵

²⁴ Kesici, “ Kazakistan’ın Etnik Yapısı, Bu Etnik Yapının Siyasal Örgütlenmelere Etkisi,” 23.

²⁵ Hava Selçuk, Kerim Gümür, “Kenesarı Kasımoğlu Önderliğinde Kazakların Kurtuluş Mücadelesi”, Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi, 7(1), Haziran 2022, s. 24-41. DOI No: <https://doi.org/10.56252/turktarars.1096907> , 29-31.

Böylelikle Kenesarı'nın ölümü ile 1847 yılı, Kazak Hanlığının geleneksel özerk yapısının sona erdiği ve Rus İmparatorluğu'nun bölgeye tam egemenlik kurduğu bir dönüm noktası haline gelmiştir. Kenesarı direnişinin 1847'de tamamıyla bastırılmasıyla sonuçlanan bu süreç, Kazak topraklarının yerel idari düzenini, askeri yapısını ve ekonomik sistemini Rus yönetimine entegre etmiş; göçebe yaşam tarzı ve boyların özerkliği büyük ölçüde ortadan kalkmıştır. Rus Çarlığı, bu dönemde mülkiyet haklarını kısıtlamış, vergileri artırmış ve yerleşik tarım ile sanayileşme politikalarını uygulamaya koymuştur.

Rus İmparatorluğu'nun Orta Asya'ya yönelik genişleme stratejileri, 19. yüzyıl boyunca hızlanmış ve 1847'de Kazak Hanlığının çöküşüyle tamamlanmıştır. Kazak boylarının dağınık yapısı, merkezi bir otoriteye karşı dirençte yetersiz kalmış; Rus yönetimi, bölgeyi "Orenburg Vilayeti" ve "Türkistan Genel Valiliği" gibi yeni idari birimlerle yeniden organize etmiştir.²⁶ Çarlık Rusya'sının ilhakı sonrası güdülen politikalar sonucunda Kazak toplumunda sosyal, kültürel ve ekonomik yapısında değişimler meydana gelmiştir.

Çarlık yönetimi Kazak coğrafyasında asimilasyon politikaları uygulayarak, Kazak dilini ve kültürünü baskı altına alarak Rus medeniyet ve kültürüne entegre etmek istemiştir. Yerel aydınlar ve liderler, artan vergi yüküne ve kültürel özerkliğin kaybına karşı tepkiler göstermiş; ancak katı Rus baskısı bu direnişleri büyük ölçüde bastırmıştır. Bölgede eğitim, basın ve kültürel etkinlikler sıkı denetime tabi tutulmuş; bu durum, Kazak kimliğinin korunması mücadelesini zorlaştırmıştır. Rus yönetiminin bu katı baskıları sonrasında ilerleyen yıllarda Kazak ulusal bilincinin yeniden uyanışına ve güçlenmesine zemin hazırlamıştır.²⁷

1847 ilhakı, toplumsal yapıyı da dönüştürmüştür. Boyların geleneksel örgütlenmesi, merkezi otoritenin zayıflığı nedeniyle dağınıktı; Rus yönetimi ise bu yapıyı tek bir çatı altında birleştirmiştir. Yapılan bu birleştirme Kazakların ulusal kimlik ve devlet bilincini geçici olarak zayıflatırsa da uzun vadede Kazak millet bilincini arttırmış ve bağımsızlık arayışını tetiklemiştir.

²⁶ Osman Yılmaz, "Konstantin Petroviç Von Kaufman'ın Türkistan'daki Faaliyetleri," (Yüksek Lisans Tezi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, 2020), 44.

²⁷ Yorulmaz, "Kazak Tarihi", 38.

İngiliz akademisyen Joo-Yup Lee, Kazak Hanlığının Moğol İmparatorluğu'nun mirasını devralan son Cengizli devletlerinden biri olduğunu ve Rus ilhakıyla bu mirasın sona erdiğini ifade eder.²⁸ Lee'ye göre, 1847 ilhakı geleneksel özerkliği yok etmiş olsa da Kazakların ulusal kimliğinin yeniden inşası ve modern devlet bilincinin temellerinin atılmasında dolaylı bir itici güç olmuştur.

²⁸ Lee, Joo-Yup, “Kazakh Khanate.” *In The Oxford Research Encyclopedia of Asian History*. Ed. David Ludden. (New York: Oxford University Press. Apr 2019) DOI: 10.1093/acrefore/9780190277727.013.60,) 8.

İKİNCİ BÖLÜM

KAZAK BOY TEŞKİLATLANMASI

2.1. Kazak Boylarının Genel Yapısı

Kazak boy teşkilatlanması, Kazak ulusunun tarihsel sürecinde temel bir unsur olmaktadır. Kazak Boyları coğrafi, kültürel ve sosyal farklılıklar gözetilerek Ulu (Büyük), Orta ve Küçük Cüzler adı ile üç merkezli bir teşkilatlanma yapısının altında yer alarak sınıflandırılmışlardır. Bu ayırım, boyların yerleşim alanlarına, ekonomik kaynaklara ve askeri güce dayalı olarak şekillenmiş; her cüz, ortak gelenek ve normları paylaşırken, birbirleriyle hem rekabet hem de iş birliği ilişkisi içinde olmuşlardır. Kaynaklar, bu yapılanmanın göçebe yaşamın dinamik koşullarına uyum sağladığını ve boyların birliğini güçlendirdiğini vurgulamaktadır.²⁹

Kazak boylarının örgütlenmesi, başlangıçta boyculuk temeline dayanmış; ancak 15. yüzyılda Özbek Hanlığı'nın çöküşü ve merkezi otoritenin zayıflaması, boyların daha sistematik bir yapıya yönelmesini sağlamıştır. Bu dönemde, Kazak boyları dayanışmayı güçlendirmiş ve ulusal kimlik inşasında önemli bir rol oynayan cüz sistemini geliştirmiştir³⁰. Rus tarihçi N. A. Aristov'a göre, cüz sistemi, boyların hem askeri hem de idari işlevlerini düzenleyerek Kazakların ulusal bir devlet yapısına geçişinde köşe taşı olmuştur.³¹ Bilindiği üzere Cüz sisteminin, Kazaklara Altın Orda mirasından evrilen bir teşkilatlanma modeli olarak karşımıza çıkar.

Geleneksel Kazak boy yapılanmasında, her boyun kendine özgü liderlik yapısı, şecere kayıtları ve efsanevi anlatıları bulunur. Bu unsurlar, boylar arası akrabalık bağlarını, sosyal normları ve askeri disiplini belgeleyen tarihsel kaynaklar olarak kabul edilir. Örneğin, Kazak Şeceresi adlı eser, boyların kökenlerini, ilişkilerini ve bölgesel farklılıklarını detaylı bir şekilde aktarır; Üysin, Nayman ve Kerey gibi boyların tarihsel rollerini ortaya koyar.³² Şecere geleneği Kazak kimliğinin sürekliliğini sağladığı ve boylar arasında etkileşimi ve iletişimi artıran başlıca unsurlardan olmuştur.

²⁹ Vecihi Sefa Fuat Hekimoğlu, "18. Yüzyıldan Günümüze Kazakistan'ın Demografik Yapısı ve Çok Uluslu Ülke Hâline Gelişi," *Gobi'den Tuna'ya Türk Dünyası İncelemeleri* (Ankara: Nobel Yay., 2018), 4-6.

³⁰ Sabri Hizmetli, "Kazak Ulusu ve Kazak Tarihi Üzerine: Dünü ve Bugünü," *İstem* 9, no. 17 (2011):34-35.

³¹ Arğınbayev, M. Mukanov, ve V. Vostrov, *Kazak Şejîresi Jakında* (Almatı: Atamura, 2000), 36.

³² Arğınbayev, Mukanov ve Vostrov, *Kazak Şejîresi Jakında*, 15-16.

Kazak boy yapılanması, Kazak toplumunda statü ve görev dağılımını da belirlemiştir. Her boy, yerel düzeyde savunma, hayvancılık ve ticaret gibi sorumluluklar üstlenirken; ortak savunma, vergi toplama ve adalet gibi işlevler merkezi otoriteye bağlanmaya çalışılmıştır.

³³ Bu sistem, Beylerin rolünü güçlendirmiş; boylar arası dayanışmayı ve iş birliğini pekiştirerek devlet otorite ve istikrarının korunmasında etkili olmuştur.

Bu yapılanma, yalnızca askeri ve idari işlevleri düzenlemekle kalmamış; kültürel kimliğin ve toplumsal hafızanın korunmasında da etkili olmuştur. Efsaneler, destanlar (Koblandı Batır, Alpamıs) ve sözlü gelenekler, boyların örgütlenmesini, liderlik özelliklerini ve dayanışmasını aktaran temel araçlar olmaktadır.³⁴ Bu kültürel unsurların Kazakların kendilerini tanımlamasında vazgeçilmez bir rol oynadığını ifade eder. Örneğin, Nayman boyunun destanları, askeri disiplin ve toplumsal birliği yüceltmesi ile tanınmış olmaktadır.

Kazak boy yapılanması, boyculuktan merkezi otoriteye evrilen bir sisteme sahip olmaktadır. Askeri disiplin, idari düzen ve kültürel değerlerin birleşimiyle şekillenen bu yapı, Kazakların tarih boyunca karşılaştığı iç ve dış baskılar, göç hareketleri ve siyasi çalkantılar karşısında ulusal kimliğin inşasında temel bir rol oynamıştır.³⁵

2.2. Kazak Cüz Yapılanması ve Boy Grupları

Kazak toplumunun yapısal örgütlenmesinde, cüz yapılanması merkezi bir rol oynamaktadır. Bir önceki başlıkta da belirtmiş olduğumuz üzere Kazaklar, sosyal, askeri ve idari işlevlere göre Ulu Cüz, Orta Cüz ve Küçük Cüz olmak üzere üç ana gruba ayrılmış olmaktadır. Cüz yapılanması, sadece coğrafi yerleşim ve ekonomik kaynakların paylaşımında değil, aynı zamanda toplumsal hafıza, kültürel kimlik ve siyasi özerklik taleplerinin de bir ifadesi olarak görülmektedir.³⁶

Kazak cüz yapılanması, tarihsel süreçte çeşitli boy gruplarının birleşmesi ve yeniden örgütlenmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Celayir, Kanglı, Nayman, Kırgız, Karluk gibi farklı Türk boylarının etkileri, cüz sisteminin temelini oluşturmuş; bu boy grupları, her biri

³³ Aysel Erdoğan, “Kazak Türklerinde İdari Yapı,” *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 16, no. 2 (2019): 604-605. Nikolay Aleksandroviç Aristov, *Türk Halklarının Etnik Yapısı* (İstanbul: Selenge Yayınları, 2014), 24-25.

³⁴ Erdoğan, “Kazak Türklerinde İdari Yapı”, 603.

³⁵ Umut Yolsever, “Kazak Hanlığı’nın Kuruluşu Evresinde Doğu Deşt-i Kıpçak’ın Siyasî Durumu Üzerine,” *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (2021): 625-626, <https://doi.org/10.17494/ogusbd>.

³⁶ Dana Moldabayeva, “Kazaklardaki Cüzlük Sistemi ve Tarihçesi Üzerine Bir İnceleme,” *Bilig*, Bahar, Sayı 21 (2002): 27-32.

kendi iç dinamikleri, şecere kayıtları ve geleneksel efsaneleriyle birlikte, toplumsal dayanışmanın ve askeri disiplinin sağlanmasında belirleyici olmuştur.³⁷ Geleneksel örgütlenme yapısı, boylar arasında ortak değerlerin, normların ve görev dağılımlarının oluşturulmasında etkili olmuş; merkezi otorite kurulmaya çalışıldığında ise bu yapı, yerel özerklik ile ulusal devlet bilincinin inşasında kritik rol oynamıştır.³⁸ Kazak cüzlerinin kökenleri ve ortaya çıkış süreçlerine dair tarihi belgelerde net veriler bulunmamakla birlikte, Tablo 1'de 19 boyun cüzlere dağılımı farklı kaynaklardan derlenen bilgiler ışığında gösterilmektedir.³⁹

Tablo 2.1. Kazak Cüz Yapısı ve Boyları

Ulu Cüz	Orta Cüz	Küçük Cüz
Alban	Argın	Alimulu
Dulat	Kerey	Bayulu
Alay (Celayır)	Konırat	Jetiuru
Kanglı	Kıpşak	
Oşaktı	Nayman	
Sarı Üysin	Wak	
Sirgeli		
Suan		
Şapraştı		
Istı		

Kazak cüz sistemi, boyların tarihsel evrimi ve ulusal kimlik inşası sürecinde şekillenen, toplumsal örgütlenme ile siyasi birliği harmanlayan üçlü bir yapıdır: ⁴⁰ Ulu, Orta ve Küçük Cüz. Kökenini, farklı Türk boylarının askeri savunma ve idari düzen ihtiyacıyla birleşmesinden alan bu sistem, yalnızca coğrafi veya boysal bir ayırım değil, aynı zamanda Kazak devlet bilincinin oluşumunu tetikleyen sosyopolitik bir mekanizmadır.⁴¹ Tarih boyunca hem iç dayanışmayı güçlendiren hem de dış tehditlere karşı ortak bir savunma kültürü geliştiren bu örgütlenme modeli, devletleşme sürecinde merkezi otoritenin

³⁷ N. A. Aristov, *Türk Halklarının Etnik Yapısı*, trans. Ahsen Batur (İstanbul: Selenga Yayınları, 2014), 224-225.

³⁸ Aysel Erdoğan, “Kazak Türklerinde İdari Yapı,” *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 16, no. 2 (2019): 594–596.

³⁹ Turgay Düğen, “Uruglar ve Jüzlerin Kazakistan’daki Sosyo-Politik Yapı İçindeki Rolü,” *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 12, no. 2 (2019): 289–300.

⁴⁰ Aristov, *Türk Halklarının Etnik Yapısı*, 277-279.

⁴¹ Erdoğan, “Kazak Türklerinde İdari Yapı”, 602-603.

kurumsallaşmasına zemin hazırlamıştır.⁴² Bu nedenle, yerel tarih yazımından küresel akademik çalışmalara kadar pek çok disiplin, cüz yapılanmasını Kazak ulusunun kolektif hafızasını ve siyasi stratejisini anlamak için anahtar bir unsur olarak ele almıştır.

2.2.1 Ulu Cüz

Ulu Cüz Kazak bozkırında tarihsel olarak en eski yerleşim ve devlet geleneklerine sahip cüzlerden biridir. Coğrafi olarak Kazakistan'ın güneydoğusunda, özellikle Yedisu (Semireçye, Jetisu, Evliya Ata) bölgesinde yer alan Ulu Cüz, zengin su kaynakları ve verimli vadileriyle göçebe ve yerleşik yaşamın birleştiği bir alan olarak dikkat çeker.⁴³ Dulat, Alban, Suan gibi ana boylarıyla şekillenen Ulu Cüz hem Kazak ulusunun hem de Türkistan coğrafyasının tarihsel mirasında önemli bir yere sahiptir.⁴⁴

Ulu Cüz, Yedisu yani “Yedi Nehir” bölgesi olarak bilinen alanda, Çu, İli ve Talas nehirlerinin suladığı vadiler, Cungar ve Zaylin Aladağları kuşağı, Kırgız dağlarının sırtları ve Karadağlarla Sırdarya'nın orta ve yukarı kesimlerinde konumlanmışlardır.⁴⁵ Bu bölge, Karahanlılar, Moğollar, Çağataylılar ve Timurîler gibi büyük devletlerin etkisi altında kalmış ve karmaşık bir tarihsel arka plana sahip olmuştur. Kazakça kaynaklar, Ulu Cüz'ün kökenini Altın Orda'nın dağılmasından sonraki göçebe Türk boylarına dayandırır; bu boylar, 15. yüzyıldan itibaren Yedisu'da birleşerek Ulu Cüz'ü oluşturmuştur. Coğrafi avantajları, Ulu Cüz'ü yalnızca bir göçebe topluluğu değil, aynı zamanda tarım ve ticaretle uğraşan yarı-yerleşik bir toplum haline getirmiştir. Çu ve İli nehirleri, sulama ve hayvancılık için kritik kaynaklar sunarken; Ala ve Tien-Shan dağları, doğal bir savunma hattı sağlamıştır.⁴⁶

Bu bölgenin Çin, Hokand, Buhara ve Rusya gibi büyük güçlerle sınır komşusu olması, Ulu Cüz'ün stratejik ve diplomatik önemini artırmıştır. Rus tarihçi N.A. Aristov, Ulu Cüz'ün bu konumunun, onu hem bir tampon bölge hem de bir ticaret merkezi yaptığını belirtir.⁴⁷ Ekonomik olarak, hayvancılık (at, koyun), kervan ticareti ve sulamalı tarım Ulu

⁴² Mustafa Kalkan, “Kırgız Kazak Boylarının Sosyal Yapılanma Seyri,” *Kırgızdın Tuñguç Cığış Taanuucusu Profesör Ömürkul Karaevge (1930-2002) 85 Jıl* (Bişkek: Muras Fondu, 2015), 67.

⁴³ Hekimoğlu, “18. Yüzyıldan Günümüze Kazakistan'ın Demografik Yapısı ve Çok Uluslu Ülke Hâline Gelişi,” 10.

⁴⁴ Aristov, *Türk Halklarının Etnik Yapısı*, 277-279.

⁴⁵ Osman Yorulmaz, “Kazakları Oluşturan Boylar,” *Üçüncü Bin Yılın Eşiğinde Türk Uygarlığı* (Bişkek: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları, 2003), 326.

⁴⁶ Arğınbayev, Mukanov ve Vostrov, *Kazak Şejîresi Jakında*, 35-40.

⁴⁷ Arğınbayev, Mukanov ve Vostrov, *Kazak Şejîresi Jakında*, 40.

Cüz'ün temel geçim kaynaklarıdır.⁴⁸ Sosyal yapı, göçebe geleneklerle yerleşik yaşamın birleşiminden oluşur; Beyler, hem idari hem de askeri liderlik yaparak toplumsal düzeni korumuştur.⁴⁹ Kültürel açıdan, Ulu Cüz zengin bir mirasa sahiptir; destanlar (Koblandı Batır), şecere kayıtları ve dini gelenekler, bu bölgenin kimliğini şekillendirmiştir.

Ulu Cüz'ün boyları, Kazak Hanlığı'nın kuruluşunda Kerey ve Janibek gibi doğrudan kurucu liderler arasında yer almasa da hanlık sürecine entegre olmuş ve özellikle güney sınırlarının korunmasında kritik roller üstlenmiştir. 17. yüzyılın sonlarından itibaren Cungarlar, Çin Qing Hanedanı ve Hokand Hanlığı gibi dış güçlerin baskılarına maruz kalan Ulu Cüz, doğu ve güney sınırlarında tampon bölge işlevi görmüştür.⁵⁰ Kazakça kaynaklar, bu dönemde Ulu Cüz'ün Beylerinin hem savunma hem de diplomasi yoluyla bu tehditlere karşı koyduğunu belirtir. Örneğin, 18. yüzyılda Kalmuk istilalarına karşı direnç gösteren Ulu Cüz boyları, yerel süvari birlikleriyle etkili bir savunma sergilemiştir.⁵¹

Siyasi yapılanma, Ulu Cüz'ü diğer cüzlerden ayıran bir özellik olarak daha parçalı ve özerktir. Coğrafi dağınıklık ve etnik çeşitlilik, merkezi otoritenin etkisini zaman zaman zayıflatmış; yerel Beyler, kendi boyları üzerinde güçlü bir özerklik geliştirmiştir. Bu parçalı yapının, Ulu Cüz'ü kriz dönemlerinde bir istişare merkezi haline getirdiğini kaydeder; Beyler, önemli kararları ortak toplantılarla almıştır.⁵² 18. yüzyılda Kazak Hanlığında siyasi çözülme baş gösterince, Ulu Cüz boyları farklı yollar izlemiştir: bazıları Hokand ve Çin'in etkisi altına girerken, diğerleri Rusya ile müzakerelere yönelmiştir. Bu esneklik, Ulu Cüz'ün siyasi gücünü korumasına olanak tanımış, ancak iç birlik sorunlarını da beraberinde getirmiştir.⁵³

2.2.1.1. Ulu Cüz'ün Etnik ve Sosyal Yapısı

Ulu Cüzü oluşturan boy ve urugların hangileri olduğu yönünde farklı bilgiler bulunsada esas olarak Ulu Cüz, Dulat, Alban, Suan, Şapraştı, Kanglı, Sarı Üysin, Celayır, Sirgeli, ve Istı gibi boylardan oluşmaktadır.⁵⁴ Bu boylar, Karahanlılar ve Çağatay Ulusu gibi Orta

⁴⁸ Hekimoğlu, "18. Yüzyıldan Günümüze Kazakistan'ın Demografik Yapısı ve Çok Uluslu Ülke Hâline Gelişi," 10.

⁴⁹ Erdoğan, "Kazak Türklerinde İdari Yapı", 605

⁵⁰ Aristov, *Türk Halklarının Etnik Yapısı*, 118-119.

⁵¹ Cengiz Buyar, Cungar Hanlığı'nın Sosyal ve Kültürel Tarihi, (KTMÜ Basılmamış Doktora Tezi) (Bişkek: 2012) 23, 30-31, 34-35.

⁵² Arğınbayev, Mukanov ve Vostrov, *Kazak Şejîresi Jakında*, 43.

⁵³ Osman Yorulmaz, "Kazak Tarihi," *Kazakistan: Tarih-Toplum-Ekonomi-Siyaset* (Bişkek: BYR, 2021), 33.

⁵⁴ Yorulmaz, *Kazakları Oluşturan Boylar*, 327.

Asya devletleriyle tarihsel bağlara sahip olup, Altın Orda'nın mirasını devralmıştır.⁵⁵ Kazak Şeceresi, bu boyların kökenlerini eski Türk boylarına dayandırır ve akrabalık bağlarını detaylıca belgeler.⁵⁶

Sosyal yapı, göçebe, yarı-yerleşik ve yerleşik yaşam tarzlarının birleşiminden oluşur. Yedisu'nun verimli vadileri, tarımı (tahıl, meyve) mümkün kılarken; dağlık alanlar ve bozkırlar, hayvancılığı (at, koyun, deve) desteklemiştir. Kervan ticareti, Ulu Cüz'ü Orta Asya'nın önemli merkezlerinden biri yapmış; İpek Yolu üzerindeki konumu, deri, yün ve tarım ürünlerinin ticaretini güçlendirmiştir.⁵⁷

Ulu Cüz içerisinde toplumsal düzen, Beylerin liderliğinde şekillenmiştir. Beyler, adalet, savunma ve diplomasi alanlarında cüz içerisindeki otorite sahipleri olmuşlardır. Ayrıca, ulema sınıfı (mollalar), medreselerden yetişerek dini ve hukuki meselelerde halka rehberlik etmiştir.⁵⁸

2.2.1.2. Kültürel Süreklilik ve Şecere Geleneği

Ulu Cüz'de sözlü kültür, destanlar ve halk hikâyeleriyle güçlüdür; ancak yerleşik düzene yatkınlık, yazılı kültürü de geliştirmiştir. Şecere kayıtları, sistematik bir şekilde tutulmuş ve bazıları Arap harfli metinlere aktarılmıştır; yazılı geleneğin oluşması Ulu Cüz'ü Kazak tarihçiliğinde öncü kılmıştır.⁵⁹ Dini eğitim, medrese sistemiyle kurumsallaşmış; 18.-19. yüzyılda Hokand ve Buhara medreseleriyle kurulan ilişkiler, klasik İslam düşüncesinin Kazak toplumuna uyarlanmasını sağlamıştır. Nakşibendî gibi Sufi tarikatlar, dini şiirler ve vaaz edebiyatı, Ulu Cüz'ün kültürel atmosferini şekillendirmiştir.⁶⁰

2.2.1.3. Ulu Cüz'ün Dış İlişkileri ve Stratejik Konumu

Ulu Cüz, Çin, Hokand Hanlığı, Buhara Emirliği ve Rusya ile sınır komşusudur; bu, cüzü diplomatik ve ekonomik bir geçiş sahası yapmıştır. Qing Hanedanı ile 18. yüzyılda kurulan ticari ilişkiler, Çu ve İli nehirleri üzerinden hayvan ve deri ticaretini güçlendirmiştir. Hokand Hanlığı ile dini ve kültürel bağlar kurulmuş; Hokand

⁵⁵ Aristov, *Türk Halklarının Etnik Yapısı*, 242.

⁵⁶ Arğınbayev, Mukanov ve Vostrov, *Kazak Şejîresi Jakında*, 13.

⁵⁷ Kalkan, "Kırgız Kazak Boylarının Sosyal Yapılanma Seyri," 66.

⁵⁸ Erdoğan, "Kazak Türklerinde İdari Yapı", 605-606.

⁵⁹ Cemal Özdemir, "Kazak Türkleri'nin ve Kazak Dilinin Tarihi Gelişimi," *Atlas Journal* 4, no. 13 (2018): 1128, <https://doi.org/10.31568/atlas.179>.

⁶⁰ Hekimoğlu, "18. Yüzyıldan Günümüze Kazakistan'ın Demografik Yapısı ve Çok Uluslu Ülke Hâline Gelişi," 101.

medreselerinde eğitim alan mollalar, Ulu Cüz’de dini eğitimi yaygınlaştırmıştır.⁶¹ Buhara ile ise siyasi ve askeri ittifaklar cüzde ön planda tutulduğu aşikardır.

18. yüzyılın sonlarında Rus İmparatorluğu’nun Orta Asya’daki yayılmacı politikaları, Ulu Cüz’ün siyasi ve coğrafi bütünlüğünü derinden sarsmıştır. Bu süreçte, cüz içindeki boy liderleri arasında stratejik bir ayrışma yaşanmış: bir grup Rusya ile iş birliğini tercih ederek özerklik imtiyazları elde etmeye çalışırken, diğer bir kesim Çin’in Qing Hanedanı’na sığınarak varlığını koruma yoluna gitmiştir.⁶² Rus arşiv belgelerine göre, bu ikili tutum, Ulu Cüz’ün jeopolitik kırılganlığa rağmen varlığını sürdürmesini sağlayan "siyasi pragmatizm" olarak yorumlanmaktadır. Bu sebeple yeni askeri yapılanmada Kazaklara yer verilmemiştir.⁶³ Öte yandan, Ulu Cüz’ün İpek Yolu’nu kontrol eden konumu, onu yalnızca askeri çatışmaların odağı değil, aynı zamanda bölgeler arası ticaretin ve kültürel alışverişin merkezi haline getirmiştir. Bu jeostratejik avantaj hem Rusya hem Çin ile kurulan ilişkilerde pazarlık gücünü artıran kritik bir unsur olmuştur.

2.2.1.1. Dulat Boyu

Dulat boyu, Kazak toplumunun tarihsel teşkilatlanmasında “Büyük Cüz (Ulu Cüz)” içerisinde yer alan ve bu yapılanma içerisinde hem nüfus hem de tarihsel etkinlik bakımından önemli bir konumda bulunan köklü Türk boylarından biridir. Dulatlar, çeşitli tarihî kaynaklarda farklı adlandırmalarla anılmıştır: Çin kaynaklarında “Dulu”, Farsça metinlerde ise “*Dughlat*” olarak yer almaktadır. Bu adlandırma çeşitliliği, boyun farklı kültür ve siyasi coğrafyalarla temas halinde olduğunu ve geniş bir etki alanına sahip bulunduğunu göstermektedir.⁶⁴

Dulatların tarih sahnesine çıkışı M.Ö. II. yüzyıla kadar geri götürülmektedir. Çinli araştırmacı N. Biçurin’e göre Dulatlar, Uysunlar ile Altay’ın doğusunda yaşamışlardır. 7. yüzyılda ise Batı Türk Kağanlığı’nda “Dulu” adlı göçebe bölge olarak zikredilen yapının bir parçası oldukları, Çin kaynaklarında “Çu-Yue”, “Çu-Mi” ve “Çu-Ban” gibi alt topluluk isimleriyle birlikte anıldıkları ifade edilmektedir. Dulat boyunun etnik kökeni üzerine farklı görüşler mevcuttur. Kimi tarihçiler Dulatların Moğol kökenli olabileceğini

⁶¹ Hekimoğlu, “18. Yüzyıldan Günümüze Kazakistan’ın Demografik Yapısı ve Çok Uluslu Ülke Hâline Gelişi,” 101.

⁶² Aristov, *Türk Halklarının Etnik Yapısı*, 94.

⁶³ Hekimoğlu, “18. Yüzyıldan Günümüze Kazakistan’ın Demografik Yapısı ve Çok Uluslu Ülke Hâline Gelişi,” 40-41.

⁶⁴ Arğınbayev, Mukanov ve Vostrov, *Kazak Şejîresi Jakında*, 42-43.

ileri sürerken;⁶⁵ S. Amanjolov gibi araştırmacılar, bu görüşlere itiraz etmekte ve boyun Türk kökenli olduğunu savunmaktadır. Bu noktada, Reşidüddin'in eserinin Moğollaşma sürecinin yoğun olduğu 14. yüzyılda kaleme alınmış olması nedeniyle etnik adlandırmalarda belirli bir muğlaklığın ve siyasi yönlendirmenin mevcut olabileceği dikkate alınmalıdır.⁶⁶

N. Aristov, Dulu boyunun Hunlarla birlikte batıya göç ettiğini ve bu sürecin Bulgar Krallığı'nın kuruluşuyla ilişkili olduğunu ileri sürmektedir. Aynı zamanda 5. yüzyılda Jetisu bölgesine gelen ve daha sonra "Çuban" adıyla anılan Yulban, 6. yüzyılda Dulat boyu yapısına dâhil olduğu belirtilmektedir.⁶⁷

Dulat boyu, tarihsel süreçte Karahanlılar (10–12. yüzyıllar), Çağatay Hanlığı (13–15. yüzyıllar) ve Kazak Hanlığı (15–18. yüzyıllar) gibi önemli siyasi yapılar içinde etkin bir rol oynamıştır.⁶⁸ 17. yüzyılda Cungan saldırıları nedeniyle, Çu, Talas ve Keles nehir vadilerine göç etmiş; 18. yüzyılda Cungarya'nın çöküşünün ardından tekrar Yedisu bölgesine geri dönmüşlerdir.⁶⁹ M. Tınışbaev'in aktardığına göre 1917 yılı itibarıyla Dulat boyunun nüfusu yaklaşık 460.000 civarındadır. Dulatların tarihsel yerleşim alanları arasında Çimkent, Avliya-Ata (Taraz), Vernıy (Almatı) ve Pişpek (Bişkek) gibi bölgeler öne çıkmaktadır.⁷⁰

2.2.1.1.1. Boy Yapılanması ve Kolları

Dulat boyu, iç teşkilatlanma açısından dört ana kola ayrılmaktadır. Bu kollar hem tarihî kaynaklarda hem de sözlü geleneklerde açık bir biçimde tanımlanmış olup, boy içindeki sosyal yapının temel belirleyicileri olarak işlev görmektedir.⁷¹ Dulat boyu, tarihsel süreç içerisinde toplumsal ve idarî yapılanmasını dört ana kol etrafında şekillendirmiştir. Bu kollar; Botbay, Şımır, Sıkım ve Canıs olmak üzere yapılandırılmıştır.⁷² Sözlü kültür ürünleri, şecere kayıtları ve tarihî belgeler bu ayrımın hem soy temelli hem de sosyal işlevlere dayalı olduğunu göstermektedir. Her bir kol, kendi içinde alt dallara ayrılmış olup, bu alt

⁶⁵ Yorulmaz, *Kazakları Oluşturan Boylar*, 328.

⁶⁶ Aristov, *Türk Halklarının Etnik Yapısı*, 252-253.

⁶⁷ Aristov, *Türk Halklarının Etnik Yapısı*, 242.

⁶⁸ Hekimoğlu, "18. Yüzyıldan Günümüze Kazakistan'ın Demografik Yapısı ve Çok Uluslu Ülke Hâline Gelişi," 6-7.

⁶⁹ Aristov, *Türk Halklarının Etnik Yapısı*, 110-111.

⁷⁰ Erdoğan, "Kazak Türklerinde İdari Yapı", 598-599.

⁷¹ Aristov, *Türk Halklarının Etnik Yapısı*, 250-253.

⁷²

yapılar tarihsel olarak belirli coğrafi bölgelerde yerleşmiş ve boy içi dayanışmanın sürdürülmesinde etkili olmuştur. Kolların bu şekilde ayrışması, yalnızca kan bağına değil; aynı zamanda ekonomik faaliyetlerin, liderlik yapıların ve sosyal rollerin düzenlenmesine de hizmet etmiştir.⁷³

Bu yapılanma, Kazak geleneksel toplumunun göçebe düzeni içerisinde hayati bir organizasyon modeli teşkil etmekte; her kol, kendi Beyleri (liderleri) ve şecere zinciri ile Dulat boyunun bütünlüğü içinde önemli bir işlev üstlenmektedir. Ayrıca Aristov'un aktardığına göre 40 bin çadıra sahip büyük bir boy olduğu ve bu durum onların Ulu Cüz içerisinde ne denli önemli bir noktayı teşkil ettiğini göstermektedir.⁷⁴ Kollar arası ilişkilerde, evlilik bağları, ortak savunma organizasyonları ve ekonomik iş birlikleri gibi etkenler, boy içi birliği pekiştirmiştir. Dulat boyunun bu dört kol üzerinden yapılanması, yalnızca bir soy ağacının ifadesi değil; aynı zamanda Kazakların tarihsel devlet geleneği, toplumsal yapısı ve kültürel sürekliliği açısından da incelenmesi gereken bir örüntüdür.⁷⁵

Bu boyun en önemli tarihî temsilcilerinden biri, 16. yüzyılda yaşamış olan Muhammed Haydar Dulati'dir (1499–1551). Taşkent'te doğan Dulati, Babür'ün kuzeni olarak Hindistan'a gitmiş ve Babür'ün yanında hem siyasi hem de askerî faaliyetlerde yer almıştır. Keşmir'de kaleme aldığı "Tarih-i Reşidi" adlı eseri, yalnızca Kazaklar değil; aynı zamanda Kırgızlar, Moğollar ve diğer Türk topluluklarının tarihine ilişkin önemli bilgiler içermektedir.⁷⁶

2.2.1.2. Alban Boyu

Kazak şecere geleneğine göre Alban boyu, Suan ve Dulat boylarıyla birlikte Baydibek'in soyundan gelmektedir. Bu ortak köken, söz konusu boylar arasında tarihsel, etnolojik ve kültürel düzeyde güçlü bir akrabalık bağının varlığına işaret etmektedir. Her ne kadar Dulat boyu sayıca daha kalabalık olsa da Alban boyu tarih boyunca onunla aynı coğrafi bölgelerde yaşamış ve sosyal-kültürel etkileşim içerisinde bulunmuştur. Alban boyunun tamgası Dulat boyundan türetilmiştir.⁷⁷

⁷³ Arğınbayev, Mukanov ve Vostrov, *Kazak Şejîresi Jakında*, 42-46

⁷⁴ Aristov, *Türk Halklarının Etnik Yapısı*, 249.

⁷⁵ Arğınbayev, Mukanov ve Vostrov, *Kazak Şejîresi Jakında*, 44-45.

⁷⁶ İslam Jemeney, "Tarih-i Reşidi: Tercümeleri ve El Yazma Nüshaları Hakkında," *Gazi Türkiyat*, no. 14 (Bahar 2014): 22–24.

⁷⁷ Aristov, *Türk Halklarının Etnik Yapısı*, 147.

2.2.1.2.1. İç Yapılanma ve Kollar

Alban boyu, tarihsel süreç içerisinde iki ana kola ayrılarak Şıbyl ve Sarı kolları etrafında teşkilatlanmıştır. Bu yapı, boyun içindeki sosyal hiyerarşiyi, liderlik ilişkilerini ve yerleşim alanlarını düzenleyen temel unsurlardan biri olmuştur. Şematik yapıya göre, Alban boyunun alt kolları şu şekilde sınıflandırılmıştır:

Şıbyl Kolu:

- *Kızılbörik (Bütey)*
 - Molboldı
 - Totaş
 - Esen
 - Bazarkeldi
 - Kazımbet
 - Elaman
 - Kulanayak
 - Marşa
- *Konyrbörik (Otey)*
 - Kalkaman
 - Boydak
 - Kojbanbet

Sarı Kolu:

- *Suyerkul*
 - Şoğan Abız
 - Dosalı
 - Kojbanbet
 - Jartı
- *Taubuzar (Süymendi)*
 - Ayt
 - Bozım

Bu yapı, boy üyeleri arasında hem soy zincirinin takibini kolaylaştırmış hem de toplumsal iş bölümünü sistematik hale getirmiştir.⁷⁸

2.2.1.2.2. Yerleşim ve Ekonomik Yapı

Alban boyu mensupları tarih boyunca genellikle yarı yerleşik bir yaşam tarzını benimsemişlerdir. Özellikle Jetısu bölgesinin dağlık nehir vadilerinde ve meralarında yaşamış olan bu topluluklar, ağırlıklı olarak şu ekonomik faaliyetlerle geçimlerini sürdürmüşlerdir:

- Küçükbaş hayvancılığı (koyun, keçi),
- Büyükbaş hayvancılığı (at, sığır),
- Deve yetiştiriciliği,
- Tarımsal faaliyetler (buğday, arpa, darı ve yulaf üretimi).⁷⁹

2.2.1.2.3. Demografik Veriler

19. yüzyıl sonlarına ilişkin tarihî verilere göre, N. Aristov'un çalışmaları Alban boyuna mensup yaklaşık 15.500 hanenin varlığını belgelemektedir. Bu haneler, coğrafi olarak özellikle Dulat boyuyla komşu olan bölgelerde konuşlanmış ve bu yakınlık, tarihsel etki-leşim ve kültürel benzeşim süreçlerini desteklemiştir.⁸⁰

2.2.1.3. Suan Boyu

Suan boyu, Kazak halkının etnik teşekkül sürecinde yer alan köklü topluluklardan biridir. Her ne kadar erken dönem yazılı kaynaklarda hakkında sınırlı bilgiye rastlansa da, N. Aristov, S. Amanjolov ve M. Tınışbaev gibi önemli tarihçilerin görüşlerine göre, Suan boyu, Dulat ve Alban boylarıyla birlikte Baydibek Ata soyuna dayanmaktadır. Kazak şeceresinde bu üç boyun, Jarıkşak adlı ortak atanın çocukları olduğu aktarılmakta, böylece aralarındaki tarihsel ve etnolojik bağ kuvvetli bir şekilde vurgulanmaktadır.⁸¹

⁷⁸ Arğınbayev, Mukanov ve Vostrov, *Kazak Şejîresi Jakında*, 57-58.

⁷⁹ Arğınbayev, Mukanov ve Vostrov, *Kazak Şejîresi Jakında*, 58-59.

⁸⁰ Arğınbayev, Mukanov ve Vostrov, *Kazak Şejîresi Jakında*, 58.

⁸¹ Aristov, *Türk Halklarının Etnik Yapısı*, 246. Arğınbayev, Mukanov ve Vostrov, *Kazak Şejîresi Jakında*, 63-64.

2.2.1.3.1. Boy Yapılanması ve Kolları

Suan boyu, iç yapısal olarak iki ana kola ayrılmaktadır: Tokaristan ve Baytögey. Bu iki kol, alt kollarıyla birlikte hem soy zincirinin aktarılmasında hem de toplumsal organizasyonun sağlanmasında işlevsellik göstermektedir.

Tokaristan Kolu:

Tokaristan kolu, başlıca üç alt yapıya ayrılmaktadır:

- Turdımbet
 - Eset → Koşkar, Jankozi, Bolek, Odir; Odir'dan → Süyimbay, Sabaz, Kabay
- Murat
 - Karamende, Şegiren, Karabek, Abdısügir, Baytoğısı
- Mırzageldi'nin torunlarının soy zinciri:
 - Köjeke, Tileke, Köbenek, Oldaksan, Tumatay, Edilbay, Mambet→
 - Mambet'ten → Idabol→
 - Sabalı, Babalı, Baba, Bayşımı→
 - Bayşımı'dan: Conbay, Jakıp, İrkıtbay, Burkıtbay, Kayıñol, Katşa, Abdil, Kabımolde

Bu kolun üyeleri tarihsel olarak Usek Gölü ve Kokterek Nehri çevresinde yoğunlaşmıştır.⁸²

Baytögey Kolu:

Baytögey kolu üç temel alt gruba sahiptir:

- Yeltindi: Kurtımbet, Sesken, Soka, Kasabolat, Süyimbay, Yerkebay
- Akkabak → (Kudayberdi, Baba, Bajşımı), ayrıca Abdike, Davıtralı, Kınaz
- Akhıbe: Abdıkar, Dabırıke

Bu kolun yerleşim alanları, Burkhan, Şıpjin ve Altınkol çevresindeki nehir vadileri ve kumluk bölgeler olarak tespit edilmiştir.⁸³

⁸² Arğınbayev, Mukanov ve Vostrov, Kazak Şejîresi Jakında, 63-65.

⁸³ Arğınbayev, Mukanov ve Vostrov, Kazak Şejîresi Jakında, 63-64.

2.2.1.3.2. Yerleşim Alanları

Suan boyu, Jetisu bölgesinde tarih boyunca önemli bir varlık göstermiştir. Özellikle:

- Jarkent ilçesi ve çevresi
- İli Nehri'nin sağ kıyısından Korgas Nehri'ne kadar olan kesim
- Cungar Alatau dağ etekleri ve çayırları
- Kokterek ve Verniy (günümüzde Almatı) çevresi

Yerleşim örüntüsü, boyun göçebe ve yarı-yerleşik yaşam tarzıyla doğrudan ilişkilidir.⁸⁴

2.2.1.3.3. Sosyo-Ekonomik Yapı

Suan boyu, yarı göçebe bir yaşam tarzı sürdürmüş olup, ekonomisini temel olarak hayvancılık ve tarım üzerine inşa etmiştir. Büyük sürülere sahip aileler yaz mevsiminde dağlık yaylalarda yaşam sürerken, daha az varlıklı gruplar kış aylarını ova ve etek bölgelerinde geçirmiştir. Tarımda ise arpa, buğday ve yulaf gibi tahıl türleri öne çıkmıştır. Suan boyu mensupları yarı göçebe yaşam tarzı benimsemiş olup, hayvancılık ve tarım başlıca geçim kaynakları olmaktadır. Büyük sürülere sahip aileler dağ çayırlarında yazlık, küçük sürüler sahipleri dağ eteklerinde ya da ova alanlarda kışlık yaşam sürdürmüştür.⁸⁵ Her boyun olduğu gibi Hayvanların kendine ait olduğunu belirlemek için damga kullanmışlardır.⁸⁶

2.2.1.3.4. Nüfus Verileri

19. yüzyıl sonlarında N. Aristov'un tespitlerine göre Suan boyuna mensup yaklaşık 4.000 hane bulunmakta olup, M. Tınışbaev'in verilerine göre ise bu sayı 1917 yılı itibarıyla 40.000 kişilik bir nüfusa ulaşmıştır.⁸⁷

2.2.1.4. Şapraştı Boyu

Tarihsel kaynaklarda Şapraştı boyuna dair bilgiler sınırlı olmakla birlikte, M. Tınışbaev bu boyun Üysin boylar birliğine sonradan katıldığını ve Büyük Cüz içinde yer alan önemli alt unsurlardan biri hâline geldiğini belirtmektedir. Bu boy ulu cüz içinde Ekey Urugu

⁸⁴ Aristov, *Türk Halklarının Etnik Yapısı*, 255.

⁸⁵ Arğınbayev, Mukanov ve Vostrov, *Kazak Şejîresi Jakında*, 64-65.

⁸⁶ Özgecan Kesici, "The Dilemma in the Nation-Building Process: The Kazakh or Kazakhstani Nation?," *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe* 10, no. 1 (2011): 37.

⁸⁷ Arğınbayev, Mukanov ve Vostrov, *Kazak Şejîresi Jakında*, 62-64.

mensubudur.⁸⁸ Kazak şeceresinde, Dulat, Alban, Suan, Ysty ve Oshak boylarıyla birlikte Büyük Cüz'ün asli unsurlarından biri olarak gösterilmektedir.⁸⁹

2.2.1.4.1. Boy Yapısı ve Alt Kollar

Özellikle üç Cüzden birine de yer almalarının asli sebebi bu boy ve alt kolların oluşturma nedeni etnik kazakları diğer gruplardan ayırmak için kurulmuştur.⁹⁰ Şapraştı boyu, üç ana grup etrafında teşkilatlanmıştır:⁹¹

- Maldıysık: Ekey ve Emil kollarını içerir. Ekey kolu, Jarımbet'ten Aktobet ve Berdis kollarına, oradan da Öteğul, Ötep, Külkenoy, Salagoy ve Tekeş gibi soy zincirlerine ayrılır.
- Jeldıysık: Şıbıl ve Asıl soylarını içerir. Şıbıl kolu Jadık, Karabayıs, Sarıbayıs gibi alt kollarla temsil edilirken; Asıl kolu Ajike, Keney, Teke ve "Altı Ata Tölemis" olarak bilinen Tölemis koluna ayrılır.
- Kıldıysık: Aykım, Kaydaul ve Kalkaman adlı atalar etrafında şekillenmektedir.

Bu kol hakkında kaynaklarda sınırlı bilgi yer almakla birlikte, boyun bütünlüğü içinde önemli bir yere sahip olduğu anlaşılmaktadır.

2.2.1.4.2. Yerleşim Alanları

19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başlarında Şapraştı boyu, ağırlıklı olarak Jetisu bölgesi (Verniy Almatı çevresi) ile Syrdarya (özellikle Aulicata dolayları) hattında yerleşmiştir. Alt yerleşim alanları arasında Ekey koluna bağlı Uzunagaş, Şamalğan, Karasu; Eskojha koluna bağlı Karabaştı ve Sasıkbay; Şıbıl koluna ait Tokmolaz, Karaotkel; Asıl soyunun yaşadığı Tugelsay, Taldıbulak; Aykım koluna ait Kaskabulak ve Kızılaulz bölgeleri sayılabilir.⁹²

2.2.1.4.3. Sosyo-Ekonomik Yapısı

Şapraştı boyu yarı yerleşik bir yaşam biçimi benimsemiş; geçimini başta tarım (buğday, arpa, darı, yulaf, sulak alanlarda pirinç) ve hayvancılık (koyun, sığır, at) olmak üzere çeşitli ekonomik faaliyetlerle sağlamıştır. Coğrafi çeşitlilik, yaşam alanlarının yazlık ve

⁸⁸ Lazzat Urakova Yanç, "Akinlar Aytısının Gelişiminde Jambıl'ın Aytıslarının Önemi," *Mustafa Çokay Anısına Türkiye ve Türk Dünyası Araştırmaları-XI* (Ankara: İksad, 2021), 154.

⁸⁹ Arğınbayev, Mukanov ve Vostrov, Kazak Şejîresi Jakında, 65.

⁹⁰ Kesici, "The Dilemma in the Nation-Building Process: The Kazakh or Kazakhstani Nation?," 37-38.

⁹¹ Arğınbayev, Mukanov ve Vostrov, Kazak Şejîresi Jakında, 67-68.

⁹² Arğınbayev, Mukanov ve Vostrov, Kazak Şejîresi Jakında, 67-68.

kışlık olarak bölünmesine neden olmuş; bu durum boyun mevsimsel hareketliliğini ve iç dayanışmasını şekillendirmiştir.⁹³

2.2.1.4.4. Nüfus Verileri

N. Aristov'un verilerine göre 19. yüzyıl sonlarında Şapraştı boyuna mensup yaklaşık 7.000 hane bulunurken, M. Tınışbaev 1917 yılında bu sayının 70.000 kişiye ulaştığını belirtmekteydi.⁹⁴

2.2.1.5. İstı Boyu

İstı (İstı) boyuna dair erken dönem yazılı kaynaklarda bilgi sınırlı olmakla birlikte, 13. yüzyıla ait Fahreddin Mubarakşah'ın eserinde "Tilik"⁹⁵ adıyla anılması, bu boyun Kazakistan topraklarına göç eden Türk unsurları arasında yer aldığını göstermektedir. İstı boyu, 15. yüzyılda Kazak Hanlığı'nın bir parçası hâline gelmiş ve başlangıçta Çu ile Talas nehirleri arasına yerleşmiş; daha sonra İli Nehri'nin sol yakasına doğru yayılım göstermiştir.⁹⁶

2.2.1.5.1. Boy Yapılanması ve Kolları

İstı boyu, iç teşkilatlanmasını iki ana kol etrafında şekillendirmiştir: Oyık ve Tilik. Bu iki kol, aşağıdaki alt boyları ve soy zincirlerini kapsamaktadır:

- Oyık koluna bağlı alt kollar:
 - Malay (Baytık, Süyindik, Kaljan, Kara, Jantügel)
 - Taz (Almambet, Baymenbet, Sarıkempir)
 - Kulanşı (Amantay, Jamantay)
- Tilik koluna bağlı alt kollar:
 - Tazşa, Tazdar, Asankaragap, Seksen, Baykaragan, Könir, Ahmetey,
 - Kojamkul (Öteş, Boyşa, Şeten, Sartak, Aydarbek, Kolsadak, Kojan-sügır)
 - Süyşi, Közihırgan, Kuralay, Akkoğlu,
 - Karakoylu (Töbebi, Karakoraz, Jaylau, Keşey, Küşimbet),
 - Zırımsız, Akmölde (Esenshara, Öjiray, Bokmurın, Itayak, Sülgetay),

⁹³ Arğınbayev, Mukanov ve Vostrov, Kazak Şejîresi Jakında, 68-69.

⁹⁴ Arğınbayev, Mukanov ve Vostrov, Kazak Şejîresi Jakında, 68-70. Jarılkap Beysenbayulı, *Kazak Şeceresi* (Almatı: Atamura, 1994), 87.

⁹⁵ Beysenbayulı, *Kazak Şeceresi*, 118.

⁹⁶ Arğınbayev, Mukanov ve Vostrov, Kazak Şejîresi Jakında, 71.

Ayrıca Bekbaul, Tortsarı, İtemgen ve Öztanbalı gibi alt kollar da bu yapıya dâhildir.⁹⁷

2.2.1.5.2. Yerleşim Alanları

9. yüzyıl sonu ile 20. yüzyıl başlarında İstı boyu, ağırlıklı olarak Jetisu, Aulieata ve Çimkent (Syrdarya) bölgelerinde yaşamaktaydı. Tahmini nüfus dağılımı şu şekildedir:

- Verniy (Jetisu): yaklaşık 10.000 kişi
- Aulieata: yaklaşık 20.000 kişi
- Çimkent: yaklaşık 20.000 kişi

Kol bazlı yerleşim dağılımı ise şu şekilde gözlemlenmektedir:

- Oyik kolu, başta Verniy ve Aulieata olmak üzere İli Nehri'nin kolları, Anyirakai dağı etekleri ve Küçük Almatı çevresine yerleşmiştir.
- Tilik kolu ise daha çok Çimkent çevresine dağılmış; Şu Nehri'nin sol yakası, Mo-yinkum kumukları, Arıs Nehri kıyıları ile Aulieata doğusundaki Boraldai, Bogen, Şayan, Mınbulak, Şaldıozek ve Karabas vadilerinde yoğunlaşmıştır.⁹⁸ Almatı bölgesinde 7 bin çadırılık geniş bir boy olarak yaşadılar.⁹⁹

2.2.1.5.3. Sosyo-Ekonomik Yapı

İstı boyu, yarı yerleşik bir hayat tarzı benimsemiş ve ekonomik faaliyetlerini başta hayvancılık (sığır, koyun, deve) olmak üzere, tarım (buğday, darı, yulaf, sebze) ve bahçecilik üzerine kurmuştur. Sulama sistemleriyle işlenen tarım alanlarında sebze ve meyve üretimi yapılmış; zengin aileler yaz mevsimlerinde Alatau ve Karatau yamaçlarına, kış mevsiminde ise nehir vadilerine yerleşmiştir. Daha düşük gelirli aileler ise “jatak” adı verilen küçük ocaklı konutlarda yaşamış, daha dar ve sade bir yaşam tarzını sürdürmüştür.¹⁰⁰

2.2.1.6. Celayir Boyu

Celayir boyuna ilişkin güvenilir tarihî kayıtlar, özellikle XIII. yüzyıldan itibaren Moğol dönemiyle birlikte belirginleşmektedir. Reşidüddin Fazlullah'ın eserlerinde aktarıldığına göre, Celayirler, Cengiz Han dönemi öncesinde de kalabalık nüfusa sahip olup, Turan ve İran coğrafyalarında varlık gösteren ve Moğol hâkimiyetinin ilk dönemlerinde yüksek düzeyde siyasal etkinliklerini sürdüren bir topluluk olarak tanımlanmaktadır. Modern

⁹⁷ Beysenbayulı, *Kazak Şeceresi*, 118.

⁹⁸ Arğınbayev, Mukanov ve Vostrov, *Kazak Şejîresi* Jakında, 71-73.

⁹⁹ Aristov, *Türk Halklarının Etnik Yapısı*, 112.

¹⁰⁰ Arğınbayev, Mukanov ve Vostrov, *Kazak Şejîresi* Jakında, 73-74.

Kazak tarihçileri arasında yer alan S. Amanjolov ve V. Vostrov, Celayirlerin yalnızca Moğol tesiriyle şekillenmediğini; aynı zamanda Türk unsurlarla da güçlü bir etkileşim içinde bulunduklarını, dolayısıyla karma yapılı bir Türk-Moğol boyu karakteri taşıdıklarını vurgulamaktadır.¹⁰¹

2.2.1.6.1. Boy Yapılanması ve Kolları

Kazak geleneksel şecere kayıtlarına göre Celayir boyu, iki ana kol etrafında yapılandırılmıştır: Sumanak (Şumanak) ve Sırmanak. Bu ikili ayrım, yalnızca soy çizgisine değil, aynı zamanda tarihsel göç yolları ve yerleşim coğrafyalarına da dayanmaktadır.¹⁰² Şumanak kolu, Kazak bozkırlarına daha erken yerleşen grupları ifade ederken; Sırmanak kolu ise daha geç dönemde özellikle Syrdarya ve Karatal havzalarında yerleşmiş kolları kapsamaktadır.¹⁰³

- Şumanak Kolu (7 Ata): Andas, Mirza, Karaşapan, Oraktı, Akbuım, Kalpe, Sıptai
- Sırmanak Kolu (5 Ata): Arıktınım (Kosımbet), Baişegir, Siyrşi (Baykoben), Balgalı, Kaişulu

Bazı kaynaklarda Kuşık ve Birmanak gibi soyların da adı geçse de tarihî ve şecere temelli yaklaşımlarda bu on iki ata, boy yapısının temel bileşenleri olarak kabul edilmektedir. Celayir boyunun iç teşkilatlanması, her ana atanın soyundan gelen alt gruplarla çeşitlenmektedir:¹⁰⁴

- Andas kolu: Kalka ve Tulımbet soylarına ayrılır. Bu koldan çıkan en önemli şahsiyetlerden biri, ünlü Kazak Beylerin den Balpık Bi'dir.
- Mirza kolu: Alike, Baibişe, Aman kollarını barındırır.
- Karaşapan: Tanırbergen, Botaşı, Kalmambet gibi alt soyları içerir.
- Baişegir: jiembet, Nurımbet, Tınımbet kollarına sahiptir.
- Siyrşi: Sırımbet, Şalimbet ve Bayimbet gibi alt kollara ayrılır.
- Balgalı: Kulımbet ve Kulıp soylarıyla temsil edilir.

Bu iç yapılanma, Celayir boyunun tarih boyunca hem siyasi hem de kültürel sahada etkinliğini korumasında önemli rol oynamıştır.

¹⁰¹ Aristov, *Türk Halklarının Etnik Yapısı*, 255. Beysenbayulı, *Kazak Şeceresi*, 19.

¹⁰² Beysenbayulı, *Kazak Şeceresi*, 19-20.

¹⁰³ Arğınbayev, Mukanov ve Vostrov, *Kazak Şejîresî Jakında*, 76-77.

¹⁰⁴ Beysenbayulı, *Kazak Şeceresi*, 114.

2.2.1.6.2. Yerleşim Alanları

19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarında Celayir boyu, özellikle Jetysu bölgesi başta olmak üzere, Kapal ve Verniy (Almatı) ilçelerinde yoğun biçimde yerleşmişti. Bunun yanı sıra bazı gruplar, Sırdarya ili sınırları içindeki Çimkent ve Aulieata (bugünkü Jambıl) ilçelerine de göç etmişlerdir. Öne çıkan yerleşim alanları şunlardır: ¹⁰⁵

- Karatal Nehri vadisi
- İli Nehri'nin ağzı
- Balkaş Gölü'nün güney kıyıları
- Altınemel ve Cungar Alatau etekleri

Bu bölgeler, tarım ve hayvancılık açısından elverişli coğrafi koşullar sunmakta olup, Celayir boyunun sulama tarımı, bahçecilik ve hayvancılık faaliyetlerini sürdürmesine olanak sağlamıştır.

2.2.1.7. Kanglı Boyu

Kanglı boyu, Ulu Cüz içinde önemli bir Türk boyu olup, kökenleri İslam öncesi Türk tarihine, özellikle 9. yüzyılda Altaylar civarında Basmıl, Dokuz Oğuz ve Karluklara komşu olarak yaşayan topluluklara dayanır. Kanglılar Çin kaynaklarında “Yüksek Arabalılar” (Kao-ch'e) olarak anılmışlardır.¹⁰⁶ Hunlar, Peçenekler veya Kıpçaklarla bağlantılı olabileceği düşünülen karmaşık bir köken yapısına sahiptir. Kanglı boyu, Ulu Cüz içinde önemli bir Türk boyu olup, kökenleri İslam öncesi Türk tarihinde yer almaktadır. Kanglı boyu Ahmet Taşağıl'ın hazırlamış olduğu Çin kaynaklarına göre eski Türk boyları eserinde yer almıştır. Taşağıl'ın Çin kaynaklarına dayandırmış olduğu eserinde 1200'lü yıllarda Kanglı adının anıldığı ve Kıpçakların bir kolu olduğu ve yine belirtilen dönemde Aral Gölü civarında yaşadıkları belirtilmektedir.¹⁰⁷

12. yüzyıl ve günümüzde bir kısım Kanglıların, yaşadığı Yedisu bölgesi ve daha sonraki dönemde görüldükleri güney batı Kazakistan asıl yurtları olmamaktadır. 9-12. Yüzyıllarda Çin'in Kuzeyinde Gobi ve Moğolistan dolaylarında yaşamışlardır.¹⁰⁸ Yarı göçebe bir ekonomiyle öne çıkmış, koyun ve at yetiştiriciliğine odaklanmıştır. Bölgenin

¹⁰⁵ Aristov, *Türk Halklarının Etnik Yapısı*, 250.

¹⁰⁶ Ahmet Taşağıl, “Töles Boylarının Stratejik Önemi (6. ve 7. Yüzyıllar),” FSM İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi, no. 3 (Temmuz 2014): 312, <https://doi.org/10.16947/fsmiad.00141>.

¹⁰⁷ Ahmet Taşağıl, *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2013), 62.

¹⁰⁸ Osman Yorulmaz, “Kanglıların/Kanklıların Menşei Meselesi,” *Tarih Dergisi*, no. 43 (Haziran 2012): 87-88.

verimli otlakları ve su kaynakları, hayvancılığı desteklerken, İpek Yolu üzerindeki kervan ticareti Kanglıların ekonomik çeşitliliğini artırmıştır. Ticaret, özellikle Moğol Yuan Hanedanı döneminde Kanglıların önemli memuriyetlere atanmasıyla güçlenmiştir. Kanglılar, Ural Nehri ve Issık Göl çevresindeki stratejik konumlarıyla bölgesel ticaret ağlarında aktif rol oynamıştır.

2.2.2. Orta Cüz

Orta Cüz'ün yer almış olduğu bölge, Çu ve Talas nehir vadilerinden başlayarak Sarıarka bozkırları, İrtiş Nehri havzası ve Balkaş Gölü çevresine kadar uzanan geniş bir coğrafyayı kapsamaktadır. Bu bölgeler, doğal kaynaklar, meralar ve su yolları bakımından göçebe yaşam tarzına uygun yapısıyla dikkat çekmektedir. Rus tarihçi N. A. Aristov, bu coğrafyanın, Orta Cüz'ü hem ekonomik hem de askerî açıdan güçlü kıldığını ifade etmektedir. Özellikle Sarıarka bozkırları, hayvancılık için elverişli yaylalar sunarken; İrtiş Nehri, su ürünleri ve kıyı ticareti açısından Orta Cüz ve ona bağlı olan boylara önemli imkânlar sağlamıştır.¹⁰⁹

Orta Cüz'ün diğer cüzlerden ayrışmasında belirleyici olan unsurlardan biri, sahip olduğu zengin sözlü kültür mirası olmaktadır. Bu miras içerisinde, Koblandı Batır ve Alpamıs gibi destanlar baş rol oynamakta; bu anlatılar, özgürlük, kahramanlık ve toplumsal dayanışma temaları etrafında şekillenen kolektif bir kimlik bilinci oluşturmaktadır.¹¹⁰ Aynı zamanda Nevruz bayramı, atlı savaş oyunları (kökpar, Audarıspak), halıcılık ve keçe sanatı, Orta Cüz'ün sosyal dokusunu ve dayanışma kültürünü pekiştiren gelenekler olarak öne çıkmıştır.¹¹¹

Bu kültürel aktarımların temel taşıyıcısı arasında ak sakallar, ozanlar (akınlar) ve dombra eşliğinde destan anlatıcıları yer almakta; bu kişiler, yalnızca eğlence veya sanat üretimi değil, aynı zamanda tarihî bilincin kuşaktan kuşağa aktarımını sağlayan kültürel hafızanın temsilcileri olarak işlev görmektedir. Türkçe tarih yazımı, bu kültürel etkinliklerin yalnızca hanlıklar arası rekabeti değil, daha geniş ölçekte bir ulusal kimlik bilinci inşa ettiğini vurgulamaktadır.¹¹² Orta Cüz içerisinde yer alan bu kültürel aktarım tarih boyunca

¹⁰⁹ Arğınbayev, Mukanov ve Vostrov, *Kazak Şejîresî Jakında*, 144.

¹¹⁰ Aristov, *Türk Halklarının Etnik Yapısı*, 257. Beysenbayulı, *Kazak Şeceresi*, 12.

¹¹¹ Arğınbayev, Mukanov ve Vostrov, *Kazak Şejîresî Jakında*, 144-146.

¹¹² Erdoğan, "Kazak Türklerinde İdari Yapı", 602-603.

Orta Cüz içerisinde Kazak bilincinin öne çıkmasına ve bu bilincin güçlenerek millîetel hafızaya dönüşmesine katkı sunmuştur.

2.2.2.1. Ekonomik ve Askerî Yapı

Orta Cüz'ün ekonomik yapısı, ağırlıklı olarak göçebe hayvancılığa dayanmaktadır. Sarıarka gibi geniş bozkır alanları, koyun, keçi ve özellikle Kazak atlarının yetiştirilmesine elverişli ortam sunmuştur. Nehir kenarlarında ise sınırlı ölçekte tarım ve balıkçılık faaliyetleri yürütölmüştür. Atlı göçebe yaşam, askerî örgütlenmeye de doğrudan yansımış; Beyler liderliğindeki süvari birlikleri, 16. yüzyılda başta Nogaylar ve Kalmuklar olmak üzere dış tehditlere karşı etkili bir süvari savunması gerçekleştirmiştir. Kazanılan askerî başarıların temelinde, Kazak atlarının hızı ve dayanıklılığının yanı sıra Kazak boyları arasında oluşan birlik ve beraberliğin getirmiş olduğı organizasyon gücü yer almaktadır.¹¹³

2.2.2.1. Orta Cüz'ün Tarihsel Gelişimi (18.-20. Yüzyıl)

18. yüzyıldan 20. yüzyılın başlarına kadar uzanan dönem, Kazak tarihinin dönüşüm evrelerinden biri olarak değerlendirilmekte; bu süreçte Cungar istilaları, Rus İmparatorluğu ile kurulan siyasi ve ekonomik ilişkiler, geleneksel boy yapısında yeniden yapılanmalar gibi çok katmanlı gelişmeler yaşanmıştır.¹¹⁴ Özellikle Orta Cüz'e bağılı boylar bu dönüşümlerden doğrudan etkilenmiş; sosyal yapıdan yerleşim biçimlerine, otorite ilişkilerinden ekonomik geçim kaynaklarına kadar pek çok alanda yeniden biçimlenme sürecine girmişlerdir.¹¹⁵

2.2.2.1.1. Cungar Tehdidi ve Göç Dinamikleri

18. yüzyılın ilk yarısında gerçekleşen ve halk arasında "Ak-taban şubırundı, Alkaköl Sulama" olarak bilinen Cungar istilasını, Kazak tarihinde derin etkiler bırakan yıkıcı bir olay olarak öne çıkmaktadır. Bu süreçte, Orta Cüz boyları geleneksel yaylak ve kışlak alanlarını terk etmek zorunda kalmış; batıya doğru yaşanan zorunlu göç dalgası, sadece mekânsal değil, aynı zamanda sosyo-politik düzenin de sarsılmasına neden olmuştur. Ancak daha sonraki yıllarda Kazaklar, Cungar Hanlığı'na karşı direniş örgütleyerek

¹¹³ Gümbür, Kerim, "Kazak Hanlığı'nın İlk Dönemleri ve Kazak Cüzlerinin Çarlık Rusya İle Münasebetleri", Yüksek Lisans Tezi, Kayseri Erciyes Üniversitesi, 2022, 51.

¹¹⁴ Yorulmaz, "Kazak Tarihi," 25-26.

¹¹⁵ Aristov, *Türk Halklarının Etnik Yapısı*, 69-70.

doğudaki topraklarına yeniden dönmüş ve eski otlakları üzerinde hak iddiasında bulunmuşlardır.¹¹⁶

2.2.2.1.2. Rusya ile İlişkiler ve Sosyo-Ekonomik Değişim

Cungar tehdidinin ortadan kalkmasının ardından, Kazak-Rus ilişkileri daha da yoğunlaşmış; Rus İmparatorluğu, Kazak topraklarının kuzey ve doğu sınırlarına askeri kaleler inşa ederek bölgedeki nüfuzunu artırmıştır.¹¹⁷ Bu durum, Kazak boylarının giderek Rus siyasi sistemine ve ekonomik ağına entegre olmalarına yol açmıştır.¹¹⁸

Radloff'un Sibirya'dan adlı eserinde yine bu dönemde bir kısım Kazak boylarının Rus himayesine sığınması tarihi kaynaklarda şu şekilde bilgi vermiştir:

*1795 yılında, 45.000 tebaadan oluşan bir grup, aralarında 2 sultan, 19 asil ve diğer Kazaklardan toplam 79.000 kişiyle birlikte, Rus İmparatoru'na başvurarak Vali Han'ın otoritesinden kurtarılmayı ve Rus tebaası olarak kabul edilmeyi talep etmiştir. Bu talep, o dönemde tam olarak yerine getirilememiş olsa da Kazak halkının Rusya'ya tabi olma fikrine kademeli olarak alışmaya başladığını ortaya koymaktadır. Ural Nehri ve Sibirya ticaret yolu üzerinden Rusya ile Orta Cüz Kazakları arasındaki ekonomik ilişkilerin yoğunlaşması, Rusların Orta Cüz'ün iç işlerine daha fazla müdahil olmasına zemin hazırlamıştır.*¹¹⁹

Burada Radloff'un verdiği bilgiler ışığındaki boyların Rus himayesini kabul ettiği açık şekilde görülmüştür.

Cungar tehdidinin ortadan kalkmasının ardından, Kazak-Rus ilişkileri daha da yoğunlaşmıştır. Kazak boylarının, Rus İmparatorluğu hâkimiyetine tam anlamıyla entegre olmaları, Rusların bozkırda kaleler inşa ederek Kazak topluluklarını vilayetlere ve bu vilayetlerin idari merkezlerini kalelere yerleştirmesiyle mümkün olmuştur. Bu durum, Kazak boylarının giderek Rus siyasi sistemine ve ekonomik ağına entegre olmalarına yol açmıştır. Boylar geleneksel meralarına geri dönse de artan nüfus ve kaynak kıtlığı nedeniyle yaylak ve kışlak çatışmaları yaşanmış; bu süreç, bazı toplulukların tarım,

¹¹⁶ Aristov, *Türk Halklarının Etnik Yapısı*, 69-70. Yorulmaz, "Kazak Tarihi," 26.

¹¹⁷ Aristov, *Türk Halklarının Etnik Yapısı*, 69-70.

¹¹⁸ Gümbür, "Kazak Hanlığı'nın İlk Dönemleri ve Kazak Cüzlerinin Çarlık Rusya İle Münasebetleri", 90.

¹¹⁹ Wilhelm Radloff, *Sibiryadan I*, çev. Ahmet Temir (İstanbul: Maarif Basımevi, 1951), 292.

biçme, el sanatları gibi yeni ekonomik faaliyet alanlarına yönelmesine neden olmuştur.

120

2.2.2.2. Orta Cüz Boy Yapısı

Orta Cüz tarihi bilgi ve şecerele incelendiğinde, kendi içinde altı ana boya bölünen boylar konfederasyonundan oluşmaktadır. Orta cüz içerisinde barındırdığı bu boy birlikleri ile her ne kadar diğer cüzlerle benzerlik gösteriyor olsa da aksine daha farklı bir dinamiğe sahip olmaktadır. Orta Cüz boy konfederasyonları 18-19. Yüzyıllarda gerek Cungarlar gerekse de Çarlık Rusya'sına karşı gösterdikleri direnişleri ile askerî açıdan büyük başarılar elde etmişlerdir. Şüphesiz bu başarıların gelmesindeki en büyük etken boy konfederasyonlarının kazak ulusal bilincine erken erişmiş olmalarıdır. Orta cüz Kazak boy birlikleri sırası ile şu şekildedir:

- Argın
- Nayman
- Kerey
- Wak (Uak)
- Konırat
- Kıpşak¹²¹

2.2.2.3. Kerey Boyları

Kerey Boyları, Orta Cüz'ün en köklü ve etkili kollarından biridir. 15. yüzyılın ortalarında Özbek Hanlığından ayrılarak Çu ve Talas bölgelerinde güçlenen Kerey, Kazak Hanlığı'nın ilk liderlerinden biri olmuştur. Şecere kayıtları, Kerey'in Cuci soyundan geldiğini ve bu meşruiyetin boyun otoritesini pekiştirdiğini gösterir.¹²² Çu Nehri'nin sulak vadileri ve Talas'ın verimli otlakları, Kerey'in hem ekonomik hem de askeri gücünü artırmıştır; bu bölgeler, göçebe yaşamın sürdürülebilirliğini sağlamış ve boyun diğer topluluklarla ilişkilerini güçlendirmiştir.

Kültürel açıdan, Kerey sözlü kültürün taşıyıcısıdır; Er Töştük gibi destanlar, boyun savaşçı ruhunu ve tarihsel hafızasını yansıtır. Dombra eşliğinde söylenen şarkılar, düğün ritüelleri ve atlı oyunlar (kökpar), toplumsal dayanışmayı pekiştirir. Nevruz gibi

¹²⁰ Osman Yorulmaz, Kazak Türkleri ile Çarlık Rusyası Arasındaki Siyasi İlişkiler Başlangıcından Hanlığın Feshine Kadar, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2013), 44-45.

¹²¹ Arğınbayev, Mukanov ve Vostrov, Kazak Şejîresi Jakında, 147.

¹²² Beysenbayulı, *Kazak Şeceresi*, 43.

bayramlarda gençler arasında düzenlenen güreş ve okçuluk yarışmaları, Kerey'in dinamik yapısını sergiler.¹²³ Ekonomik olarak, at yetiştiriciliği temel geçim kaynağıdır; Kerey atları, hızları ve dayanıklılıklarıyla ünlüdür ve hem savaşta hem de ticarete değerlidir.¹²⁴ Askeri yapı, Beyler liderliğinde organize edilen atlı birliklerle şekillenir; bu birlikler, Nogay saldırılarına karşı çevik taktiklerle direnç göstermiştir. Tamgası, yay ve ok sembolüyle temsil edilir; bu, Kerey'in savaşçı karakterini ve göçebe hareketliliğini simgeler.¹²⁵ Bu boy birliği, Orta Cüz'ün temel etnik yapısını oluşturmuştur. Boylara dair öne çıkan yapısal özellikler şunlardır:

- Argın: 16 boya ayrılır ve Meiramsopy ile Momyn adında iki ana soya dayanır. Hem nüfus hem de tarihsel etki açısından en güçlü topluluklardan biridir.
- Nayman: 11 ana kola ayrılan, büyüklük bakımından Argın'dan sonra ikinci sırada gelen boydur.
- Kıpçak: 9 kola sahip olup, Nayman'a kıyasla daha küçük bir nüfusa sahiptir.
- Kerey, Wak (Uak) ve Tarakhty: Göreceli olarak daha küçük nüfusa sahip olmakla birlikte, sahip oldukları ekonomik kaynaklar ve hayvancılık temelli üretim yapılarıyla dikkate değerdir.
- Konırat: Başlangıçta Orta Cüz'e bağlı bir boy olarak değerlendirilse de zamanla Büyük Cüz'e yönelmiş ve Orta Cüz ile olan bağları zayıflamıştır.

2.2.2.4. Argın Boyu

Orta Cüz'ün boy yapısı içerisinde en kalabalık ve siyasi açıdan en etkili boylardan biri olan Argın boyu, 18. yüzyıldan itibaren Kazak bozkırlarında yaşanan büyük ölçekli göç hareketleri, savaşlar ve yeniden yerleşim süreçlerinin merkezinde yer almıştır. Özellikle Cungar istilaları, Argın boyunun hem nüfus hareketliliğini hem de coğrafi yerleşim düzenini doğrudan etkilemiştir. Aristov Argın sözcüğünün melez anlamında kullanıldığını ifade etmiştir.¹²⁶

2.2.2.4.1. Yerleşim Alanları

18. yüzyıl ortalarında Cungar saldırılarının şiddetlenmesiyle birlikte, Argın boyuna mensup çok sayıda kol ve aşiret, geleneksel yaşam alanlarından ayrılarak kuzeye ve

¹²³ Arğınbayev, Mukanov ve Vostrov, *Kazak Şejîresî Jakında*, 194-196.

¹²⁴ Beysenbayulı, *Kazak Şeceresi*, 58-59.

¹²⁵ Beysenbayulı, *Kazak Şeceresi*, 60.

¹²⁶ Aristov, *Türk Halklarının Etnik Yapısı*, 355.

kuzeydoğuya doğru çekilmiştir. Sırderya çevresinden hareket eden bu topluluklar, Çu Nehri havzası, Tarbagatay ve Çingistau dağlık bölgeleri üzerinden ilerleyerek Orta Kazakistan bozkırlarına yerleşmişlerdir. Bu süreçte özellikle Karakesek, Kanjhigali, Atıgay, Basentyin, Karaul ve Şakçak gibi kollar, öncü yerleşimci gruplar olarak öne çıkmıştır.¹²⁷

19. yüzyıla gelindiğinde, Arğın boyu, geniş bir coğrafyaya yayılmış durumda olup hem yaz hem de kış mevsimlerinde farklı bölgeleri kullanmıştır. Sibirya hattı, özellikle İrtiş Nehri ve çevresi, Ereymentau, Bayanaul, Dalba ve Korgaljin gibi bölgeler, Arğın boyunun kışlık yerleşim alanları hâline gelmiştir. Yaz aylarında ise Esil, Nura, Torgai ve Tobyl nehirleri etrafındaki otlaklar tercih edilmiştir.¹²⁸

- Karakesek kolu, İrtiş Nehri boyunca, Grachevsky stanitsa, Karkaralı ve Kazılık boğazı civarında yaşamıştır.
- Basentiin boyunun alt kolları olan Kushik, Aitai ve diğerleri, Dolonsky karakolu ve Çeremukhov çevresine yerleşmiştir.
- Altay, Turtul, Karaul, Kanjhigali ve Şakçak gibi kollar, Esil ile Torgay havzası arasında geniş yayılımlar göstermiştir.¹²⁹

2.2.2.4.2. Sosyal ve Siyasi Yapı

Arğın boyu, çok sayıda kola ayrılması sayesinde çok katmanlı bir iç yapıya sahiptir. Bu yapı, hem yatay genişlemeyi (aşiret-alt kol ilişkisi) hem de dikey organizasyonu (soydan gelen hiyerarşik yapı) mümkün kılmıştır. Bu durum, boyun farklı coğrafyalarda güçlü biçimde tutunmasını sağlamış, esnek bir boy yapılanmasını desteklemiştir. Arğın boyu, hanlık sisteminde etkin roller üstlenmiş; bu dönemde Abılay Sultan, Abilmambet Han ve Sultan Barak gibi figürler, boyun içinden çıkan önemli liderler arasında yer almıştır.¹³⁰ Ancak bu sultanların otoritesi çoğu zaman yalnızca kendi soy çevreleriyle sınırlı kalmış; geniş anlamda boy içi yönetim, her kolun kendi beyleri ve batırları eliyle yürütülmüştür.¹³¹ Bu yapı, Arğın boyunun yerel özerkliğini ve siyasi esnekliğini korumasına olanak tanımıştır.¹³² Arğın boyu, hanlık sisteminde etkin roller üstlenmiş; bu

¹²⁷ Arğınbayev, Mukanov ve Vostrov, *Kazak Şejîresî Jakında*, 151.

¹²⁸ Beysenbayulı, *Kazak Şeceresi*, 32-34.

¹²⁹ Arğınbayev, Mukanov ve Vostrov, *Kazak Şejîresî Jakında*, 153-154.

¹³⁰ Arğınbayev, Mukanov ve Vostrov, *Kazak Şejîresî Jakında*, 156-158.

¹³¹ Beysenbayulı, *Kazak Şeceresi*, 34-35.

¹³² Arğınbayev, Mukanov ve Vostrov, *Kazak Şejîresî Jakında*, 160.

dönemde Abılay Sultan, Abilmambet Han ve Sultan Barak gibi figürler, boyun içinden çıkan önemli liderler arasında yer almıştır. Ancak bu sultanların otoritesi çoğu zaman yalnızca kendi soy çevreleriyle sınırlı kalmış; geniş anlamda boy içi yönetim, her kolun kendi beyleri ve batırları eliyle yürütülmüştür. Bu yapı, Argın boyunun yerel özerkliğini ve siyasi esnekliğini korumasına olanak tanımıştır.

2.2.2.5. Nayman Boyu

Nayman boyunun 18. yüzyıldaki yerleşimi, büyük ölçüde Sarısu Nehri ve çevresi, Tarbagatai Dağları, Irtış Nehri hattı ve Semey çevresi ile ilişkilidir. Barak Sultan döneminde bu bölgelerde etkili olan Nayman kolları, aynı zamanda Cungar Hanlığı ile olan temaslar ve çatışmalardan doğrudan etkilenmişlerdir. 1745 ile 1764 yılları arasında düzenlenen Rus belgelerinde, Nayman boyuna mensup yaklaşık 10.000 hanenin Irtış hattında yerleşik olduğu bilgisi yer almaktadır.¹³³

2.2.2.5.1. Boy Yapısı ve Alt Kollar

Nayman boyu, tarihsel süreçte altı büyük ata soyuna ayrılmış olup, bu yapı içerisinde hem taksonomik hem de coğrafi olarak ayrılmış kollar gelişmiştir.¹³⁴

Başlıca alt kollar ve yerleşim alanları şu şekildedir¹³⁵:

- Karakerei: Nayman boyunun en kalabalık ve etkili koludur. Tokımbet, Akhimbet, Sıban, Murın, Bayjigit gibi soylarla temsil edilir. Ana yerleşim alanı Şıngıstau çevresidir. Bu kol, 18. yüzyılın sonlarında Ebilpeyiz Sultan ile ilişkilendirilmektedir.
- Matay: Şoşka, Samay, Kaptagay, Kuantay gibi alt birimlere ayrılır. Bu soylar, Irtış Nehri boyunca, özellikle Çingistau bölgesinde yoğunlaşmıştır.
- Bura-Nayman: Tazdar, Altıbay, Kongıbay gibi alt kolları içerir. Bu grup, Dolonski karakolu yakınlarında, Irtış hattı boyunca yerleşiktir.
- Teristanbalı: Konak, Şelek, Aktagis soyları bu gruba dahildir. Özellikle Semey ve çevresinde, Rus garnizonlarının yakınında konumlandırılmışlardır.
- Sadır: Ton, Şuye, Malatay-Karlıgaş gibi soylarla temsil edilen bu kol, Sarısu ve Nura nehirlerinin kaynakları boyunca yerleşmiştir.

¹³³ Beysenbayulı, *Kazak Şeceresi*, 48.

¹³⁴ Arğınbayev, Mukanov ve Vostrov, *Kazak Şejîresi Jakında*, 178.

¹³⁵ Beysenbayulı, *Kazak Şeceresi*, 49-55-128-127-125.

Baganalı: On iki ata soyundan oluşan bu kol, Ulıtau, Kişitau ve Sandık Kesken gibi dağlık alanlarda yoğunlaşmıştır. Coğrafi olarak daha güneydeki Karakum çevresi ile de ilişkilendirilmektedir.

2.2.2.5.2. Yerleşim Alanları

Nayman boyunun yerleşim düzeni, mevsimsel göç pratiğine dayalı olarak şekillenmiştir. İrtiş Nehri, Tarbagatay Dağları, Esil Nehri kaynakları ve Torgay vadisi, yaylak alanları olarak işlev görürken; Sarısu, Nura, Dolonski ve Semey civarındaki düzlükler, kışlak olarak kullanılmıştır. Bu yerleşim düzeni, aynı zamanda Nayman boyunun hem tarımsal hem de hayvansal üretime dayalı bir ekonomik esnekliğe sahip olduğunu göstermektedir.¹³⁶

18. yüzyılın sonlarından itibaren çeşitli Rus kaynaklarına yansıyan verilere göre Nayman boyunun 30.000 ila 40.000 hane arasında değişen bir nüfusa sahip olduğu ifade edilmektedir. Bu demografik büyüklük, Naymanların Kazakistan'ın kuzeydoğusu ve doğusu arasında geniş bir yerleşim ağı kurduklarını göstermektedir. Söz konusu yayılım, sadece nüfus büyüklüğüyle değil, aynı zamanda sosyal organizasyon kabiliyetleriyle de bağlantılıdır.¹³⁷

2.2.2.5.3. Siyasi Yapı

Nayman boyunun farklı kolları, kendi içlerinden çıkardıkları sultanlar, beyler ve batırlar aracılığıyla yerel yönetimlerde temsil edilmişlerdir. Söz konusu liderlik yapısı, hanlık sistemiyle gevşek biçimde bağlantılı olmakla birlikte, çoğu zaman kol düzeyinde özerk bir yapı arz etmiştir. Örneğin, Karakerey kolu, Ebilpeyiz Sultan gibi önemli siyasi figürlerle ilişkilendirilirken; diğer kollar, yerel bazda farklı sülaleler tarafından yönetilmiştir.¹³⁸

2.2.2.6. Kıpçak Boyu

Kıpçak boyunun 18. yüzyıldaki ana yerleşim alanları, özellikle İrtiş Nehri boyunca, Yamyşev ve Jelezinka kaleleri arasındaki ada sistemleri ve taşkın yatakları etrafında yoğunlaşmıştır. Ayrıca Esil, Obagan, Torgay, Tobol ve Ayat nehirleri boyunca da önemli sayıda Kıpçak grubunun göçebe faaliyetleri yürüttüğü tespit edilmiştir. Bu yerleşim

¹³⁶ Arğınbayev, Mukanov ve Vostrov, *Kazak Şejîresî Jakında*, 153-154.

¹³⁷ Beysenbayulı, *Kazak Şeceresi*, 64.

¹³⁸ Arğınbayev, Mukanov ve Vostrov, *Kazak Şejîresî Jakında*, 154-155.

örüntüsü, Kıpçakların klasik bozkır kırsal ekosistemine uyumlu çift mevsimli (yaylak–kışlak) göçebelik sistemini koruduklarını göstermektedir. Kültürel yapı, yerel düğünler, halk oyunları ve el sanatlarıyla (keçe, dokuma) şekillenir; bu gelenekler, alt kolların kimliğini yansıtır. Askerî açıdan, küçük savunma birlikleriyle yerel düzeni korumuşlar; bu birlikler, Beyler liderliğinde hareket kabiliyetiyle tanınır.¹³⁹

2.2.2.6.1. Boy Yapısı ve Alt Kollar

Kıpçak boyu, tarihsel süreçte çok sayıda alt kola ayrılarak karmaşık fakat işlevsel bir iç teşkilatlanma yapısı geliştirmiştir. Kıpçak boyunun başlıca alt kolları şunlardır:

- Kulan-Bulan
- Uzun
- Köldenen
- Bultık
- Taskör
- Tanabugi
- Karabalık
- Altınbas
- Şangkalak
- Toryaygır
- Kara-Julba
- Arık

Her bir kolun kendine özgü atası, yerleşim alanı ve sosyal alt yapısı bulunmakta; bu yapı, boyun içindeki atalık temelli bölünme sistemini yansıtmaktadır. Bu kolların belirli bölgelere dağılması, mekânsal dağılım ile soy temelli toplumsal yapı arasında güçlü bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır.¹⁴⁰

2.2.2.6.2. Nüfus Verileri ve Demografik Yapı

18. ve 19. yüzyıllara ait Rus kaynaklarında, Kıpçak boyunun alt kollarına ilişkin nüfus bilgileri şu şekildedir:¹⁴¹

- Tanabugi kolu: yaklaşık 2000 hane

¹³⁹ Arğınbayev, Mukanov ve Vostrov, *Kazak Şejîresî Jakında*, 187-188.

¹⁴⁰ Arğınbayev, Mukanov ve Vostrov, *Kazak Şejîresî Jakında*, 188.

¹⁴¹ Beysenbayulı, *Kazak Şeceresi*, 38-39-123-124.

- Toryaygır kolu: yaklaşık 3500 hane
- Uzun Kıpşak kolu: yaklaşık 2000 hane
- Diğer dört kolun toplamı: yaklaşık 3000 hane

Tek başına bir kolun: yaklaşık 1000 haneye kadar ulaştığı belirtilmektedir.

Bu rakamlar, Kıpşak boyunun Orta Cüz içindeki demografik ağırlığını ve sosyo-politik potansiyelini göstermektedir. Aynı zamanda boy içi kollar arasında oransal büyüklük farklılıkları, sosyal organizasyonun ne derece dinamik ve çok katmanlı olduğunu da ortaya koymaktadır.

2.2.2.6.3. Sosyal ve Kültürel Yapı

Kıpşak boyu, geleneksel atlı göçebe kültürünü, yaylak-kışlak döngüsü, atalık-soy örgütlenmesi, yerel beylerin liderliği ve aile temelli üretim ekonomisi ile sürdürmüştür. Özellikle Tobıl, İrtiş, Torgai ve Obagan çevresindeki sulak alanlar ve nehir havzaları hem hayvancılık hem de yer yer tarım faaliyetleri için kullanılmıştır. Kıpşakların bu dönemde göç hareketlerini koruyarak yerleşik olmaya direnç göstermesi, onların geleneksel yapıya bağlılıklarını yansıtmaktadır.¹⁴²

2.2.2.7. Kerey Boyu

Orta Cüz'ün tarihsel oluşumunda önemli bir yere sahip olan Kerey boyu, özellikle 18. ve 19. yüzyıllarda siyasi, coğrafi ve demografik yönleriyle dikkat çeken boylardan biri olmuştur.¹⁴³ Kereyler, yalnızca bir boy yapısı değil, aynı zamanda Kazak hanlığının temelini atan kurucu liderlerden biri olan Kerey Han'ın adını taşıyan topluluk olarak, Kazak siyasi kültüründe sembolik bir konumda yer almaktadır.¹⁴⁴

2.2.2.7.1. Yerleşim Alanları ve Coğrafi Yayılım

18. yüzyıl ile 19. yüzyıl başları arasında Kerey boyunun yerleşim coğrafyası, Çarlık Rusyası'na ait idari belgeler, valilik raporları ve saha gözlemlerine dayalı arşiv kayıtları aracılığıyla belgelenmiştir. Bu kaynaklar, Kerey boyunun hem nehir hatlarına dayalı göç hareketliliğini hem de mevsimsel yerleşim stratejilerini açıkça ortaya koymaktadır.¹⁴⁵

¹⁴² Arğınbayev, Mukanov ve Vostrov, Kazak Şejîresî Jakında, 187-188.

¹⁴³ Beysenbayulı, *Kazak Şeceresi*, 65-66.

¹⁴⁴ Hekimoğlu, “18. Yüzyıldan Günümüze Kazakistan'ın Demografik Yapısı ve Çok Uluslu Ülke Hâline Gelişi,” 6.

¹⁴⁵ Beysenbayulı, *Kazak Şeceresi*, 58-64.

- 1749 yılında Orenburg Valisi N. Neplüjev, Yeralı Sultan'ın önderliğindeki Kerey topluluğunun, Or ve Irgız Nehirleri çevresinde göçebe yaşam sürdüğünü belirtmiştir.
- 1761 tarihli P. Roden raporu, Alabuga Nehri boyunca konaklayan Kerey Boylarından bahsetmektedir.
- 1768 yılına ait belgelerde, Ust-Uy Kalesi yakınında Sagınık ailesine mensup Kerey topluluklarının varlığı kaydedilmiştir.
- Genel yerleşim alanları, Orsk Kalesi güneyinden, Esil, Uy, İrtış, Obagan ve Ust-Uy nehir havzalarına kadar genişlemektedir.

Bu veriler, Kerey boyunun geniş bir coğrafyada yaylak–kışlak döngüsüne dayalı klasik göçebe düzeni koruduğunu göstermektedir.

2.2.2.7.2. Demografik Yapı ve Dağılım

Kerey boyu farklı atalara dayanan alt gruplardan oluşmakta ve yerleşim yapısı mevsimsel olarak çeşitlilik göstermektedir.¹⁴⁶

- İki ataya dayalı Kerey topluluğu: yaklaşık 1.000 hane; Uy ve Togızak nehirleri boyunca yaşamakta, kışları Verkhmouralsk – Saha Kalesi arasında konaklamaktadır.
- Dört ataya dayalı bir başka grup: yaklaşık 4.000 hane; yazları Esil Nehri'nin doğu yakasında, kışları ise Obagan Nehri kıyısı ile Presnegorkov civarında yaşamaktadır.

Bu yapı, atalık temelli demografik örgütlenme ile coğrafi yerleşim arasında güçlü bir korelasyon olduğunu göstermektedir.

2.2.2.7.3. Alt Boylar ve Sosyal Bölünmeler

Etnografik belgeler, Kerey boyunun iç organizasyonunu oluşturan alt kolları ve mevsimsel göç desenlerini detaylandırmaktadır. Başlıca alt kollar ve yerleşim alanları şunlardır: ¹⁴⁷

- Sıban-Kerey: Yaz mevsiminde Şar-Kurban ve Kızılke Nehirleri boyunca; kışın ise İrtış Nehri taşkın ovalarında yerleşmektedir.

¹⁴⁶ Arğınbayev, Mukanov ve Vostrov, Kazak Şejîresî Jakında, 196-197.

¹⁴⁷ Beysenbayulı, *Kazak Şeceresi*, 57-64.

- Akhimbet-Kerey: Yazları Tarbagatay Dağları ve Kızıl Şelek Gölü civarına göç etmekte; kışın Şulba ileri karakolu çevresinde, Irtış Nehri kıyısında konaklamaktadır.
- Şokbatar-Kerey: Talitsk Karakolu'ndan Semey Kalesi'ne kadar uzanan Irtış hattında yaşamaktadır.
- Kumarı-Kerey: Jelezinka Kalesi çevresinde, Irtış Nehri kıyısında konumlanmıştır.

Bu kol yapısı, yalnızca coğrafi dağılımı değil, aynı zamanda atalık-soy bağına dayalı toplumsal organizasyonu da yansıtmaktadır.

2.2.2.7.4. Sosyo-Politik Yapı ve Liderlik

18. yüzyılda Kerey boyunun yönetimi, soy temelli beylerin liderliği altında şekillenmiş; Yeralı Sultan gibi figürler hem Çarlık Rusya'sı nezdinde hem de Kazak hanlığı içindeki yerel otoritelerce tanınan siyasi liderler arasında yer almıştır.¹⁴⁸ Bu durum, Kerey boyunun zaman içinde siyasi otonomi ve merkezî yönetimle gevşek ilişkili bir organizasyon sürdürdüğünü göstermektedir.

2.2.2.8. Wak (Uak) Boyu

Wak (veya Uak) boyu, Kazak halkının etnik yapısında tarihsel süreklilik taşıyan topluluklardan biri olarak kabul edilmektedir. Boyun kökenine ilişkin bilgiler hem yazılı tarihî kaynaklara hem de sözlü gelenek ve şecere anlatılarına dayanmaktadır.¹⁴⁹ Özellikle Rus arşiv belgeleri ve Kazak etnografik literatürü, Wak boyunun genellikle Kerey boyu ile zikredildiğini ve bu iki topluluk arasında tarihsel, kültürel ve etnik bağların bulunduğunu ortaya koymaktadır.

Bazı tarihî kaynaklarda Wak boyu, doğrudan Kerey boyunun bir alt kolu olarak değerlendirilmiş; ancak zamanla kendi adıyla anılan ayrı bir boy kimliği kazanmıştır. Wak ve Kerey boyları, tarih boyunca ortak yaylak ve kışlak alanları kullanmış, göç yollarını paylaşmış ve benzer sembolik sistemler geliştirmiştir. Bu durum, her iki topluluk arasında etnogeneze süreci açısından bir bütünleşme yaşandığını ve köken ortaklığının güçlü olduğunu göstermektedir.¹⁵⁰

¹⁴⁸ Hekimoğlu, "18. Yüzyıldan Günümüze Kazakistan'ın Demografik Yapısı ve Çok Uluslu Ülke Hâline Gelişi," 22-23.

¹⁴⁹ Arğınbayev, Mukanov ve Vostrov, Kazak Şejîresî Jakında, 210.

¹⁵⁰ Arğınbayev, Mukanov ve Vostrov, Kazak Şejîresî Jakında, 211-212.

2.2.2.8.1. Boy Yapısı

Wak boyunun iç yapılanması, farklı ata soylarına dayanan alt kollar ve bu kolların tarihsel-mitolojik anlatılarla pekişmiş yapıları çerçevesinde şekillenmiştir. Sözlü gelenekte, Wak boyunun soyu genellikle “Jaubasar” adlı efsanevi bir ataya dayandırılmaktadır. Jaubasar figürü, bazı kaynaklarda Kerey soy zinciri içinde konumlandırılmış, bu da Wak ve Kerey boyları arasındaki soydaşlık ilişkisini pekiştirmiştir.¹⁵¹

Wak boyuna dair şecere anlatıları, halk hafızasında destanlar, şiirler ve tarihi efsaneler yoluyla aktarılmakta olup; bu kültürel kaynaklar, akademik etnografiyle birlikte anlam kazanmaktadır. Bununla birlikte, çağdaş tarih yazımı ve saha araştırmaları, soy temelli anlatıların yanı sıra somut yerleşim verileri ve göç hareketleri üzerinden Wak boyunun tarihsel analizini yapmayı tercih etmektedir.¹⁵²

2.2.2.8.2. Coğrafi Yerleşim ve Göç Hareketleri

Wak boyunun tarihsel yerleşim coğrafyası, genel olarak Orta Cüz sınırları içinde yer almakla birlikte, özellikle Kerey boyunun yerleşim hatlarıyla büyük oranda çakışmaktadır. Yaylak-kışlak düzeni doğrultusunda şekillenen bu yapı, Wakların göçebe yaşam tarzını sürdürdüklerini göstermektedir.¹⁵³

18. ve 19. yüzyıla ait belgelerde Wak boyunun başlıca yerleşim alanları şunlardır:

- Or ve Irgız nehirleri çevresi
- İrtiş Nehri kıyıları
- Semey, Tarbagatay, Jelezinka ve çevresi

Bu bölgeler, aynı zamanda Cunar istilasından sonra Orta Cüz Boyları arasında yaşanan yeniden yerleşim ve toprak dağılımı süreçleriyle de doğrudan ilişkilidir. Wak boyu, bu süreçte hem doğuya hem de kuzeye doğru yayılmış; bazı alt grupları Şulba, Şar-Kurban, Kızılke ve Togızak çevresinde kışlaklar kurmuştur.¹⁵⁴

¹⁵¹ Beysenbayulı, *Kazak Şeceresi*, 65-66.

¹⁵² Moldabayeve, “Kazaklardaki Cüzlük Sistemi ve Tarihçesi Üzerine Bir İnceleme,” 36-37.

¹⁵³ Arğınbayev, Mukanov ve Vostrov, *Kazak Şejîresî Jakında*, 214.

¹⁵⁴ Arğınbayev, Mukanov ve Vostrov, *Kazak Şejîresî Jakında*, 214- 215.

2.2.3.9. Konırat Boyu

Konırat (Kunrat) boyu, Kazak Orta Cüz'ü yapısı içinde tarihsel derinliği ve kültürel etkisiyle öne çıkan boylardan biridir. Yazılı kaynaklara göre Konıratlar, köken itibarıyla Moğol-Türk etnik etkileşim hattında şekillenmiş; özellikle Cengiz Han dönemi itibarıyla tarih sahnesinde belirgin bir konum kazanmıştır. Arap, Fars, Çin ve Orta Asya menşeli belgelerde, Konırat boyunun Moğol kökenli unsurlar taşıdığı, ancak Türk boyları ile yoğun kültürel etkileşim sonucunda Türkleştiği ifade edilmektedir.¹⁵⁵ N. Aristov ve V. V. Bartold gibi tarihçiler, bu boy isminin çok katmanlı bir etnik kimliği temsil ettiğini ve Moğol-Türk etnogenezindeki geçişkenliğe işaret ettiğini vurgulamaktadır.

Cengiz Han'ın merkezi yönetim stratejisi kapsamında Konırat boyundan 4.000 kişiyi Emir Şinkürge'nin emrine vererek, bu topluluğu hem askerî birlikler içinde hem de idari kadrolar arasında konumlandığı bilinmektedir. Bu uygulama, Konırat boyunun Moğol döneminde aristokratik yapıya entegre edildiğini, fakat zamanla Deşti Kıpçak bozkırlarında etnonim olarak kurumsallaştığını göstermektedir.¹⁵⁶

2.2.2.9.1. Edebiyat ve Etnik Bellek

Konırat boyu, yalnızca tarihî kaynaklarda değil, Türk halklarının kolektif folklorik belleğinde de güçlü biçimde temsil edilmiştir. Alpamış Destanı, Kazak, Karakalpak, Özbek, Tatar, Altay ve Başkurt varyantlarında ortak bir kahraman etrafında şekillenmiş olup, bu kahramanın Konırat kökenli olması, boyun kültürel hafızadaki izini açıkça ortaya koymaktadır.¹⁵⁷ Bu destan, Konıratların erken dönem Türk etnogenezi içindeki mitolojik ve sosyokültürel katkısını somut bir şekilde yansıtmaktadır.

2.2.2.9.2. Yerleşim Alanları ve Sosyo-Politik Etki

18. yüzyılda Konırat boyu, özellikle Sırdarya Nehri boyunca ve Arıs Nehri çevresinde yoğun biçimde yerleşim göstermiştir. Bu bölgeler hem ekonomik geçiş güzergâhları hem de siyasi etkileşim alanları açısından stratejik öneme sahiptir. Konıratların, bu bölgelerde hem göçebe hem de yarı yerleşik yaşam biçimlerini sürdürdüğü, aynı zamanda kutsal mekânlara yakın yerleşimler kurarak etnik hafızalarını mekâna taşıdıkları

¹⁵⁵ Erdoğan, "Kazak Türklerinde İdari Yapı", 601.

¹⁵⁶ Erdoğan, "Kazak Türklerinde İdari Yapı", 601-602.

¹⁵⁷ Beysenbayulı, *Kazak Şeceresi*, 42-43.

anlaşılmaktadır. Özellikle Arslan Baba Türbesi gibi dinsel ve sembolik merkezler, boy kimliğinin tarihsel bilinciyle doğrudan ilişkilendirilmiştir.¹⁵⁸

2.2.2.9.3. Taksonomik Yapı ve Soyağacı Öğeleri

Konırat boyu, iç örgütlenme bakımından "Otuz İki Ata Konırat" yapısıyla tanımlanmaktadır. Bu yapı, boy içindeki atalık sistemine dayalı alt grupların karmaşık fakat organize biçimde varlığını sürdürdüğünü göstermektedir. Ata temelli bu sosyal yapı, boy içindeki siyasi temsil, göç birlikleri, yönetim yapıları ve kültürel aktarım gibi pek çok unsuru düzenleyen temel bir işlev görmüştür.¹⁵⁹

2.2.4. Küçük Cüz

Küçük Cüz, Kazak toplumunun tarihsel ve siyasi yapılanmasında önemli bir yere sahip olup hem coğrafi hem de sosyo-ekonomik özellikleriyle diğer cüzlerden ayrılmaktadır. Küçük Cüz'ün yerleşim alanları, genellikle batı Kazakistan'ın Aral Gölü, Sırdarya Nehri, Ural Nehri ve Hazar Denizi'ni çevreleyen bozkır ve yarı çöl bölgelerinde yoğunlaşmıştır. Bu coğrafya, göçebe hayvancılık için uygun otlaklar ve su kaynakları sunarken, aynı zamanda kervan ticaret yolları üzerinde stratejik bir konuma sahip olmuştur.¹⁶⁰ Küçük Cüz'ün boyları, bu coğrafi avantajları kullanarak hem ekonomik hem de siyasi olarak etkili bir rol oynamıştır.

Küçük Cüz'ün siyasi yapılanması, diğer cüzlere kıyasla daha özerk bir karakter sergilemiştir. Tauke Han döneminde (1680-1718) Jetiuru birliğinin kurulması, zayıf Boyları bir araya getirerek askeri ve siyasi dayanışmayı güçlendirmeyi amaçlamış; bu yapı, Küçük Cüz'ün iç bütünlüğünü artırmıştır. Ancak, 18. yüzyılın sonlarında Çarlık Rusyası'nın bölgeye yönelik artan etkisi, Küçük Cüz'ün siyasi özerkliğini tehdit etmeye başlamış; özellikle Ural ve Orsk kaleleri çevresinde Rus garnizonlarının kurulması, boy liderlerinin Moskova ile diplomatik ilişkiler kurmasını zorunlu kılmıştır. Bu süreçte, bazı boy liderleri Rus otoriteleriyle iş birliği yaparken, diğerleri bağımsızlığını koruma çabası içinde olmuştur.¹⁶¹

¹⁵⁸ Arğınbayev, Mukanov ve Vostrov, *Kazak Şejîresî Jakında*, 217-219.

¹⁵⁹ Beysenbayulu, *Kazak Şeceresi*, 45-46-129.

¹⁶⁰ Hekimoğlu, "18. Yüzyıldan Günümüze Kazakistan'ın Demografik Yapısı ve Çok Uluslu Ülke Hâline Gelişi," 9.

¹⁶¹ Yorulmaz, "Kazak Tarihi," 25-26.

Küçük Cüz'ün kültürel yapısı, göçebe yaşam tarzına dayalı sözlü gelenekler, destanlar ve dini ritüellerle şekillenmiştir. Özellikle Alimulu ve Bayulu boylarının destanları, kahramanlık, sadakat ve toplumsal dayanışma temalarını vurgular. Nevruz Bayramı, atlı oyunlar (kökpar, Audarıspak) ve halıcılık gibi gelenekler, Küçük Cüz'ün sosyal dokusunu güçlendiren unsurlar olarak öne çıkmıştır. Ayrıca, Küçük Cüz'ün Hazar Denizi'ne yakınlığı, balıkçılık ve deniz ticareti gibi ekonomik faaliyetleri de desteklemiştir.¹⁶²

Kazak boy teşkilatlanmasının en belirgin yapılarından biri olan Küçük Cüz, 18. yüzyıldan itibaren Çarlık Rusyası'nın dikkatini çeken bir siyasi ve etnik oluşum olarak kaynaklara yansımıştır. Bu bağlamda A. İ. Tevkelev'in 1748 tarihli saha raporları, Küçük Cüz'ün boy yapısına dair en erken ve sistematik bilgileri sunması açısından büyük önem taşımaktadır.¹⁶³

Tevkelev'in verilerine göre, Küçük Cüz üç ana etnik-siyasi yapıya ayrılmaktadır:

- Alimulu (Altı boy): Şekti, Karakesek, Şomekey, Tortkara, Karakete, Karasakal
- Bayulu (On üç boy): Aday, Jappas, Aşha, Baybaktı, Beriş, Maskar, Tazdar, Esentemir, Altın, Şık, Şerkeş, Tana
- Jetiuru (Yedi boy): Tabın, Tama, Kerderi, Kereyit, Jagalbaylı, Teleu, Ramazan

Özellikle Jetiuru birliği, tarihsel olarak Tauke Han döneminde teşkil edilmiş ve zayıflayan Boyları bir araya getirerek askeri ve siyasi bütünleşmeyi sağlama amacı taşımıştır. Bu yapı, yalnızca bir etnik formasyon değil, aynı zamanda konfederatif bir dayanışma modeli olarak işlev görmüştür.

2.2.3.1. Kaynaklar Arasında Tutarsızlıklar ve Yorumlar

Küçük Cüz'ün boy yapısına ilişkin diğer erken dönem kaynaklar, Tevkelev'in sağladığı ayrıntılı tabloyla kıyaslandığında eksiklikler ve tutarsızlıklar içermektedir:¹⁶⁴

- P. I. Riçkov, Küçük Cüz'ü yalnızca Alşıns ve Jetiuru olarak iki gruba ayırmış, Bayulubirliğini ise hiç anmamıştır. Bu durum, onun sunduğu yapının parçalı ve sınırlı olduğuna işaret etmektedir.
- Levşin ve N. A. Aristov gibi daha sonraki araştırmacılar Bayulu Boylarından bahsetmiş olsa da örneğin Altın ve Kızılkurt gibi bazı kolları ya eksik aktarmış ya

¹⁶² Arğınbayev, Mukanov ve Vostrov, *Kazak Şejîresî Jakında*, 369-370.

¹⁶³ Beysenbayulı, *Kazak Şeceresi*, 68-69.

¹⁶⁴ Aristov, *Türk Halklarının Etnik Yapısı*, 42-44.

da farklı isimlerle ifade etmişlerdir. Bu tür aktarımlar, Bayulu'nun aslında on iki değil on üç boydan oluştuğu gerçeğini göz ardı etmiş ve etnografik açıdan önemli bir sapmaya neden olmuştur.

- M. Tınışbayev ve S. A. Amanjолоv gibi modern Kazak tarihçileri, arşiv belgeleri ve şecere kayıtları ışığında, Bayulu'nun on üç boylu yapısını doğrulayarak bu konuda tarihsel tutarlılığı sağlamışlardır.

2.2.3.2. Etnik Köken Tartışmaları

Küçük Cüz'ün etnik kökenine dair akademik literatürde çeşitli yorumlar mevcuttur. N. A. Aristov, Küçük Cüz'e bağlı boyların, Batı Türkleri ile Dınlinler gibi eski Asya halklarının karışımından türediğini öne sürmüştür. Ancak bu görüş, belge temelli olmaktan çok spekülasyon nitelik taşımakta; özellikle etno-genetik çözümlemeler açısından modern etnografya tarafından eleştirel biçimde ele alınmaktadır.¹⁶⁵

A. İ. Tevkelev'in raporları, Küçük Cüz boy sistemine dair elimizdeki en erken ve kapsamlı kaydolma özelliği taşımaktadır. Bayulu, Alimulu ve Jetiuru olmak üzere üç temel yapının varlığı, yalnızca boy adları üzerinden değil; aynı zamanda sosyal organizasyon, askeri yapı ve siyasi dayanışma biçimleri açısından da derinlemesine anlaşılmalıdır.¹⁶⁶

Bu yapı, Kazak boy sisteminin erken modern dönemdeki sosyo-politik evrimini izlemek açısından temel bir çerçeve sunmakta; aynı zamanda Boyların iç taksonomik çeşitliliği ile etno-genetik ilişkilerini anlamada önemli bir veri kaynağı oluşturmaktadır.

2.2.3.3. Alimulu Birliği

Alimulu birliği, Küçük Cüz'ün en önemli boy gruplarından biri olup, altı ana boyu kapsamaktadır: Şekti, Karakesek, Şomekey, Tortkara, Karakete ve Karasakal. Bu birliğin kökeni, Altın Orda'nın dağılmasından sonra batı bozkırlarında şekillenen Türk boylarının birleşimine dayanır. Alimulu, hem nüfus hem de siyasi etki açısından Küçük Cüz'ün temel taşlarından biri olarak kabul edilir.¹⁶⁷

Alimulu boyları, genellikle Sırdarya Nehri'nin aşağı havzası, Aral Gölü çevresi ve Mangışlak Yarımadası'nda yerleşmiştir. Bu bölgeler, hayvancılık (koyun, deve, at) ve

¹⁶⁵ Arğınbayev, Mukanov ve Vostrov, Kazak Şejîresî Jakında, 409-412.

¹⁶⁶ Beysenbayulı, *Kazak Şeceresi*, 69.

¹⁶⁷ Arğınbayev, Mukanov ve Vostrov, Kazak Şejîresî Jakında, 371.

sınırlı ölçekte tarım için elverişli koşullar sunarken, aynı zamanda Hazar Denizi'ne yakınlık sayesinde balıkçılık ve ticaret faaliyetlerini desteklemiştir. Alimulu'nun ekonomik yapısı, göçebe yaşamın dinamiklerine uygun olarak mevsimsel göçlere dayanır; yaz aylarında yaylaklar, kış aylarında ise kışlaklar kullanılmıştır.¹⁶⁸

Siyasi açıdan, Alimulu birliği, yerel Beylerin liderliğinde özerk bir yönetim yapısı geliştirmiştir. 18. yüzyılda, Çarlık Rusyası ile ilişkiler yoğunlaşırken, Alimulu liderleri hem Rus otoriteleriyle diplomatik müzakereler yürütmüş hem de bölgesel rakipler (örneğin, Hive Hanlığı) karşısında savunma stratejileri geliştirmiştir. Alimulu'nun askeri gücü, atlı birliklere dayalı olup, hızlı hareket kabiliyetiyle tanınmıştır.¹⁶⁹ Kültürel olarak, Alimulu birliği, sözlü gelenekler ve destanlarla zengin bir mirasa sahiptir. Özellikle Şekti ve Karakesek boylarının destanları, savaşçı ruhu ve toplumsal dayanışmayı yüceltir. Şecere kayıtları, Alimulu'nun kökenlerini ve boylar arası akrabalık bağlarını belgeleyen önemli bir kaynak olarak işlev görmüştür.¹⁷⁰

2.2.3.3.1. Şekti Boyu

Şekti boyu, Alimulu birliği içinde nüfus ve etki açısından öne çıkan boylardan biridir. Kökeni, Altın Orda dönemine kadar uzanır ve şecere kayıtlarına göre Karakesek ile yakın akrabalık bağları bulunmaktadır. Şekti boyu, genellikle Mangışlak Yarımadası ve Aral Gölü'nün kuzeydoğu kıyılarında yerleşmiştir. Şekti boyunun ekonomik yapısı, ağırlıklı olarak hayvancılığa (özellikle deve ve koyun yetiştiriciliği) dayanır; ancak Hazar Denizi'ne yakın konumu, balıkçılık ve deniz ticareti gibi faaliyetleri de desteklemiştir.¹⁷¹

Sosyo-politik açıdan, Şekti boyu, Beylerin liderliğinde organize olmuş; 18. yüzyılda Hive Hanlığı'na karşı düzenlenen seferlerde aktif rol oynamıştır. Kültürel olarak, Şekti boyu, destanlar ve sözlü geleneklerle kimliğini korumuştur; özellikle “Koblandı Batır” destanı, boyun savaşçı karakterini yansıtır.¹⁷²

2.2.3.3.2. Karakesek Boyu

Karakesek boyu, Alimulu birliği içinde hem demografik hem de siyasi açıdan önemli bir konuma sahiptir. Şecere kayıtları, Karakesek'in Şekti ile ortak bir atadan geldiğini ve bu

¹⁶⁸ Beysenbayulı, *Kazak Şeceresi*, 70-71.

¹⁶⁹ Erdoğan, “Kazak Türklerinde İdari Yapı”, 600.

¹⁷⁰ Beysenbayulı, *Kazak Şeceresi*, 73.

¹⁷¹ Arğınbayev, Mukanov ve Vostrov, *Kazak Şejîresî Jakında*, 392-393.

¹⁷² Beysenbayulı, *Kazak Şeceresi*, 78-79.

iki boyun tarihsel olarak yakın ilişkiler içinde olduğunu gösterir. Karakesek boyu, genellikle Sırdarya Nehri'nin aşağı havzasında ve Kızılkum Çölü'nün kuzeyinde yerleşmiştir.¹⁷³

Ekonomik olarak, Karakesek boyu, koyun ve at yetiştiriciliğine odaklanmış; aynı zamanda kervan ticaretiyle de uğraşmıştır. Siyasi yapısı, yerel Beylerin önderliğinde şekillenmiş; 18. yüzyılda Ruslarla yapılan anlaşmalarda Karakesek liderleri önemli bir rol oynamıştır. Kültürel açıdan, Karakesek boyu, sözlü gelenekler ve şecere kayıtlarıyla kimliğini sürdürmüş; özellikle düğün ve bayram ritüelleri, boyun toplumsal dayanışmasını güçlendirmiştir.¹⁷⁴

2.2.3.4. Bayulu Birliği

Bayulu birliği, Küçük Cüz'ün en büyük boy gruplarından biri olup, on üç Boyu kapsamaktadır: Aday, Jappas, Aşha, Baybaktı, Beriş, Maskar, Tazdar, Esentemir, Altın, Şık, Şerkes, Tana ve Kızılkurt, Bayulu, özellikle Hazar Denizi ve Ural Nehri çevresinde yerleşmiş; bu bölgeler hem hayvancılık hem de ticaret açısından stratejik bir öneme sahip olmuştur.¹⁷⁵

Bayulu'nun ekonomik yapısı, göçebe hayvancılığa (at, koyun, deve) ve Hazar Denizi'ne yakın bölgelerde balıkçılığa dayanır. Siyasi olarak, Bayulu birliği, yerel Beylerin liderliğinde özerk bir yönetim sergilemiş; 18. yüzyılda Ruslarla yapılan anlaşmalarda Bayulu liderleri aktif rol oynamıştır. Kültürel açıdan, Bayulu birliği, destanlar, sözlü gelenekler ve şecere kayıtlarıyla zengin bir mirasa sahiptir; özellikle Aday ve Beriş boylarının destanları, kahramanlık ve sadakat temalarını vurgular.¹⁷⁶

2.2.3.4.1. Aday Boyu

Aday boyu, Bayulu birliği içinde en etkili boylardan biri olup, Hazar Denizi'nin kuzeydoğu kıyılarında ve Mangışlak Yarımadası'nda yerleşmiştir. Aday boyu, tarihsel olarak Altın Orda'nın batı kanadından türemiş ve Küçük Cüz'ün oluşumunda önemli bir rol oynamıştır.

Ekonomik olarak, Aday boyu, deve ve at yetiştiriciliğine odaklanmış; Hazar Denizi'ne yakınlığı sayesinde balıkçılık ve deniz ticareti de yapmıştır. Siyasi açıdan, Aday boyu,

¹⁷³ Arğınbayev, Mukanov ve Vostrov, *Kazak Şejîresî Jakında*, 391.

¹⁷⁴ Beysenbayulı, *Kazak Şeceresi*, 90-91.

¹⁷⁵ Arğınbayev, Mukanov ve Vostrov, *Kazak Şejîresî Jakında*, 384.

¹⁷⁶ Beysenbayulı, *Kazak Şeceresi*, 79-80.

Beylerin liderliğinde özerk bir yönetim sergilemiş; 18. yüzyılda Hive ve Ruslarla yapılan diplomatik ilişkilerde aktif rol oynamıştır. Kültürel olarak, Aday boyu, destanlar ve sözlü geleneklerle kimliğini korumuştur; özellikle “Alpamıs” destanı, Aday’ın savaşçı ruhunu yansıtmaktadır.¹⁷⁷

2.2.3.4.2. Beriş Boyu

Beriş boyu, Bayulu birliği içinde demografik ve kültürel açıdan önemli bir yere sahiptir. Şecere kayıtları, Beriş’in Aday ile yakın akrabalık bağları olduğunu ve bu iki boyun ortak bir atadan geldiğini gösterir. Beriş boyu, genellikle Ural Nehri ve Hazar Denizi’nin kuzeybatı kıyılarında yerleşmiştir.¹⁷⁸

Ekonomik olarak, Beriş boyu, koyun ve at yetiştiriciliğine odaklanmış; aynı zamanda kervan ticaretiyle de uğraşmıştır. Siyasi yapısı, yerel Beylerin önderliğinde şekillenmiş; 18. yüzyılda Ruslarla yapılan anlaşmalarda Beriş liderleri önemli bir rol oynamıştır. Kültürel açıdan, Beriş boyu, sözlü gelenekler ve şecere kayıtlarıyla kimliğini sürdürmüş; özellikle düğün ve bayram ritüelleri, boyun toplumsal dayanışmasını güçlendirmiştir.¹⁷⁹

2.2.3.5. Jetiuru Birliği

Jetiuru birliği, Küçük Cüz’ün en dikkat çekici yapılarından biri olup, yedi boyu kapsamaktadır: Tabın, Tama, Kerderi, Kereyit, Cagalbaylı, Teleu ve Ramazan. Tauke Han döneminde (1680-1718) kurulan bu birlik, zayıf Boyları bir araya getirerek askeri ve siyasi dayanışmayı güçlendirmeyi amaçlamıştır. Jetiuru, Küçük Cüz’ün batı bölgelerinde, özellikle Ural Nehri ve Orsk Kalesi çevresinde yerleşmiştir.¹⁸⁰

Jetiuru ’nun ekonomik yapısı, göçebe hayvancılığa (koyun, at) ve sınırlı ölçekte tarıma dayanır. Siyasi olarak, Jetiuru birliği, Beylerin liderliğinde özerk bir yönetim sergilemiş; 18. yüzyılda Ruslarla yapılan anlaşmalarda Jetiuru birliği önemli bir rol oynamıştır. Kültürel açıdan, Jetiuru birliği, destanlar ve sözlü geleneklerle kimliğini korumuştur; özellikle Tabın ve Tama boylarının destanları, kahramanlık ve sadakat temalarını vurgular.¹⁸¹

¹⁷⁷ Arğınbayev, Mukanov ve Vostrov, *Kazak Şejîresî Jakında*, 374-376.

¹⁷⁸ Erdoğan, “Kazak Türklerinde İdari Yapı”, 601.

¹⁷⁹ Arğınbayev, Mukanov ve Vostrov, *Kazak Şejîresî Jakında*, 391.

¹⁸⁰ Beysenbayulı, *Kazak Şeceresi*, 86-87.

¹⁸¹ Arğınbayev, Mukanov ve Vostrov, *Kazak Şejîresî Jakında*, 392.

2.2.3.5.1. Tabın Boyu

Tabın boyu, Jetiuru birliği içinde en büyük boylardan biri olup, Ural Nehri ve Orsk Kalesi çevresinde yerleşmiştir. Şecere kayıtları, Tabın'ın kökenini Altın Orda'nın batı kanadına dayandırır ve Jetiuru'nun oluşumunda önemli bir rol oynadığını gösterir.¹⁸²

Ekonomik olarak, Tabın boyu, koyun ve at yetiştiriciliğine odaklanmış; aynı zamanda kervan ticaretiyle de uğraşmıştır. Siyasi yapısı, yerel Beylerin önderliğinde şekillenmiş; 18. yüzyılda Ruslarla yapılan anlaşmalarda Tabın liderleri önemli bir rol oynamıştır. Kültürel açıdan, Tabın boyu, sözlü gelenekler ve şecere kayıtlarıyla kimliğini sürdürmüş; özellikle “Er Töştük” destanı, Tabın'ın savaşçı ruhunu yansıtır.¹⁸³ Tabın boyu, Cetir içindedir ve değişik kökenlerden gelen yedi boy vardır bunlar: Tama, Kerderi, Cagalbaylı, Kereyit, Teleu ve Ramazan'dan oluşur.¹⁸⁴

2.2.3.5.2. Tama Boyu

Tama boyu, Kazak Hanlığı'nın Jetiuru birliği içinde demografik ve kültürel açıdan önemli bir konuma sahip olup, konfederatif yapının yerel dinamiklerini yansıtan bir örnek teşkil eder. Şecere kayıtları, Tama boyunun Tabın boyu ile yakın akrabalık bağlarına sahip olduğunu ve her iki boyun ortak bir atadan geldiğini ortaya koymaktadır. Bu akrabalık bağı, Tama'nın Jetiuru birliği içindeki demografik yapısını güçlendirmiş ve boylar arası dayanışmayı desteklemiştir. Tama boyu, genellikle Ural Nehri'nin kuzeydoğu kıyıları ve Orsk Kalesi çevresinde yerleşmiştir. Bu bölge, göçebe hayvancılık ve ticaret için elverişli bir coğrafya sunarken, aynı zamanda stratejik bir konuma sahip olmasıyla dikkat çeker. Ural Nehri'nin sunduğu su kaynakları ve otlaklar, Tama boyunun ekonomik faaliyetlerini desteklemiş; Orsk Kalesi çevresindeki konumları ise Ruslarla olan siyasi ve ticari ilişkilerde stratejik bir avantaj sağlamıştır. Bu coğrafi yerleşim, Tama boyunun hem Jetiuru birliği içinde hem de Kazak Hanlığı'nın daha geniş bağlamında önemli bir aktör olmasını mümkün kılmıştır.¹⁸⁵

Ekonomik olarak, Tama boyu, göçebe yaşam tarzına uygun olarak koyun ve at yetiştiriciliğine odaklanmıştır. Bu faaliyetler, boyun temel geçim kaynağını oluştururken, göçebe ekonominin sürdürülebilirliğini sağlamıştır. Ayrıca, Tama boyu, Ural Nehri

¹⁸² Beysenbayulı, *Kazak Şeceresi*, 95-96.

¹⁸³ Arğınbayev, Mukanov ve Vostrov, *Kazak Şejîresî Jakında*, 385-386.

¹⁸⁴ Aristov, *Türk Halklarının Etnik Yapısı*, 153.

¹⁸⁵ Beysenbayulı, *Kazak Şeceresi*, 87-88.

çevresindeki kervan ticaretiyle de aktif bir şekilde uğraşmış; bu, boyun ekonomik çeşitliliğini artırmış ve bölgesel ticaret ağlarında önemli bir rol oynamasını sağlamıştır. Tama boyunun siyasi yapısı, yerel beylerin önderliğinde şekillenmiş ve konfederatif yapının özerk bir birimi olarak işlev görmüştür. Yerel beyler, boyun iç işlerini yönetirken, Kazak Hanlığı'nın merkezi otoritesine bağlı kalarak siyasi dengeyi sürdürmüştür. 18. yüzyılda, Ruslarla yapılan anlaşmalarda Tama liderleri önemli bir rol oynamış; bu dönemde, Orsk Kalesi çevresindeki stratejik konumları, Ruslarla diplomatik ve ticari ilişkilerde Tama'yı öne çıkarmıştır. Kültürel açıdan, Tama boyu, sözlü gelenekler ve şecere kayıtlarıyla kimliğini sürdürmüş; bu unsurlar, boyun tarihsel bilincini ve toplumsal bütünlüğünü güçlendirmiştir. Özellikle düğün ve bayram ritüelleri, Tama boyunun toplumsal dayanışmasını pekiştiren önemli kültürel pratikler olarak öne çıkmıştır.¹⁸⁶

¹⁸⁶ Arğınbayev, Mukanov ve Vostrov, Kazak Şejîresî Jakında, 389-393.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KAZAK BOY TEŞKİLATLANMASININ ÖZELLİKLERİ

Orta Asya'nın göçebe toplumlarının siyasal, toplumsal ve kültürel dinamiklerini anlamak için Kazak boy teşkilatlanması, araştırmacılar için zengin bir örnek sunmaktadır. Kazaklar, Orta Asya'da yaşayan çeşitli Türk boylarının bir araya gelmesiyle oluşan bir boy konfederasyonu olarak tarih sahnesine çıkmış ve geniş coğrafyalara yayılarak üst ve alt boy birlikleri şeklinde örgütlenmiştir. Bu konfederatif yapılanma, göçebe yaşam tarzının gerekliliklerine uyum sağlayan bir hayatta kalma stratejisi olarak ortaya çıkmış ve Kazak toplumunun tarihsel gelişiminde temel bir rol oynamıştır. Bu çalışma, Kazak boy teşkilatlanmasının yapısını, özelliklerini ve tarihsel bağlamını geniş bir perspektiften ele alarak, cüzler ve boy gruplarının organizasyonel dinamiklerini incelemeyi amaçlamaktadır.

Çalışmanın ilk bölümünde, Altın Orda Devletinin dağılma sürecinden başlanarak Kazakların 15. yüzyılda Özbek Hanlığı içerisinde Kerey ve Janibek liderliğinde ayrılarak hanlık kurma süreci ve bu sürecin Altın Orda mirasıyla bağlantısı analiz edilmiştir. Altın Orda Devleti'nin çöküşü, Orta Asya'nın siyasi haritasında büyük değişikliklere yol açmış ve pek çok göçebe Türk boyunun yeni siyasi yapı arayışlarına girmesine neden olmuştur. Bu dönemde, boylar güçlü liderler etrafında birleşerek Kazak adı ile yeni bir siyasi oluşum meydana getirdiğine değinilmiştir.

İkinci bölüm, Kazak boy teşkilatlanmasının temelini oluşturan Büyük Cüz, Orta Cüz ve Küçük Cüz yapılarını ele almakta; her bir cüzün tarihsel, coğrafi ve sosyo-ekonomik özelliklerini detaylandırmaktadır. Cüzler içindeki ana boylar ve bu boyların alt grupları, yerleşim alanları, ekonomik geçim kaynakları ve uğraş alanları bağlamında sistematik olarak incelenmiştir. Bu bölüm, cüzlerin göçebe yaşam tarzına özgü esnek organizasyonel yapısını ve boyların bu yapı içindeki rollerini vurgulayarak, Kazak toplumunun teşkilatlanma modelinin işleyişini ortaya koymaktadır.

Üçüncü bölüm, Kazak boy teşkilatlanmasının belirgin özelliklerini üç ana başlık altında değerlendirilecektir. Konfederatif yapının tarihsel ve siyasi esnekliği, Kültürel mirasın Kazak kimliğinin oluşumundaki rolü ve Rus ilhakının Kazak toplumundaki dönüştürücü etkileri. Bu bölüm, tezin genel amacını pekiştirerek Kazak boy teşkilatlanmasının hem yerel hem de bölgesel düzeyde önemini ortaya konacaktır.

3.1. Konfederatif Yapının Tarihsel ve Siyasi Esnekliği

Kazak Hanlığının konfederatif yapısının somut bir yansıması olan cüz sistemi (Büyük, Orta ve Küçük Cüzler), ikinci bölümde detaylandırıldığı üzere, her bir cüzün coğrafi, ekonomik ve toplumsal özelliklerine göre şekillenerek hanlığın bölgesel çeşitliliğini ve siyasi esnekliğini güçlendirmiştir. Bu sistem, Altın Orda'nın idari mirasından devralınan konfederatif modelin bir uzantısı olarak, yerel özerkliği korurken merkezi birliği sağlama işlevi görmüştür.

Büyük Cüz, Yedisu bölgesinde yarı göçebe bir ekonomiyle öne çıkmış ve hayvancılıkla desteklenen bir yaşam tarzını benimsemiştir. Bu bölge, verimli otlakları ve su kaynaklarıyla göçebe topluluklar için elverişli bir alan sunarken, Büyük Cüz'ün ekonomik yapısı tarım ve hayvancılığın dengeli bir kombinasyonuna dayanmıştır. Orta Cüz, Çu ve İrtiş vadilerinde stratejik konumu ve askeri gücüyle dikkat çekmiştir. Bu cüz hem savunma hem de fetih kapasitesiyle hanlığın bölgesel egemenliğini güçlendiren bir merkez konumundaydı. Küçük Cüz ise Hazar Denizi ve Ural Nehri çevresindeki ticaret ağlarıyla ön plana çıkmış, özellikle göçebe ticaret yollarında stratejik bir konuma sahip olarak ekonomik canlılık sağlamıştır. Bu coğrafi ve ekonomik çeşitlilik, cüz sisteminin esnekliğini artırmış ve Kazak Hanlığının Deşt-i Kıpçak'taki geniş coğrafyada farklı koşullara uyum sağlamasını mümkün kılmıştır.

Haknazar Han döneminde (1538-1580) cüz sisteminin kurumsallaşması, Kazak Hanlığının Ural Nehri'nden Balkaş Gölü'ne kadar uzanan geniş bir coğrafyada siyasi ve idari etkinliğini pekiştirmiştir.¹⁸⁷ Bu dönemde, cüzler arasındaki koordinasyon güçlendirilmiş, her cüzün yerel dinamiklere uygun yönetim pratikleri geliştirilmiş ve hanlığın merkezi otoritesiyle yerel özerklik arasında dengeli bir ilişki kurulmuştur. Bu kurumsallaşma, Kazak Hanlığının bölgesel bir güç olarak konsolide olmasını sağlamış ve konfederatif yapının hem siyasi hem de idari dayanıklılığını ortaya koymuştur.

Konfederatif yapının tarihsel esnekliği, özellikle kriz dönemlerinde belirginlik kazanmıştır. 18. yüzyıldaki Cungan istilaları, cüzler arası koordinasyonu gerektiren bir tehdit oluşturmuş ve bu süreçte Orta Cüz'e bağlı Argın boyu liderlik rolü üstlenerek konfederatif birliğin dayanıklılığını ortaya koymuştur.¹⁸⁸ Bu birlik yalnızca askeri başarılarla sınırlı kalmamış, aynı zamanda boylar arası dayanışmayı güçlendirerek

¹⁸⁷ Maukhara, "Siyasî ve Kültürel Açıdan Kazak Hanlığı (1456-1731)" 54.

¹⁸⁸ Aristov, *Türk Halklarının Etnik Yapısı*, 355-356.

hanlığın siyasi bütünlüğünü korumuştur. Örneğin, Nayman ve Kerey boylarının Cungarlara karşı ortak savunmaları, konfederatif yapının kriz yönetimindeki etkinliğini göstermektedir.

Siyasal esneklik, Kazakların dış ilişkilerinde de belirleyici olmuştur. İkinci bölümde, Küçük Cüz'ün Ruslarla kurduğu diplomatik ilişkiler A. İ. Tevkelev'in 1748 raporu temel alınarak incelenmiştir. Bu ilişkiler, yerel beylerin özerkliklerini korurken Rus otoritesine biçimsel bir bağlılık göstererek pragmatik bir dengeyi yansıtmaktadır. Benzer şekilde, Nogay Ordası ve Buhara Hanlığı ile yapılan ittifaklar, Kazakların jeopolitik manevra alanlarını genişletmiştir. A. Zeki Velidi Togan'a göre Kazakların devlet anlayışı, "özgürlük" ve "bağımsızlık" kavramlarıyla özdeşleşen kimlik anlayışı, bu siyasi esnekliğin doğrudan bir sonucudur.¹⁸⁹ Togan'ın bu görüşü, Kazak konfederatif yapısının yalnızca idari bir düzen değil, aynı zamanda bir ideolojik çerçeve sunduğunu ortaya koymaktadır.

Kazak Hanlığı'nın konfederatif yapısı, göçebe toplumların siyasi organizasyonuna özgü bir düzen olarak, yerel yönetimlere geniş özerklik tanıyarak esneklik sağlamış ve bu özellik, hanlığın uzun süre boyunca ayakta kalmasını mümkün kılmıştır. Ancak, bu yapı, merkezi otoritenin zayıf olduğu dönemlerde ciddi kırılganlıklara yol açmıştır; özellikle 18. yüzyılda Kalmuk baskıları karşısında Büyük Cüz'ün parçalanması, yerel beylerin özerkliğinin merkezi birliği zaman zaman tehdit edebildiğini açıkça göstermiştir. Buna rağmen, göç yollarının kesişim noktasında yer alan Kazak uruglarının, sürekli göç dalgaları içinde verdikleri mücadele, yalnızca savunma değil, aynı zamanda iktisadi ve kültürel gelişim açısından barışçıl ve yapıcı sonuçlar doğurmuştur.¹⁹⁰ Bu mücadeleler, ticaret ağlarının korunması, kültürel alışverişin zenginleşmesi ve toplumsal dayanıklılığın artması gibi olumlu etkiler yaratmıştır. Ancak, konfederatif yapının sağladığı esneklik, birlik yoksunluğu nedeniyle hem bir güç hem de potansiyel bir zayıflık kaynağı olarak ortaya çıkmıştır. Bu ikilem, hanlığın iç dinamiklerini şekillendirmiş, aynı zamanda modern Kazakistan'da çok kimlikli, heterojen bir toplumun tarihsel temelini oluşturmuştur. Konfederatif model, yalnızca Kazak tarihinde değil, aynı zamanda Orta Asya'nın daha geniş tarihsel ve sosyopolitik bağlamında, göçebe toplumların merkezi

¹⁸⁹ Togan, Zeki Velidi, *Bugünkü Türk İli ve Yakın Tarihi* (İstanbul: Enderun, 1981), 39.

¹⁹⁰ Gümbür Kerim ve Havva Selçuk, "Kenesarı Kasımoğlu Önderliğinde Kazakların Kurtuluş Mücadelesi," 25-26.

otorite ile yerel özerklik arasında denge kurma çabalarını örnekleyen önemli bir siyasi düzen olarak dikkat çekmektedir.

3.2. Kültürel Mirasın Kimlik Oluşumundaki Rolü

Kazak halkının kimliği, tarihsel tecrübeler, kültürel birikim ve kolektif bellek aracılığıyla şekillenmiş; sözlü gelenekler, bu kimliğin korunması, aktarılması ve yeniden inşa edilmesinde temel bir rol oynamıştır. Yazılı kültürün sınırlı olduğu dönemlerde, özellikle göçebe yaşam tarzına sahip Kazak toplumunda, sözlü kültür yalnızca anlatıların değil, aynı zamanda değerlerin, ahlak anlayışının ve toplumsal normların taşıyıcısı olmuştur. Sözlü anlatılar, tarih, hukuk, eğitim ve edebiyat işlevlerini birleştirerek göçebe toplulukların sosyo-kültürel yapısını güçlendirmiştir. Bu bağlamda, Kazak sözlü kültürü, folklorik bir unsur olmanın ötesinde, milli kimlik inşasının temel bir aracı olarak işlev görmüştür.

Kazak sözlü kültürünün en güçlü öğelerinden biri olan destanlar, yalnızca bir anlatı türü değil, aynı zamanda tarihsel hafızayı ve milli bilinci şekillendiren kültürel araçlardır. Destanlar, kahramanlık, sadakat, adalet, özgürlük ve millet sevgisi gibi değerleri işlerken, aynı zamanda toplumun ortak geçmişine ve kimliğine vurgu yapar.

Kazak toplumunun kolektif belleğinde önemli bir yere sahip olan *Koblandy Batır*, *Alpamıs*, *Er Töstik*, *Kambar Batır* gibi destanlar, halkın idealleştirdiği birey tipini de temsil eder. Bu kahramanlar hem bireysel güçleri hem de topluma olan bağlılıklarıyla öne çıkar. Toplum, bu figürler üzerinden kendini tanımlar ve kültürel normlarını pekiştirir.¹⁹¹ Destanlardaki anlatı yapısı, belirli bir zaman ve mekân düzenine bağlı olmaksızın anlatıcının doğaçlama yeteneğine dayanır; bu da onların güncel olaylara uyarlanabilirliğini sağlar.

Destanların millî bilinç üzerindeki etkisini analiz ederken, bunların yalnızca tarihi olayların anlatımı değil; aynı zamanda ideal bir toplum düzeninin yansıması olduğunu da görmek gerekir. *Alpamıs* destanı, bir yandan bireysel kahramanlığı öne çıkarırken, diğer yandan aile, töre ve halk birliğine dair vurgularla Kazak kimliğinin özünü oluşturur. Destanlardaki düşman figürleri genellikle yabancı, bozguncu ya da yozlaşmış karakterler

¹⁹¹ Aydın, O., ve Birgün Kayatürk, M. (2024). “Koplanlı Batır Destanı’nın Nogay Varyantında Kahramanın Kanatlı Atı”, *International Academic Social Resources Journal*, (e-ISSN: 2636-7637), Vol: 9, Issue:1;

olarak betimlenir; bu, Kazak halkının sınırlarını ve kimliğini belirlemesinde sembolik bir işleve sahiptir.¹⁹²

Yazılı gelenek, özellikle Nakşibendi Sufi etkisindeki şecere kayıtlarıyla öne çıkmıştır. Büyük Cüz'ün Dulat ve Alban boyları, Altın Orda ve Karahanlılar gibi Türk devletleriyle bağlarını belgeleyen şecerelerle kimliklerini meşrulaştırmıştır. Bunun yanı sıra Çokan Velihanov'un destanlar ve sözlü gelenekler üzerinde yapmış olduğu çalışmalar sözlü kültürün kayıt altına alınmasını sağlamıştır. “*Kazak Şaman İlahları*”, “*Ulu Cüz Kazaklarının Efsane ve Rivayetleri*”, “*Kazak Şeceresi*”, “*Kazak Yaylaları*” hakkında raporlar ve makaleler neşretmiş ve kazak milli kültürünün gelişimine katkıda bulunmuştur.¹⁹³ “*Kazak Şejîresî Jakında*” gibi eserler, boyların soy zincirlerini düzenleyerek kolektif hafızayı pekiştirmiş; Küçük Cüz'deki Alimulu, Bayulu ve Jetiuru boy birliği gibi oluşumlar da şecerelerle tarihsel meşruiyetlerini güçlendirmiştir.¹⁹⁴ Şecere kayıtlarının modern etkileri, Sovyet sonrası dönemde ulusal kimlik inşasında belirgindir; bu kayıtlar, Kazakistan'ın çok kimlikli toplum yapısını birleştiren bir çerçeve sunarak boy kimliklerini ulusal bilince entegre etmiştir. Örneğin, şecereler, modern Kazakistan'da bölgesel kimliklerin ulusal birlikle harmonize edilmesinde köprü görevi görmüştür.

Kültürel miras, tezin birinci bölümünde Kazak adının etimolojisiyle ilişkilendirilen “özgürlük” ve “cesaret” kavramlarıyla ideolojik bir boyut kazanmıştır. A. Zeki Velidi Togan'ın, Kazak adının bağımsızlık ve yiğitlik anlamlarıyla yüklü olduğu görüşü, bu mirasın yalnızca tarihsel değil, aynı zamanda düşünsel bir çerçeve sunduğunu göstermiştir.¹⁹⁵ Nevruz törenleri, dombra müziği ve akınların ayıs geleneği, Kazak kimliğini hem tarihsel bağlamda hem de komşu toplumlara karşı belirginleştiren kültürel pratikler olarak öne çıkmıştır.¹⁹⁶ Bu pratikler, Kazakların göçebe yaşam tarzının dinamikliğini yansıtarak, konfederatif yapının sosyal dokusunu zenginleştirmiştir. Kazak boyları arasında düzenlenen geleneksel spor etkinlikleri ve festivaller, kültürel mirasın

¹⁹² Orazak İsmagulov, “Kazak Halkının Etnik Yapısı,” *Kazakistan Tarihi*, 36-44.

Makaleler (Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2007) 35. Togan, Zeki Velidi, *Bugünkü Türk İli ve Yakın Tarihi* (İstanbul: Enderun, 1981), 39.

¹⁹³ L. Derviş ve K. Devrisheva, “XIX. YY. Kazak Türklerinin Aydını Çokan Velihanov Hayatı ve Eserleri,” *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, no. 40 (2016): 129, <https://doi.org/10.21563/sutad.270107>.

¹⁹⁴ Arğınbayev, Mukanov ve Vostrov, *Kazak Şejîresî Jakında*, 15-19.

¹⁹⁵ Togan, Zeki Velidi, *Bugünkü Türk İli ve Yakın Tarihi*, 38-39.

¹⁹⁶ Lazzat Urakova Yanç, “Kazak Aytıslarında Türklük,” *Akdeniz Havzası ve Afrika Medeniyetleri Dergisi* 2, no. 2 (2020): 53.

canlı tutulmasında önemli yer tutmaktadır. Bu etkinlikler, Kazakların göçebe yaşam tarzını ve kültürel mirasını koruma amaçlı özgün geleneklerini sürdürmelerini sağlamıştır. Kültürel miras, özellikle Rus ilhakı sürecinde bir direnç unsuru haline gelmiştir. Sözlü ve yazılı gelenekler, Kazak kimliğini asimilasyona karşı korumuş; özellikle şecere kayıtları, kolonyal dönemde boy kimliklerinin sürekliliğini sağlamıştır.¹⁹⁷ Sovyet sonrası dönemde, bu miras, ulusal kimlik inşasının yeniden temellendirilmesinde hayati bir rol oynamıştır. Örneğin, Nevruz'un ulusal bayram olarak yeniden canlandırılması ve dombra müziğinin modern Kazak kültüründeki merkezi konumu, kültürel mirasın çağdaş kimlik oluşumuna katkısını göstermektedir. Bu süreç, Kazak boy teşkilatlanmasının kültürel mirasının, modern Kazakistan'da hem bölgesel hem de ulusal kimliklerin birleştirilmesinde nasıl bir köprü işlevi gördüğünü ortaya koymaktadır. Kazakların ortak tarihsel anıları ve destanları, modern Kazakistan'da ulusal kimlik oluşturma sürecine önemli katkılar sağlamış; kültürel mirasın korunması ve yaşatılması yönündeki çabalar, ulusun birlik ve beraberliği için temel taşlar oluşturmuştur.

3.3. Rus İlhakının Etkileri ve Modern Yansımalar

Rus ilhakı, Kazak boy teşkilatlanmasının geleneksel yapısını köklü bir şekilde dönüştürmüş ve tarihsel sürekliliği kesintiye uğratmıştır. Tezin ilk bölümünde belirtildiği gibi, 1847 yılında Kazak Hanlığı'nın Rus hâkimiyetine girmesi ve Kenesarı'nın direniş hareketi, hanlığın fiilen sona erişini simgelemektedir. İkinci bölümde vurgulandığı üzere, bu süreçte cüz sistemi çözülmüş; özellikle Küçük Cüz'ün Ruslarla kurduğu diplomatik temaslar, ilhakın ilk evresini oluşturmuştur.¹⁹⁸ Bu başlık altında, Rus egemenliğinin Kazak toplumuna getirdiği siyasal, ekonomik ve kültürel dönüşümler incelenmiş ve bu etkilerin modern Kazakistan'daki yansımaları ele alınarak, ilhakın hem yıkıcı hem de yenileyici etkileri analiz edilmiştir.

Rus yönetimi ile, cüz temelli göçebe idare sistemi ortadan kaldırılmış ve Kazak toprakları Orenburg Vilayeti ve Türkistan Genel Valiliği gibi yeni idari birimlere dahil edilmiştir.¹⁹⁹ Yerel beylerin otoritesi zayıflarken, merkezi kolonyal bürokrasi güç kazanmıştır. Yerleşik tarımın zorunlu kılınması, ağır vergiler ve toprak kayıpları, göçebe ekonomiyi çöküşe

¹⁹⁷ Togan, Zeki Velidi, *Bugünkü Türk İli ve Yakın Tarihi*, 38-39.

¹⁹⁸ Yılmaz, "Konstantin Petroviç Von Kaufman'ın Türkistan'daki Faaliyetleri," 44-45.

Gümbür Kerim ve Havva Selçuk, "Kenesarı Kasımoğlu Önderliğinde Kazakların Kurtuluş Mücadelesi," 25-27.

¹⁹⁹ Havva Selçuk, "Kenesarı Kasımoğlu Önderliğinde Kazakların Kurtuluş Mücadelesi," 39.

sürüklemiş ve toplumsal yapı derin biçimde sarsılmıştır. Büyük Cüz'ün Yedisu bölgesindeki yarı göçebe yaşam tarzı, tarım politikaları nedeniyle sürdürülemez hale gelmiş; Orta Cüz'ün pastoral ekonomisi ve Küçük Cüz'ün Hazar Denizi ticaret ağları benzer şekilde zarar görmüştür. Bu ekonomik dönüşüm, Kazak toplumunun geleneksel yaşam biçimini kökten değiştirmiş ve yeni bir sosyal düzeni ortaya çıkarmıştır.

1830'lar ve 1840'larda Kenesarı liderliğinde yürütülen direniş, cüzler arası birlikteliği simgelemiş ve konfederatif yapının kriz anlarındaki potansiyelini ortaya koymuştur. Kenesarı, Büyük, Orta ve Küçük Cüzlerden boyları bir araya getirerek, Kazak özerkliğinin son büyük savunmasını gerçekleştirmiştir. Ancak hareketin başarısızlığı, Rus askeri ve idari üstünlüğünü gözler önüne sermiştir. Joo-Yup Lee'ye göre, bu ilhak süreci, Cengizli geleneklerin sona erdiği bir eşik olmakla birlikte, modern Kazak milliyetçiliğinin temelini atıldığı tarihsel bir dönüm noktasıdır.²⁰⁰ Kenesarı'nın direnişi, Kazak ulusal bilincinin ilk kıvılcımlarını yakmış ve 19. yüzyıl sonlarında Kazak aydınlarının ortaya çıkışına zemin hazırlamıştır.

İlhakın kültürel etkileri, Kazak dilinin ve geleneklerinin baskılanması şeklinde kendini göstermiştir. Buna karşın, tezin ikinci bölümünde vurgulanan şecere kayıtları ve sözlü anlatılar, kültürel direnişin taşıyıcısı olmuş ve özellikle 20. yüzyıl başındaki aydınlanma sürecine kaynaklık etmiştir. Jambıl Jabayev gibi halk ozanları, geleneksel anlatıyı modern yorumlarla birleştirerek ulusal kimliğin yeniden doğuşuna katkıda bulunmuştur.²⁰¹ Bu kültürel direnç, Sovyet sonrası dönemde, cüz ve boy kimliklerinin politik ve sosyal alanlarda yeniden önem kazanmasıyla devam etmiştir. Örneğin, Büyük Cüz'ün tarihsel mirası, modern Kazakistan'da Yedisu bölgesinin kültürel ve siyasi kimliğinde etkili olurken, Orta Cüz'ün Arğın boyu, ulusal politikada temsil gücüyle öne çıkmıştır. Sovyet sonrası dönemde, cüz ve boy kimliklerinin politik ve sosyal alanlarda yeniden önem kazanması, Nevruz gibi kültürel öğelerin ulusal semboller haline getirilmesi, bu tarihsel mirasın çağdaş Kazakistan'da nasıl yeniden inşa edildiğini göstermektedir. Şecere geleneğinin modern bağlamda yeniden canlandırılması, bireylerin ve toplulukların tarihsel kökleriyle bağ kurmasını sağlamış ve ulusal kimliğin hem yerel hem de evrensel unsurlarla zenginleşmesine katkıda bulunmuştur.²⁰² Modern Kazakistan'da, cüz

²⁰⁰ Lee, Joo-Yup, "Kazakh Khanate." 8.

²⁰¹ Yanç, "Akınlar Aytısının Gelişiminde Jambıl'ın Aytıslarının Önemi," 150-160.

²⁰² Yalçınkaya, Alattin, *Sömürgecilik-Pan-İslamizm Işığında Türkistan (1856-1922)* (İstanbul: Timaş Yayınları, 1994): 302-304.

kimlikleri, bölgesel çeşitliliğin ulusal birlikle dengelenmesinde önemli bir unsur olarak ortaya çıkmıştır. Bu durum, Rus ilhakının yıkıcı etkilerine rağmen, Kazak boy teşkilatlanmasının mirasının modern ulus-devlet kimliği içinde bütünleştirici bir rol üstlenmeye devam ettiğini göstermektedir.

Ek olarak, Rus ilhakının sosyal etkileri de derin olmuştur. Kazak toplumu, yerleşik hayata zorlanarak, geleneksel göçebe yaşam tarzını kaybetmiş ve bu da toplumsal yapının temellerini sarsmıştır. Büyük Cüz'ün Yedisu bölgesindeki yarı göçebe yaşam tarzı, tarım politikaları nedeniyle sürdürülemez hale gelmiş; Orta Cüz'ün pastoral ekonomisi ve Küçük Cüz'ün Hazar Denizi ticaret ağları benzer şekilde zarar görmüştür. Bu ekonomik dönüşüm, Kazak toplumunun geleneksel yaşam biçimini kökten değiştirmiş ve yeni bir sosyal düzenin temellerini atmıştır.

Rusların Kazak topraklarına yerleşim politikası, yerel nüfusun demografik yapısını değiştirmiş ve toplumsal adaletin sağlanmasını zorlaştırmıştır. Rus yerleşimciler, Kazak topraklarına yerleştirildiğinde, yerli halkın toprakları ellerinden alınmış ve ekonomik kaynakları kısıtlanmıştır. Bu durum, Kazakların ekonomik ve sosyal statülerini düşürmüş, toplumsal eşitsizlikleri artırmıştır. Ayrıca, Rus yönetimi altında Kazakların eğitim ve sağlık hizmetlerine erişimi sınırlanmış, bu da toplumsal kalkınmayı engellemiştir. Ancak, bu olumsuz etkilere rağmen, Kazaklar, kültürel kimliklerini ve toplumsal dayanışmalarını koruyarak modern Kazakistan'ın temelini oluşturmuşlardır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra, Kazakistan bağımsızlığını kazanmış ve kültürel mirasını yeniden canlandırma sürecine girmiştir. Bu süreçte, Kazak dilinin ve geleneklerinin yeniden ön plana çıkması, ulusal kimliğin güçlenmesini sağlamıştır. Aynı zamanda, Kazakistan, bölgesel çeşitliliği ve çok kültürlülüğü bir arada yaşatmayı başaran bir model olarak öne çıkmıştır. Kazak boy teşkilatlanmasının mirası, modern Kazakistan'da hem bölgesel hem de ulusal kimliklerin birleştirilmesinde önemli bir rol oynamaya devam etmektedir.

Modern Kazakistan'da, cüz kimlikleri, bölgesel çeşitliliğin ulusal birlikle dengelenmesinde önemli bir unsur olarak ortaya çıkmıştır. Bu durum, Rus ilhakının yıkıcı etkilerine rağmen, Kazak boy teşkilatlanmasının mirasının modern ulus-devlet kimliği içinde bütünleştirici bir rol üstlenmeye devam ettiğini göstermektedir. Kültürel mirasın korunması, Kazak toplumunun tarihsel anılarını ve değerlerini canlı tutarak, bugünkü Kazakistan'ın kimliğini şekillendirmektedir. Bu bağlamda, boylara ait şecereleler, bu tarihsel ve kültürel mirasın önemli belgeleri olarak büyük bir değer taşımaktadır.

SONUÇ

Bu çalışma, Kazak boy teşkilatlanmasının tarihsel, sosyal ve kültürel boyutlarını inceleyerek, bu yapının Kazak ulusal kimliğinin oluşumundaki rolünü ortaya koymayı amaçlamıştır. Kazakların Altın Orda Devleti'nin dağılmasından Kazak Hanlığı'nın kuruluşuna, oradan Rus ilhakına kadar uzanan tarihsel süreçleri, cüz sistemi çerçevesinde şekillenen boy teşkilatlanması ve bu yapının modern Kazakistan'daki yansımaları detaylı bir şekilde analiz edilmiştir. Çalışma, Kazak toplumunun göçebe yaşam tarzına dayalı konfederatif yapısının hem tarihsel esneklik hem de kültürel süreklilik açısından nasıl bir temel oluşturduğunu göstermeyi hedeflemiştir.

Birinci bölümde, Kazakların tarihsel ortaya çıkışı, Altın Orda Devleti'nin parçalanma süreci (1428-1466) ve Kazak Hanlığının kuruluşu (1465-1466) bağlamında ele alınmıştır. Cengiz Han sonrası dönemde Cuci'nin mirası üzerine kurulan Altın Orda Devleti'nin çöküşü, Özbek ve Kazak boy konfederasyonlarının oluşumuna zemin hazırlamıştır. Özbek Hanlığından ayrılarak Kerey ve Janibek liderliğinde kurulan Kazak Hanlığı, farklı Türk boylarını bir araya getiren konfederatif bir yapı olarak ortaya çıkmıştır. Bu süreçte, Kazak adının “özgürlük” ve “cesaret” gibi anlamlarla yüklü olması, Kazak kimliğinin ideolojik temelini oluşturmuştur. Kazak Hanlığının genişlemesi, özellikle Kasım Han (1511-1523) ve Haknazar Han (1538-1580) dönemlerinde, cüz sisteminin kurumsallaşmasıyla güçlenmiştir. Ancak, 18. yüzyıldaki Cungar istilaları ve 19. yüzyıldaki Rus ilhakı, hanlığın geleneksel yapısını derinden sarsmış ve 1847'de Kenesarı'nın direnişinin bastırılmasıyla Kazak özerkliği sona ermiştir.

İkinci bölümde, Kazak boy teşkilatlanmasının Ulu, Orta ve Küçük Cüzler üzerinden örgütlendiği ve her bir cüzün kendine özgü coğrafi, ekonomik ve sosyal dinamikleri olduğu detaylandırılmıştır. Ulu Cüz, Yedisu bölgesinde yarı göçebe bir ekonomi ve zengin kültürel mirasıyla öne çıkarken; Orta Cüz, Çu ve İrtiş vadilerinde askeri gücü ve ticaret yollarındaki etkinliğiyle dikkat çekmiştir. Küçük Cüz ise Hazar Denizi ve Ural Nehri çevresinde göçebe hayvancılık ve ticaretle şekillenmiştir. Cüz sistemi, boyların yerel özerkliğini korurken merkezi otoriteye bağlılığı dengeleyen bir yapı sunmuş; Dulat, Alban, Nayman, Kerey gibi boyların şecere kayıtları ve destanları, bu yapının kültürel sürekliliğini desteklemiştir. Ancak, Rus ilhakı, cüz sistemini çözerek göçebe yaşam tarzını ve boyların özerkliğini ortadan kaldırmıştır.

Üçüncü bölümde, Kazak boy teşkilatlanmasının konfederatif yapısının tarihsel ve siyasi esnekliği, kültürel mirasın kimlik oluşumundaki rolü ve Rus ilhakının dönüştürücü etkileri analiz edilmiştir. Konfederatif yapı, Kazakların geniş coğrafyada siyasal birliği sağlamasını mümkün kılmış; özellikle Cungan istilaları gibi kriz dönemlerinde boylar arası dayanışmayı güçlendirmiştir. Kültürel miras, Koblandı Batır ve Alpamıs gibi destanlar, şecere kayıtları ve Nevruz gibi geleneklerle Kazak kimliğini pekiştirmiştir. Rus ilhakı, göçebe ekonomiyi ve cüz sistemini çökertmiş, ancak Kenesarı'nın direnişi ve şecere geleneği gibi unsurlar, Kazak ulusal bilincinin temellerini atmıştır. Modern Kazakistan'da, cüz kimlikleri ve kültürel miras, bölgesel çeşitliliği ulusal birlikle dengeleyen bir köprü işlevi görmüştür.

Bu çalışma, Kazak boy teşkilatlanmasının, göçebe toplumların siyasi ve kültürel organizasyonlarına özgü bir model sunduğunu ve bu modelin modern Kazakistan'ın ulusal kimlik inşasında belirleyici bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Kazakların tarihsel süreçteki dayanıklılığı, konfederatif yapının esnekliği ve kültürel mirasın sürekliliği, Rus ilhakı gibi yıkıcı etkilere rağmen kimliklerini koruma ve yeniden inşa etme kapasitelerini göstermiştir. Şecere kayıtları, destanlar ve geleneksel pratikler, modern Kazakistan'da hem bölgesel hem de ulusal kimliklerin birleştirilmesinde önemli birer araç olmuştur.

Sonuç olarak, Kazak boy teşkilatlanması, yalnızca bir idari veya sosyal düzen değil, aynı zamanda Kazak ulusunun tarihsel bilincini, kültürel zenginliğini ve siyasal direncini yansıtan bir mirastır. Bu miras, modern Kazakistan'ın çok kimlikli toplum yapısının temelini oluşturmuş ve ulusal birliğin bölgesel çeşitlilikle harmonize edilmesinde kilit bir rol oynamıştır. Gelecekteki araştırmalar, Kazak boy teşkilatlanmasının çağdaş sosyo-politik dinamiklere etkisini ve küresel bağlamda göçebe toplumların mirasıyla karşılaştırmalı analizlerini derinleştirebilir. Bu çalışma, Kazak tarihinin ve kimliğinin anlaşılmasına katkıda bulunarak, Orta Asya'daki göçebe toplumların tarihsel ve kültürel mirasının daha geniş bir perspektiften ele alınmasına zemin hazırlamaktadır.

KAYNAKLAR

- Derviş, L., ve K. Devrisheva. "XIX. YY. Kazak Türklerinin Aydını Çokan Velihanov Hayatı ve Eserleri." *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, no. 40 (2016): 127–133. <https://doi.org/10.21563/sutad.270107>.
- Gündoğdu, Abdullah. "Şiban Han Sülalesi ve Özbek Ulusunun Teşekkülü." *Türkler*. Cilt 8, 608–609. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2014.
- Hekimoğlu, Vecihi Sefa Fuat. "18. Yüzyıldan Günümüze Kazakistan'ın Demografik Yapısı ve Çok Uluslu Ülke Hâline Gelişi." *In Gobi'den Tuna'ya Türk Dünyası İncelemeleri*, 4–6. Ankara: Nobel Bilimsel Eserler, 2018.
- Hizmetli, Sabri. "Kazak Ulusu ve Kazak Tarihi Üzerine: Dünü ve Bugünü." *İstem* 9, no. 17 (2011): 34–35.
- İsmagulov, Orazak. "Kazak Halkının Etnik Yapısı," *Kazakistan Tarihi Makaleler* (Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2007) 36-44.
- Jemeney, İslam. "Tarih-i Reşidi: Tercümeleri ve El Yazma Nüshaları Hakkında." *Gazi Türkiyat*, no. 14 (Bahar 2014): 22–34.
- Kafalı, Mustafa. "Altın Orda Hanlığı." *Türkler*. Cilt 8, 406. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2014.
- Kalkan, Mustafa. "Kırgız Kazak Boylarının Sosyal Yapılanma Seyri." *In Kırgızdın Tuñguç Çığış Taanuucusu Profesör Ömürkul Karaevge (1930–2002) 85 Jıl*, 67. Bişkek: Muras Fondu, 2015.
- Kemaloğlu, İlyas. "Toktamış Han." *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim: 20.11.2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/toktamis-han>.
- Kemaloğlu, İlyas. *Altın Orda ve Rusya*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2014.
- Kesici, Abdül Kayyum. "Kazakistan'ın Etnik Yapısı, Bu Etnik Yapının Siyasal Örgütlere Etkisi." Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1999.
- Kesici, Özgecan. "The Dilemma in the Nation-Building Process: The Kazakh or Kazakhstani Nation?" *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe* 10, no. 1 (2011): 37–62.
- Lee, Joo-Yup. "Kazakh Khanate." *In The Oxford Research Encyclopedia of Asian History*, edited by David Ludden, 1–15. New York: Oxford University Press, 2019. <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190277727.013.60>.
- Maukhara, Yerkinay. *Siyasî ve Kültürel Açından Kazak Hanlığı (1456–1731)*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya Selçuk Üniversitesi, 2011.

- Molabaeva, Dana. “Kazak Hanlığının Kuruluşu.” *Türkler*. Cilt 8, 641. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2014.
- Moldabaeva, Dana. “Kazaklardaki Cüzlük Sistemi ve Tarihçesi Üzerine Bir İnceleme” *Bilig*, Bahar, no. 21 (2002): 27–32.
- Özdemir, Cemal. “Kazak Türkleri’nin ve Kazak Dilinin Tarihi Gelişimi,” *Atlas Journal* 4, no. 13 (2018): 1128-1136. <https://doi.org/10.31568/atlas.179>.
- Radloff, Wilhelm. *Sibiryadan I. Çeviren Ahmet Temir*. İstanbul: Maarif Basımevi, 1951.
- Tamir, Ferhat. “Kazak Hanlığı.” *Türkler*. Cilt 8, 115. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Taşagıl, Ahmet. “Töles Boylarının Stratejik Önemi (6. ve 7. Yüzyıllar).” *FSM İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, no. 3 (Temmuz 2014): 311–22. <https://doi.org/10.16947/fsmiad.00141>.
- Taşagıl, Ahmet. *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2013.
- Tiesenhauen, W. *Altın Ordu Devleti Tarihine Ait Metinler*. Çev. İsmail Hakkı İzmirli. İstanbul: Devlet Basımevi, 1941.
- Togan, A. Zeki Velidi. *Bugünkü Türk İli ve Yakın Tarihi*. İstanbul: Enderun, 1981.
- Yakubovski, A. Yu. *Altın Ordu ve Çöküşü*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basım Evi, 1992.
- Yalçınkaya, Alattin. *Sömürgecilik–Pan-İslamizm Işığında Türkistan (1856–1922)*. İstanbul: Timaş Yayınları, 1994.
- Yanç, Lazzat Urakova. “Akınlar Aytısının Gelişiminde Jambıl’ın Aytılarının Önemi.” *Mustafa Çokay Anısına Türkiye ve Türk Dünyası Araştırmaları-XI*, 154–160. Ankara: İktisad, 2021.
- Yanç, Lazzat Urakova. “Kazak Aytılarında Türklük.” *Akdeniz Havzası ve Afrika Medeniyetleri Dergisi* 2, no. 2 (2020): 51–57.
- Yılmaz, Osman. “Konstantin Petroviç Von Kaufman’ın Türkistan’daki Faaliyetleri.” *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, 2020.
- Yolsever, Umut. “Kazak Hanlığı’nın Kuruluşu Evresinde Doğu Deşt-i Kıpçak’ın Siyasî Durumu Üzerine.” *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (2021): 625–640. <https://doi.org/10.17494/ogusbd>.
- Yorulmaz, Osman, “Kazakları Oluşturan Boylar,” *Üçüncü Bin Yılın Eşiğinde Türk Uygarlığı* (Bişkek: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları, 2003), 326-334
- Yorulmaz, Osman. “Kanglıların/Kanklıların Menşei Meselesi.” *Tarih Dergisi*, no. 43 (Haziran 2012): 83–104.

Yorulmaz, Osman. “Kazak Tarihi.” *Kazakistan: Tarih-Toplum-Ekonomi-Siyaset (Editör; Cengiz BUYAR)*, Bişkek: BYR Publishing, 2021.

Yorulmaz, Osman. *Kazak Türkleri ile Çarlık Rusyası Arasındaki Siyasi İlişkiler: Başlangıcından Hanlığın Feshine Kadar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2013

